

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:

<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:

www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

TREDIE BIND · 1909

KØBENHAVN · 1909

I KOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

REDAKTIONSUDVALG

J. FINSEN, By- og Herredsfoged, Ringkøbing
P. STORGAARD PEDERSEN, Lærer, Hee
P. SEVERINSEN, Sognepræst, Tiim

INDHOLD

	Side
P. Severinsen: Hardsyssels Kirker	1
Opgaven	1
Danmarks Kirkestiftelsestid	3
Kirkestifterne, Patronat.	4
Stiftelsesgodset, Byggeri	14
Kirkernes Bestyrelse, Hardsyssels Provsti	31
Patronatsforleninger og Kirkesalg	36
Oplysning om de enkelte Kirker	47
P. Storgaard Pedersen: Borris Seminariums Historie	71
P. Storgaard Pedersen: Udtog af en gammel Edsbog.	106
E. Falbe Hansen: Erindringer fra Vestjylland for henved 50 Aar siden	112
Rejsen og Ankomsten til Lemvig	112
Min første Stranding	116
De store Strandinger.	120
Auktionerne	132
Andre Strandinger	137
Fiskerbefolkningen	137
Lemvig By	140
A. R. Hansen: Lidt om Stenaldergravene i Vestjylland	145
C. P. Eisenreich: Konsul Anthon Andersen	157
Uddrag af Regnskabet	165
Til- og Afgang af Medlemmer	166
Register	169

HARDSYSSELS KIRKER

Af P. SEVERINSEN

Den følgende Afhandling søger at oprede en Del Forhold, som aldrig her i Danmark er klarlagte for større Landsdeles Vedkommende. Jeg har haft Planer om at oprede dem for hele Danmark, men andre Arbejder maa gaa foran.

For Ringkøbing Amt kan jeg imidlertid give nogenlunde Besked. *Nørre Horne Herred*, der i sin Tid hørte under en anden Kirkestyrelse, har jeg dog ikke kunnet naa at faa færdigt i Aar. Det skal følge næste Aar. Hvad her meddeles, har enkelte Mærker af, at jeg har maattet afslutte alle Undersøgelser for Tryknin-gens Skyld; men jeg tænker mig, at her dog bydes saa meget hidtil ukendt, at der kan bæres over med Mænglerne. For deres Skyld, der vil undersøge nøjere, er her sat en Del Henvisninger af mere eller mindre „lærd“ Art, som andre Læsere bedes ganske rolig springe over.

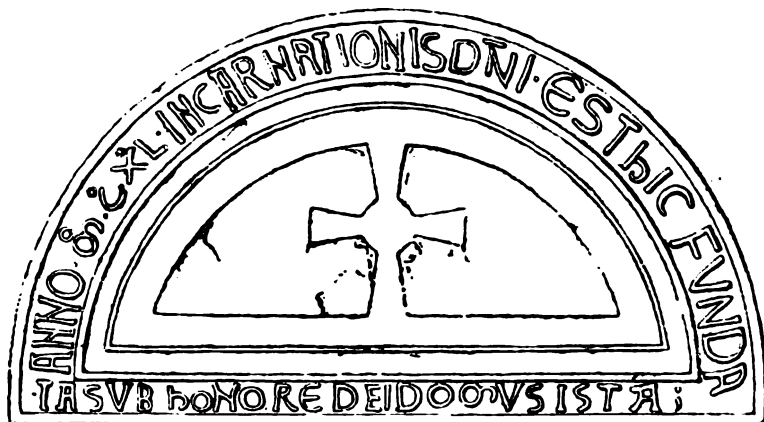
For megen Hjælpsomhed takker jeg Embedsmændene i Rigsarkivet i København og i Landsarkivet i Viborg, for en Rejse-understøttelse Historisk Samfund for Ringkøbing Amt.

OPGAVEN

I disse Aar sker der sagtens med de fleste af Ringkøbing Amts Kirker en vigtig Forandring, idet de som Følge af Tiendeafløsningen gaar over til at være *selvejende* Institutioner. Om ikke af anden Grund kunde det være værd at klare disse samme Kirkers Historie i de store Hovedtræk siden den Tid, da de for mange Aarhundreder siden byggedes. Hermed menes ikke deres

Bygningshistorie, som man i det sidst forløbne Aarhundrede har faaet ganske god Rede paa, men deres Historie som Stiftelser.

Staar man overfor en Landsbykirke, som de er flest, da er det gerne her i Amtet en Bygning med tykke Mure af hugne Kampesten. Alt tyder paa betydelig Ælde. Og dog bliver de fleste Mennesker noget forbavsede, naar de oplyses sagkyndigt om, at det oftest er ca. 750 Aar,

Tympanon over Gellerup Kirkes Dør med Indskrift: Anno MCXL incarnationis domini est hic fundata sub honore dei domus ista. Aar 1140 efter Herrens Kødspaatagelse er her til Guds Ære grundlagt dette Hus. (Købbe: Kirkebygninger).

siden disse Sten blev føjet sammen med denne Kalk. Men tag ud i Hammerum Herred og kig over *Gellerup Kirkedør*! Da vil du kunne læse dig til, at denne Kirkebygning er fuldført 1140. Og af Byggemaaden kan det ses, at de allerfleste Kirkebygninger er fra samme Tid. Det er forunderligt ældgammelt, naar man sammenligner med andre Bygninger i Landet. Men jeg maa dog føre længere tilbage endnu. Thi *Stiftelsen* Gellerup Kirke er utvivlsomt ældre end Bygningen. Den nuværende Stenkirke er kun Afløser af en ældre Trækirke, som stod paa samme Plads og havde sine Ejendomme og Rettigheder, — ja havde samlet sig de Midler, som

Stenkirken er bygget for. Hvor langt man saa skal tilbage for at finde Stiftelsesaaret, det er desværre et Spørgsmaal, som ikke er til at besvare i det enkelte. Ikke en eneste Stump Dokument eller en Linje Krønike er naaet til os om Grundlæggelsen af disse Egnes Kirker. Vi kan kun holde os til de almindelige Oplysninger.

DANMARKS KIRKESTIFTELSESTID

Da *Ansgarius* døde som Ærkebiskop i Bremen 865, var der kun faa Kirker i Danmark. Der nævnes kun de to i *Slesvig* og *Ribe*. Det vil nu ikke sige, at der ikke kan have været flere Gudstjenestelokaler i Danmark. Der var blot ikke flere offentlige Kirker, *Daabskirker*, som de kaldtes. Har der været flere indviede Steder, saa har det kun været Privatkapeller paa kristne Mænds Gaarde og ikke Sognekirker. Den tredje offentlige Hovedkirke, der nævnes, er den Trefoldighedskirke i *Aarhus*, som den mystiske Kong *Frode*, antagelig efter engelsk Paavirkning, skal have bygget. Hundrede Aar efter *Ansgarius* kom Ærkebiskop *Unni* (død 936) til det danske Hof og paavirkede en lille Smule den sløve Kong *Gorm*, men ganske anderledes hans kloge Søn *Harald Blaatand*. Denne var en sindig Mand, der ikke forhastede sig. Der gik en Tid inden han lod sig døbe, men efter Præsten *Poppo*s Jernbyrd gik han over til den nye Lære. Kort før (948) var der indviet Biskopper ved de tre før nævnte Hovedkirker. Og nu har Menighedsdannelsen sikkert taget Fart, og Sognekirker er blevne stiftede især omkring i Jylland, hvor Kristendommen havde meget mere Magt end paa Øerne.

„Den Harald, som gjorde Danerne kristne“ (Jellinge-

stenen), har sagtens ogsaa begyndt paa at stifte Sognekirker og faaet Folk til at stifte saadanne. Der er ingen Grund til at tvivle om, at enkelte ogsaa allerede da har begyndt at rejse sig i Hardsyssel. De følgende Konger fortsatte Værket. Om *Svend Tjugeskæg* fremhæver Saxo paa sin snirklede Maade, at „han formerede Kristendommens Dyrkelse med nye Præster, prydede den med Præsteboliger og Helligdomme“. Og om *Knud den Store* beretter den samme Saxo, at „paa sin egen Bekostning oprettede han paa adskillige Steder Samboer af Klerke og formerede Præsteboligernes Antal, for at der kunde dannes nye Sogne; Kirketjenestens Festlighed, der stadig var ham saa magtpaaliggende, lod han fuldstændiggøre ved af Kronens Midler at henlægge Indtægter til den“.*

Kongen gik altsaa i Spidsen med sit Eksempel, og Stormænd og Bønder fulgte efter.

KIRKESTIFTERNE. PATRONAT

Men hvordan har man nu grebet den Sag an? Er der bygget paa maa og faa, hvor Trangen opstod? Eller har man begyndt med at lægge Kirker paa centrale Pladser? Er det med andre Ord Missionsmenigheder eller er det Tingmænd, som har bygget?

Dr. O. Nielsen var tilbøjelig til at antage det sidste. Vi finder nemlig i gamle Love noget, der hedder *Herredskirker*. Det er paa Øerne og i Skaane. De havde en vis juridisk Betydning. Skat eller Betaling, som rette vedkommende nægtede at modtage, kunde vidnefast nedlægges i Herredskirken, og da var Betaleren sagesløs. I Jylland kaldes de tilsvarende Kirker *Fjer-*

* Saxo dl. Müller p. 500 og 538. A. D. Jørgensen: Den nord. Kirkes Grundlæggelse 525.

dingskirker.* Det er ikke let at sige helt bestemt, hvad dette Navn sigter til, men det synes at forudsætte fire Kirker i hvert Herred. Der kendes imidlertid, saa vidt jeg ved, aldrig mere end een i hvert Herred. Det kan maaske forklares af, at kun den Fjerdingskirke, der laa nærmest ved Herredstinget, har bevaret sin *juridiske* Betydning og dermed sit Navn. Men bag ved Navnet kan ogsaa skjule sig en gammel kirkelig Betydning. I Norge har man Fjerdingskirker, d. v. s. fire i hvert Fylke. Her er uklare Sagn, som ogsaa taler om „de fire Fjerdingskirker“ i Hardsyssel. En af dem er *Ramme Kirke*: „Det er en af de fire Fjerdingskirker. Det var den eneste Kirke, der var i lang Afstand, og fra alle Sider kom de i Miles Omkreds. Vendelboerne kom rejsende derned ved Paasketid. De kogte Hestekød.“** En anden er *Bure Kirke*, som efter Sagnet var en af de 4 ældste i Hardsyssel, og om Heden Møborg Gade og Engen Møborg Øgfælled siges der, at Møborgerne her holdt med deres Heste og græssede disse, naar de besøgte Gudstjenesten i Bure.*** Vilde man tage disse Sagn for gode Vare, kunde man tænke sig, at der — som i Norge — først kun havde været 4 offentlige Kirker i Syslet. Efterhaanden som man faar saadanne offentlige Kirker i Herrederne, flytter saa det tilvante Navn Fjerdingskirke med. Jeg er nu bare bange for, at disse Sagn kun byder en misforstaaende folkelig Forklaring af Ordet Fjerdingskirke. De to Kirker, der nævnes, er der Vanskeligheder ved. Fjerdingskirken i Skodborg Herred var ikke Ramme men Romme og i

* Ny kirkehist. Sml. III 829 f. Aarsber. f. d. kgl. Geheimearchiv V. 22. 25.

** E. T. Kristensen: Danske Sagn III, 69. „Vendelboerne“ kan maaske være en Fejltagelse for Folk fra Vandfuld (Vendlefolk) Herred, der jo aabenbart ogsaa har noget med Vendelboer at gøre.

*** Saml. t. jydsk Hist. IV 270.

Hjerm Herred ikke Bure men Hjerm. Med Bure Kirke har det dog sikkert en eller anden mærkelig Sammenhæng.

Vil man — hvad der vist er forsigtigst — se helt bort fra disse uklare Sagn, saa kunde Navnet Fjerdingskirke endda være et Minde om, at man i hver Herredsfjering har bygget en *Daabskirke*, Fjerdingsens eneste rigtige Sognekirke.

Det er muligt. Men selv om man antager det, maa man dog ikke antage en saadan Foranstaltning for den første Kirkestiftelse i Herredet. Ikke heller skal man uden videre tænke sig Kristendommens Begyndelse i et Herred paa den uhyggelige Maade, at man paa Herredstinget vedtager at dyrke hvide Krist og saa bygger en kristen Kirke paa Gudehovets Plads. Saadant kan være sket, men næppe som Begyndelsen.*

Paa Island og i Norge kan man nogenlunde skimte, hvordan det har udviklet sig. Begyndelsen er, at kristne Mænd har bygget *Gaardkirker*. „Bekvemmelighedskirker“ (Høgendeskirker) kaldte man dem. Til en saadan lejede man sig i en Præst. Blev Naboerne kristne, søgte de dertil. Dette Forhold var man imidlertid ikke tilfreds med fra Kirkestyrelsens Side. Man vilde have offentlige Kirker med Stiftelses-Karakter, med Ejendom og sikrede Indtægter, med fast ansatte Præster og under Kirkestyrelsens Kontrol. Saaledes bygger man da i Norge Fylkeskirker, Fjerdingskirker og Herredskirker. Senere overgaar mange af Gaardkirkerne til ligeledes at være offentlige Kirker. Sognene dannes, den ka-

* Efter at dette var gaaet i Trykken, udkom J. Oskar Andersens Foredrag om de ældste Perioder af Danmarks Kirkehistorie i Kirkehist. Sml. 5 R. IV, S. 627, hvori han meget stærkt fremhæver, under Henviisning til den store Jellingesten, at Kristendommen er indført i Danmark under Harald Blaatand ved at vedtages paa Tinge.

tholske Kirkes Organisation er fuldendt efter Udlandets Mønster.*

Nogen Lighed med dette har der utvivlsomt været her i Danmark; men Kongerne var vel knap saa paagaende her i Landet som i Norge. Hedenskab og Kristendom fik Lov at brydes i 100 Aar og derover. Saa har det vel heller ikke gaaet saa systematisk som med de norske Fylkeskirker og Herredskirker. Man har bedre kunnet klare sig med det i Kraft af Udviklingen fremvoksede, indtil man kunde slaa sig sammen og enes om en Sognekirke paa et bekvemt Sted. Derfor skal man ikke være alt for vis paa, at man har haft det ligedan indrettet i alle Herreder.

Vi kender godt her til Lands *Gaardkirkerne* — ejendommeligt nok, vi kender dem bedst i den sidst kristnede Del af det nuværende Danmark, nemlig Sjælland. Særlig kendte er Kirker, som hørte til Hvideslægtens Gaarde: Fjenneslevlille Kirke ved Asser Rigs Gaard, Peder Torstensens Kirke ved hans Gaard Pedersborg, Ebbe Skjalmsens Kirke i Bjernede. En Gaardkirke er ogsaa den ejendommelige Ledøje Kirke. Stundom kan man se af Beliggenheden, at der er en saadan Sammenhæng. I et Sogn kan Kirken ligge i en løjerlig Udkant ved et Par enlige Gaarde, medens en gammel Adelby ligger i Sognets Midte. Det er da Torp-Ejeren, der har været kristen og bygget en Kirke, som senere de andre har søgt til (f. Eks. Snodstrup).

Selv hvor Privatmænd byggede Kirker, kom man imidlertid snart saa vidt, at det ikke var Privatbygninger, men Sognekirker med Stiftelseskarakter. Man kunde nemlig ikke faa en Kirke indviet uden af en Biskop,

* A. D. Jørgensen: Den nord. Kirkes Grundlæggelse 522. Absalon Taranger: Om Ejendomsretten til de norske Præstegaarde 14 f.

og de danske Biskopper kom snart til som Betingelse for Indvielsen at stille de Fordringer, der ansaas for almindelig evropæisk Kirkelov.

Og det var da almen evropæisk Kirkelov, at ingen Kirke maatte indvies, med mindre der var sikret den Indtægter og skænket den Jordegods, som den kunde vedligeholdes af, og som dens Præst kunde leve af.* Kirken blev saa indviet, egentlig „overgivet“ (dedicata) til Gud, og han er fra nu af den egentlige Ejer. Stundom tænker man sig Kirkens Værnehelgen som Ejer. Begge Dele vil i borgerlig juridisk Forstand sige, at Kirken med dens Tilbehør er en selvejende Stiftelse. Dette er ligefrem et Begreb, som den kristne Menighed har lært Retsvidenskaben at bruge.

Hvor Beboerne af et Distrikt i Fællesskab havde faaet Kirken rejst og Godset givet, var dette Forhold nu helt klart. Kirkestyrelsen overtog Tilsynet med den ny offentlige Stiftelse. Hvis derimod en enkelt Mand havde ladet Kirken bygge paa sin egen Grund, da kunde han for sig og sine Efterfølgere i Gaarden faa forbeholdt noget, som kaldtes *Patronatsret*. Denne Rets egentlige Kerne og Krone er Retten til at kalde Præst eller da rettere til at foreslaa („præsenterere“), hvorpaa Biskoppen bekræfter med sin Kollats. Men tillige er han selv sin Kirkes „Forsvar“, og i senere Tider er han Ejer af „Herligheden“.

Der lægges en meget stærk Vægt paa, at det er paa vedkommende Mands Jord, Kirken staar. Man har en slaaende Ytring her fra Amtet derom fra langt senere Tider. Landsdommer Jens Mogensen Hvide fik sig sidst i 1546 tilbyttet noget Jord fra Ørre Præstegaard.

* Abs. Taranger: Kirkegodsets Retsforhold, 26. A. D. Jørgensen: Den nord. Kirkes Grundlæggelse 531. H. Olrik: Konge og Præstestand I. 149.

Saa tilføjes forsigtigt — det er maaske Hans Tavsén, der har faaet det ind —: „Og endog at Ørret Kirke siges nu at *staa paa Ørretgaards Grund*, skal hun *alligevel blive en fri Kirke*, og Ørretgaard skal ej have jus patronatus eller nogen Rettighed dertil.“ *

Kongerne Svend Tjugeskæg og Knud den Store var Danmarks største Kirkebyggere. Derfor beholdt ogsaa Kronen gennem hele Middelalderen Patronatsret til en Mængde Kirker, og fra Slutningen af Middelalderen har vi bevaret en Mængde kongelige „Præsentatser“ til saadanne Kirker. De fleste Købstadkirker var kongelige, hvilket vistnok stammede fra, at Købstæderne gerne laa paa gammelt Krongods. Men ogsaa mange Landsbykirker, navnlig paa Øerne, var kongelige. Dette hænger maaske atter sammen med, at Øerne sidst kristnedes, hvorfor det missionerende Kongedømme har anset det for sin Opgave at faa rejst Kirker paa Kronens Grund. Og her kunde det unægteligt være fristende at tænke sig kongelige Herredskirker. De *private* Patronater, der holdt sig Middelalderen ud, var ikke mange. De er vel efterhaanden erhvervede af Bisper, Kapitler og Klostre eller af Kronen. Men der kan dog hist og her være en Herregaard med gammel Patronatsret over Sognekirken og Sognepræsten.

Ved saadanne gik det for Resten ikke altid til lige efter Kirkelovens Paragrafer. Folk var selvraadige i hine Tider. Vi har et Eksempel fra Skaane fra *Skurup* i Vemmeshøj Herred, hvor Kirken hørte under Skurupgaard. Efter Reformationen havde Kronen overtaget Ærkebispembedets gamle Indtægter, og i den Anledning krævede Lensmanden paa Malmøhus Alterhavre af Skurup Kirke. Dette førte til gentagne Retsforhandlinger paa Herredstinget, og ved en saadan 1569 havde

* Danske Kancelliregistranter 327.

man faaet et Par ældgamle Mænd frem for Retten at fortælle, hvad de kunde huske. Per Lauridsen kunde huske over 80 Aar tilbage og kunde bevidne, at Præsten i gamle Dage ikke boede i nogen Præstegaard. „Hr. Oluf Ibsen paa Skurupgaard havde Præsten paa Gaarden, som gjorde Tjeneste i Skurup Kirke og havde hans Løn derfor udaf Herskabet paa Gaarden. Derefter da Hr. Oluf Ibsen salig med Gud døde, arvede Hr. Mourids Ibsen Skurupgaard efter hans Broders Død, og derefter beskikkede han en Person* til Skurup Sogn og lod vie hannem til Præst, ved Navn Hr. Bernt, som og udi nogen Aar havde sin Underholdning paa fornævnte Skurupgaard og gjorde Tjeneste udi Kirken og havde sin Løn af Hr. Mourids Ibsen; og den, som var Degn til Kirken, var Skriver og Kældersvend paa Skurupgaard. Men derefter tog salig Hr. Mourids Ibsen fornævnte Hr. Bernt og gjorde hannem til Manden** og fik hannem den Bolig næst op til Kirkegaarden.“ Ogsaa om Alterhavren ved den gamle Besked, og vi faar mere at vide om Middelalderens Sølleheder. Bisp Børge havde krævet Alterhavre af Præsten, men Herskabet havde modsat sig det. „Men derefter drog Hr. Bernt over til Næsbyholm til Bisp Børge og lovede hannem fire Tønder Havre, for han maatte have hans Præstedejer i Fred for Bisp Børges Hofmænd, som roede over Næsbyholms Sø og gik op og gjorde hannem Forfang paa dem.“ Den sidste Tilføjelse er sandsynligvis en folkelig Udsmykning. Præsten, der lever i et efter Kirkelovene ulovligt Ægteskab, maa „smøre“ Bispen for at faa Lov at fortsætte dermed, og lover derfor privat den Afgift, som Embedet egentlig som Patronatskald skulde være fri for. Men trods alt dette Roderi,

* En Præst kaldes ofte „Kirkens Person“.

** d. v. s. gjorde ham til „Mand“ i en Gaard.

hvor Præsten synes at bo som en privatlønnet Tjener hos Herremanden, saa ses det dog, at Kirken har sine Kirkeværger, hvis Regnskab Patronen „hører“.*

Der klagedes iøvrigt over, at Bisperne bar sig ligedan ad med Sognepræsten, hvor de havde Hovedgaarde i Sognet.** Saaledes var Forholdet bl. a. i *Bøvling*, hvor der ganske vist kan være den Mulighed, at Bøvling Kirke fra gammel Tid kan have været Patronatskirke til den Gaard som Ribe Bisper siden fik (Rysensten), saa at noget gammelt her er blevet fortsat. Baade af Tingsvidner (utrykte) og af Kongebrev 15. Septbr. 1556 fremgaar det, at Præsten boede paa Bøvling og havde ikke nogen Præstegaard og vist heller ikke Præstetiende. Disse Ting ordnedes ved nævnte Kongebrev.***

Inden for Ringkøbing Amts nuværende Grænser kan som Eksempel paa Patronatskirker nævnes *Lønborg* Kirke, der var under *Kronens* Patronat og vel har staaet i gammel, nær Forbindelse med Kongsgaarden i Lønborg. 1458 skænkede Christiern I Patronatsretten til Mariager Kloster (se videre under Staby).

Men ellers er der det mærkelige, at det ikke har været mig muligt i det gamle Hardsyssel at finde en eneste oprindelig Patronatskirke, ikke engang en kongelig. Det kan være tilfældigt, at ikke noget Eksempel paa Præsentats er bevaret, thi det bevarede Materiale er ingenlunde fuldstændigt. Ikke heller har jeg faaet alt gennemgaaet, som kan findes, men jeg tvivler dog om, at der skal kunne opdrives mere end en Snes Eksempler i hele Danmark, som jeg ikke kender. Jeg betænker mig derfor ikke paa at erklære, at Vestjylland i Middelalderens Slutning i den Retning har dannet en

* Aktstykket er trykt hos Gabriel Thulin: *Urkunder rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän*. Afd. 2, S. 155.

** Klage fra Chr. II.s Tid. *Danske Mag.* 1. VI, 361.

*** Rørdam: *Kirkelove* I. 494.

Undtagelse. Og man fristes til at tro, at det altid har dannet en Undtagelse. Thi vel kan i Middelalderens Løb mange af den Slags oprindelige Forhold være omformede ved Overdragelse til Ribe Bispestol; men da intet Dokument derom er opbevaret i det dokumentrige Ribe, svinder ogsaa den Mulighed ind til temmelig lidt. Det eneste Sted, hvor man maaske kunde fristes til at sætte Fingeren og udtale en Formodning, er *Nørre Felding* og *Tvis*. Prins Buris skænkede 1163 Felding Birk til Tvis Kloster, og Kirken er senere i Klosters Eje. Men der nævnes blot ingen Kirke i Stiftelsesdokumentet, saa den er sikkert senere skænket, og da kan det lige saa godt være af Biskoppen i Ribe. Snarere kunde der maaske have været en Patronatskirke til Gaarden Tvisel, siden Klostret senere har Sogn, men heller ikke den nævnes.

Der findes nemlig nok i Middelalderen Kirker i Hardsyssel, som staar i en Undtagelsesstilling, idet de *hører til Klostre*. *Tvis Kloster* havde for det første Sogn til sin egen Kirke og havde desuden *Avlum*, *Mejrup* og *N. Felding* Kirker samt maaske *Skærum* Kapel.* *Gudum Kloster* fik 1439 *N. Nissum* Kirke og 1494 *Fabjerg* Kirke med Patronatsret. Muligvis har det før haft Patronat til *Gudum* Kirke, men 1484 annekteredes Kirken til Klostret.** Til *Stubber Kloster* var *Sevel*, *Trandum* og *Haderup* Kirker annekterede.*** *Staby* Kirke kom 1469 til Mariager Kloster. Her drejer det sig imidlertid ved de fleste Kirker om et andet Forhold end Patronatsret. Naar *Gudum Kloster* havde denne Ret i *N. Nissum* og *Fabjerg*, da vil det sige, at Klostret kunde og skulde udnævne Sognepræster. Men de andre

* D. Kirkelove I. 370.

** Ældste Arkivregistraturer III 209—10, 223. O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Hrd. 101 f.

*** Ny kirkehist. Sml. VI 278.

Kirker, der var annekterede, betjentes af en Kapellan fra Klostret, medens Klostret tog Præsteindtægterne. Paa samme Maade var, som vi senere skal se, begge *Holmslands Kirker* annekterede til *Hardsyssels Provsti*. En saadan saakaldt „Inkorporation“ saa vel som Forlening af Patronatsret kunde Biskoppen med Domkapitlets Samtykke foretage. Men vi maa antage, at det er gamle, frie Kirker, man saaledes har bundet til andre kirkelige Institutioner.

Resultatet bliver da, at indtil noget bestemt foreligger i modsat Retning, maa man ved hver enkelt af alle disse Kirker tænke sig den *grundlagt ved Gaver i Sognet*.

Og denne Grundlæggelse ligger langt tilbage. Naar man fraregner Købstadkirkerne, er her vistnok stiftet meget faa Kirker efter Aaret 1200. I *Knytlinga Saga* har man en Opgivelse af Sognekirkernes Antal i Danmark omkring Aar 1200. Enkelte af Tallene er lidt runde, men for Ribe Stift angives det bestemt lydende Tal 324. Godt 100 Aar senere har vi en Liste, der fører til 301 Kirker, hvoraf dog en Del Aar senere ikke mindre end 15 betegnes som øde*. I en Skatteliste fra 1525 er der 291. Der er altsaa Tilbagegang Midaldralderen igennem, og denne Tilbagegang fortsattes ikke saa lidt efter Reformationen. Det er muligt, at den islandske Sagas Liste er saa gammel, at den gaar tilbage til Trækirkernes Tid. Man kunde da ved Overgangen til Stenkirker have slaaet sig sammen om at bygge en fælles Stenkirke i Stedet for to Trækirker. Muligvis kan der da ogsaa være nogle Kapeller eller Klosterkirker med i de 324. Ellers griber man gerne til at forklare Sagen med „den sorte Død“. Men hovedsagelig skyldes Tilbagegangen utvivlsomt de frygtelige

* Deraf 5 i Hardsyssel, nemlig Herborg, Finderup, No, Fjelstervang og Grove.

Tider efter Valdemarerne, da der aldrig var Fred i Landet, og da bl. a. de holstenske Grever hærgede saaledes, at store Dele af Jylland i lange Tider derefter laa øde. Østjylland kom sig. Men i Vestjylland bredte Lyngen sig, hvor Skoven var brændt, og Agermarken laa hen.*

Der er altsaa Tilbagegang i Antallet efter 1200, men indtil da har der vel nok været Fremgang. Med den store Mængde Stiftelser skal vi dog snarest tilbage til Knud den Stores Tid og før.

Afgjort langt yngre er dog *Købstadkirkerne*. Amtets tre Købstæder er opstaaet som i vore Dage Stationsbyerne i Udkanten af gamle Sogne, Lemvig ved Vigen i Lem Sogn, Holstebro ved Broen i Maabjerg Sogn, „Rindumkøbing“ ved Stranden i Rindum Sogn. 1325 har Ringkøbing endnu ikke nogen Kirke, mens, som vi siden skal se, Lemvig Kirke da er Syslets fattigste og Holstebro ikke stort rigere. Vi finder rundt omkring i Danmark, at Købstadkirkerne er opstaaet som Kapeller, der langt ned i Tiden er Annekser til den gamle Hovedkirke i det nuværende Annekssogn. Saaledes har det ogsaa været her. Men i Kraft af Stedets Betydning er Annekskapellet siden blevet Hovedkirke.

STIFTELSESGODSET. BYGGERI

Med hvilke *Gaver* har man saa stiftet disse Kirkestiftelser? Først og fremmest med *Jord*, lige fra ganske smaa Stykker til hele Gaarde. Og det er næsten altid Jord i Sognet, hvilket nærmest tyder paa, at det er Folk i Sognet, der har skaffet Jorden til Veje. En Del af denne Jord overlodes Præsten. Senere skiltes ligefrem en Del ud som en særegen Stiftelse og blev til

* A. D. Jørgensen: Sognetallet i Jylland i Historiske Afhandlinger II 308 og Hist. Tidsskrift 6 II 634.

*Præstegaard**. Dertil kom *Tienden*, hvoraf Kirken skulde have sin Tredjedel. Det prædikedes og indskærpedes tidligt, men den ydedes vist fra først af her i Danmark paa en egen Maade som en Slags en Gang for alle ydet Formueskat, „Hovedtiende“. Fra Knud den Helliges Tid trængte den aarlige Tiende igennem og gav Kirken en fast Indtægt ved Siden af Landgilden af Jorden. I Tidens Løb føjedes der selvfølgelig Jordstykker til som „Sjælegaver“, ligesom Kirkerne ofte fik *Køer*, „Jernkøer“ som de kaldtes, der udlejedes. Disse Køer var i Almindelighed Gaver ved Begravelser.** Et Eksempel fra Middelalderen kan nævnes, idet Kantor Esger i Ribe 1338 testamenterede Kirkerne i *Hemmet*, *Velling* og *Staby* hver en Ko.***

Nu at komme paa det rene med, hvad der først er givet, og hvad der senere er kommet til, er selvfølgelig umuligt. Vi har ikke her fra Hardsyssel middelalderlige Kirkejordebøger bevarede. I Norge er man for visse Egne heldigere stillet, idet man for Bergens Stift har „Bergens Kalveskind“ og for Oslo Stift „den røde Bog“, der begge er fra 1300erne. Det var her i Landet paa budt, at hver Præst skulde opskrive Kirkens og Præstebordets Gods i Kirkens Missale eller paa anden Maade i et Register.† Det er sikkert ogsaa blevet overholdt. Kirkeværgerne skulde ved Kirkestævne offentlig opregne Kirkens Gods, for at det altid kunde være kendt. Efter Reformationen var man meget omhyggelig for at faa forfattet „klare Registre“, og enkelte saadanne er op-

* Abs. Taranger: Om Eiendomsretten til de norske Præstegaarde, 2. 32.

** Troels Lund: Dagligt Liv. 2. Udg. XIV. 211.

*** Erslev: Testamenter. 76.

† Lunds Stift og Aarhus Stift se Thorkelin: Kirkelove 111, 59. Sjællands St. Ny kirkehist. Sml. III. 287. Eksempler se Meddelelser fra st. kgl. Bibl. I. 30 Not. 1, 33 Not. 1, 187 Not. 1. Kirkehist. Sml. II, 422.

bevarede. I Ribe Stift var der ogsaa en Stiftsbog fra 1554, men jeg ved ikke af, at den er til. Derimod findes blandt Ribe Stiftskistes Miscellanea:

„Jorde Bog paa Harsøssell Provestie Med sambt deds Vnderligende 98 Kierchers visse Indkomst och Udgifft Saa well som ochsaa Anden Wnderretning, Saa witt Som aff de Ringe forfunden Documenter haffuer kundett Schee. Forfattett, Igiennemdragen och Forseiglet Aff Jørgen Rosenkrantz, Hoffmester For dett Konglig Adelig Academie Sorøe och Provist Offuer Harsøssell prowestie. Anno 1655.“

Hvad heri anføres gaar i Virkeligheden saa at sige alt tilbage til Middelalderen. Forrest staar hver Kirkes Indtægter, der alle er Landgildeindtægter. Baade Tiender og Jordegods er under den almindelige Fæstetvang og bortfæstede paa Livstid. Først anføres hvad der gives for Tienden, dernæst Jordegodsets Fæstere og Køernes Lejere, hvis der er Køer. Derefter de visse Udgifter. Endelig hvad der er Kirken „forvildet og fraforvendt“. Der findes flere Steder en lang Liste over bortkommet Gods. Desuden kan der stundom være noget Gods, som er stiftet til et eller andet Formaal, en Messe af en egen Art. Disse Stiftelser reformeredes ved Reformationen til evangelisk Form, navnlig ofte til en Fredagsprædiken. Hans Tavsens stod meget energisk paa Vagt over for Adelsmænds Forsøg paa at tilegne sig saadant Gods, idet han hævdede, at Tjenesten bestod.

Det vil være umuligt at aftrykke Jordebogen for alle Sogne. Den, som vil sætte sig ind i sin egen Sognekirkes gamle Kaar, vil kunne undersøge Bogen i Landsarkivet i Viborg. Men for at give en Forestilling om vore Fædres Gavmildhed, da de stiftede vore Kirker, aftrykkes her nogle Prøver, ligesom der til Slut gives en Oversigt over Hovedsummerne.

Stadil Kirke (Hing Herred)

Kirkens Tiende haver velb. Knud Thott i Fæste og giver deraf aarlig Rug 14 Ørte, Byg 20 Ørte*.

Jordskyld. Hans Jepsen og Thue Madsen i Fouelbjerg Byg 6 Ørte. — Anders Sørensen i Halkjær Byg 6 Ørte. — Kirsten i Engkær Byg 1 Ørte. — Christen Nielsen i Dal Byg 2 Ørte. — Niels Pedersen i Obstrup Byg 3 Ørte. — Jens Andersen i Højstajel og Maren Klauskone ibidem Byg 1 Ørte. — Christen Madsen i Medelby Byg 1 Ørte. — Christen Berthelsen i Vedersø Byg 1 Ørte. — Klaus Nielsen i Dykjær af 2 Agre 5 Sk. 1 Alb. — Niels Christensen i Dalsgaard af en Gadhus paa Ager i Alrum 6 Sk. 2 Alb. — Thue Madsen og Hans Jepsen i Fouelberg af Enge og en Ager 2 Mk. 5 Sk. 1 Alb. — Oluf Andersen i Fouelbjerrig af det Ejendom, Niels og Jesper i Kamp tilforne i Brug havde og deraf havde givet en Ørte Byg, medens eftersom af Kirkens Regnskab for 1639 erfares, det af Havflod at være fordærvet, gives nu Byg 3 Skp. — Af Elkjær Enge, som giver til Middelgrøde 15 Læs, hvoraf den Halvepart bruges til Søndervang, den anden Halvepart haver Peder Jensen og Christen Andersen i Stougaard i Brug, giver tilsammen Penge 4 Mk. 3 Sk. — Peir Thuesen og Peder Madsen af Enge i Alrum 9 Sk. 1 Alb. — Else Jenskone af en Boel i Halkær (herom tvistes med Søndervang) Penge 12 Sk. — Oluf Andersen i Fouelbjerg af Longager 12 Sk.

Kirkens Køer. Gives aarlig af hver Kov 5 Sk. [Der anføres 10 Køer, hvoraf dog den ene er solgt for 10 Mark, hvoraf Anders Jensen i Alrum giver aarlig Rente 10 Sk.]. Hans Jepsen i Fouelberrig giver af trej Faar Penge 4 Sk.

Af den Gaard udi Ulborrig Herred udi Idum Sogn, Kirken udi sin Gælds Betaling efter sal. Mogens Juel til Lille Vosborrig bekommet, kaldes *Østerlund*, Knud Mikkelsen paabor, giver aarlig Roug 3 Ørte, Smør 1 Pund, Skovvogn 1, Skovsvin 1, Fænød 1.

Sognepræsten til Stajel Kirke haver aarlig for Vin og Brød at holde samt ogsaa for *Sa. Hans Evangeliste Messe*, som nu holdes Fredags Prædiken af, tolv Ørte Byg, til hvilket han efter skrevne Landgild anammer, og fordi ikke anderledes til Indtægt eller Udgift føres: *Obstrup.* Niels Pedersen Byg 3 Ørte. *Alrum* [her anføres 11 Mænd, som svarer tilsammen 10 Ørte 11 Skp.].

Forskrevne Kjerkes aarlig visse *Udgift* befindes efter Regnskabet

* 1 Ørte Rug er 10 Harbo-Skæpper (8 af vore Skæpper), 1 Ørte Byg 12 Skæpper, 1 Ørte Havre 20 Skæpper. 1 „Pund“ Smør svarer til 11 Skæpper Korn. Nærmere sidenhen.

at være: Kjerkeskat og Provstpenge 11 Rd. 2 Sk. 2 Alb. Regenskabs Penge 2 Rdl., Gæsteri 1 Rdl., Skriver Penge 1 Rdl., Messklæderne at to og Kirken at holde ren 10 Sk.

Bemeldte Kjerke er udi i forrige Tider bleven *forvildet og fraforvendt*: Af hendes Jordskyld Byg 1 Ørte. Tou Agre paa Gribs Mark. 1 Eng kaldes Ask Eng og en Ager paa Schachitt.

Lem Kirke (Bølling Herred)

Kirkens Tiende haver velb. Knud Sørensen til Tridje og Hr. Peder Jensen i Fæste og giver deraf aarlig Rug 14 Ørte, Byg 20 Ørte.

Jordskyld: Christen Jensen i Faurby af 1 Kirkebol Rug 13 Skæpper. — Christen Smed i Bækbo af 1 Kirkebol Rug 1 Ørte. — Søren Jensen i Høkelberg af Jorde Rug 1 Ørte. — Christen Pedersen i Østerlehm af 7 Agre ved Østerby Mark Byg 1 Ørte. — Hr. Peder i Lehmb af en Kirkeeng i Skjern udi Ayel Enge 8 Skilling. — Peder Pedersen i Dudal af Agerjord Rug 2 Skæpper. — Johan Wetzel i Ringkøbing af Kirke-Eng Byg 8 Skæpper. — Christen Pedersen i Lambæk af 1 Boel 1 Dlr. — Christen Eriksen i Degnebol af en Eng i Bækenge kaldes Kjeldkær 8 Sk. — Af en Gaard i Lydum By i Vahrsyssel, Laurids Jepsen paabor, blev magelagt for Degneboel, Vaarbo Maal: Rug 2 Ørte, Byg 2 Ørte, Smør 18 Mark Haarbo-Vægt. Er Rug 2 Ørte 3 Skp. 3 Fdkr., Byg 2 Ørte 4 Skp. 2 Fdkr. Harbomaal. — Hans Nielsen af en Bol i Nørbork Byg 2 Ørte. — Holder Dom-Provsten sig til samme Skyld, Aarsagen at Degnebol var hans aaben Kælder, og Kirken haver dog Vederlag noksom for den Landgilde af fornævnte Gaard i Lydumby. Derfor bemeldte 2 Ørte Byg ikke Kirken til Indtægt eller Regnskab føres, medens tilforne Domprovsten og nu Suorøe berettiget.*

Kirkens Køer: Christen Eriksen i Degnebol af 2 Køer 1 sl. Mark. — Hildebrandt Nielsen i Kærgaard af 1 Ko 8 Sk. danske. — Jens Pedersen i Karsbæk af 1 Ko 8 Sk. danske. — Bendt Jensen i Gammelgaarde 1 Ko 8 Sk. danske. — Christen Andersen i Karsbæk 1 Ko 8 Sk. danske. — Mads Povlsen ibidem af 1 Ko 8 Sk. danske. — Jens Sørensen i Faurby 1 Ko 8 Sk. danske. — Peder Mikkelsen i Kolstrup af en Ko 8 Sk. danske.

Af *Kvægtiende* fanger Kirken aarlig den tredje Part.

* Degnebol var oprindeligt Lem Kirkes Gaard men blev mageskiftet med Domprovstens Gaard i Lydum.

Fornævnte Kirkes *visse Udgift* befindes efter Regnskab at være: Til Vin og Brød Rug 4 Ørte. Kirkeskat og Provstepenge 9 Rdl. 5 Sk. 1 Alb. — Regnskabspenge 5 Rdl. 5 Sk. 1 Alb. — Gæsteri 1 Rdl. — Skriverpenge 1 Rigsdaler. — For Kirkegaardsdigen at holde ved Magt og Kirken at holde ren Rug 1 Ørte. — For Messeklæderne at to 1 Mark.

Hvis fornævnte Kirke i forrige Tide er *forvildet og fraforvendt* efter den gamle Kirkebog udi Peder Ebsens Tide: Af en øde Jord, som i Peder Ebsens Tide er bleven bygget, som Jep Christensen og Anders Christensen paa de Tider haver haft i Brug, 1 Ørte Rug. — Christen Pedersen i Østerlehmb af en Eng, som nu Marquor Justesen giver af 1 Skp. Rug. — Afgangne Søren Marquorsen gav Kirken en Ager paa Ringkøbing Mark liggendes paa Landbohusfald, udi 3 Skp. Byg, gav til Skyld 4 Alb. — Nis Persen gav Kirken Longager, gaves 1 Skp. Rug af. — Kirken havde en Eng i Tridje Mark, sydvest fra Tridje Have, østen Dalgaards Eng, 6 Mk.

Herning Kirke (Hammerum Herred)

Kirkens Tiende haver velbaarne Hr. Christian Randzou i Fæste og giver deraf aarlig Rug 1 Ørte, Byg 4 Ørte.

Jordskyld: Knud Christensen i Holleng af Ager og Eng paa Holleng Mark og Brændgaard Mark Byg 1 Ørte. — Adser Smed og Peder Winter af tre Agre, bruges til Lille Lund, Byg 4 Skp. — Niels Pedersen i Snejbjerg af en Engdel ved Aall Aa 4 Sk. — Ane Jepsdatter i Birk af en Eng paa Brorkær 12 Sk. — Anders Jepsen i Tornvig haver og Enge, tre Engdel ved Aall Aa, en Engdel paa Nørkær, skyldte aarlig 8 Sk.

Af Kvægtiende fanger Kirken aarlig den tredje Part.

Forskrevne Kirkes aarlige *visse Udgift* befindes efter Regnskab at være: Til Vin og Brød Rug 2 Ørte, Kirkeskat og Provstepenge 7 Rdl. 5 Sk. 1 Alb., Regnskabspenge 4 Rdl. 5 Sk. 1 Alb., Gæsteri 1 Rdl., Skriverpenge 1 Rdl., for Messeklæderne at holde rene 2 Mk.

Der er ikke Sandsynlighed for, at synderligt af dette Jordegods er skænket efter Reformationen. Det har væsentlig været der ved Middelalderens Slutning. Men dets Vækst gennem Middelalderen har vi ikke Midler til at kontrollere. Dog har vi et Par interessante Lister, som her tabellarisk gengives. Den ældste stammer fra

„Ribe Oldemoder“, det gamle Pergamethaandskrift, hvori Ribe Domkapitels Rettigheder og Adkomstbreve er indført. Her findes en Liste over alle Ribe Stifts Kirker med en vedføjlet Takst i Skilling Sterling. Hvad Listens Alder angaar, da har man hidtil slaaet sig til Ro med Aaret ca. 1340, idet man af Overskrifterne har sluttet, at den er affattet efter 1330, da Kantordømmet i Ribe fik tillagt Regnskabsprovstiet over Almind Syssel, og paa den anden Side før 1348—50, idet man tænke sig at de senere øde Kirker var blevne øde i „den sorte Død“.* Ingen af disse lagttagelser synes mig at slaa til. Hvad Skriften angaar, da er den noget ubestemmelig, men kan godt være fra første Del af 14. Aarhundrede. Affattelsestiden maa imidlertid fremgaa af Indholdet, og jeg kan ikke opfatte Overskrifterne anderledes, end at Listen er affattet før 1330, idet netop Almindsyssel staar opført som selvstændigt. Derimod er det sandsynligt, at den er affattet efter 1321, da Frøs og Kalslund Herreder annekteredes til Kantordømmet.** Jeg sætter derfor Listen til ca. 1325. Den er interessant ved at give os Sognavnene i ældgammel Form, hvorved vi ofte faar Vink om deres rette Skrivemaade og Betydning. Og paa den Maade er Listen ofte benyttet. Det er imidlertid ikke derfor, den er kommen i „Oldemoder“. Det er for de Skillingers Skyld, der er skrevet ved hver Kirke, og som betegner en Afgift, for Ribekannikerne en Indtægt. Der kan vist ikke være Tvivl om, at de anførte Summer er Sysselprovstens Regnskabspenge af hver Kirke. De er angivne i engelsk Mønt, thi den Tids danske Penge var helt umulige. Vi ved da ogsaa, at 1335 skulde paa Lolland kirkelig Afgift

* J. Kinch: Ribe I. 103. O. Nielsens Udg. af Ribe Oldemoder S. VII.

** Kinch: Ribe I. 159.

svares i Sterlinge*. Det samme har aabenbart gældt i Ribe Stift. Og nu finder man i Aarhus Stift den Bestemmelse, at Regnskabsprovsten skulde lade sig nøje med 1 Solidus („Skilling“) for hver Marks Taksation**. Det er formodentlig en lignende Regel, vi finder her.

Passer dette, kan vi altsaa paa en meget simpel Maade udfinde *Kirkernes Taksation* omkring 1325, nemlig lige saa mange Mark Sølv, som der her staar „Skilling“. Denne Taksation er en Slags Reguleringssum og et Beskatningsgrundlag. Vi kender det godt angaaende middelalderlige kirkelige Embeder, og der skulde det være det samme som den halve Indtægt.*** I Reglen var Taksationen vel gerne sat lidt lavt. Om den samme Regel er fulgt ved Kirkerne f. Eks. til Brug for den bispelige Beskatning, synes mig dog tvivlsomt. Det vilde nemlig føre til, at en Kirke, der her er anført med 5 Skillings Afgift, skulde have haft en Normalindtægt af 10 Mark Sølv aarlig eller saadant noget som 600 Tønder Korn.† En anden Sag bliver det, om Præsteembedet og Bispetienden har været regnet med under „Kirken“. Jeg tør ikke udtale nogen bestemt Formodning, men der er noget, der peger i den Retning, idet vi ser, at Kirkeværgerne i Sønder sø paa Fyn har brugt at tage Provstekornet ogsaa af den gamle Bispetiende („Kongetienden“).††

Stadil Kirke, som foran er anført, har haft godt 81 Tdr. Korn og lidt Penge, Lem Kirke 53 Tdr. Korn, 18 Mark Smør og en Del Penge. De staa henholdsvis med Takst 5 og 6, altsaa et omvendt Forhold. Men

* Aarbøger for nord. Oldkyndighed og Hist. 1884, 258. Om Møntforholdene se Danske Samlinger 2. V. 126 f.

** Thorkelin: Kirkelove 59.

*** L. Moltesen: De avignonske Pavers Forhold til Danmark 125.

† Erslev: Valdemarernes Storhedstid 19.

†† Kancelliets Brevbøger under 27. Februar 1553.

ganske godt svarer det rigtignok til den Udvikling efter 1325, der her kan spores, at 1525 maatte Stadil betale 25 Mark, Lem 20 Mark.

Det bliver da saa vaklende med et Udregningsgrundlag, at jeg ikke tør bruge Listen til at bestemme Størrelsen af Kirkernes Besiddelser 1325. Imidlertid viser Listen os dog Forholdet mellem Kirkernes Indtægter. Den viser os, som før antydet, Købstadkirkerne som nyopdukkede fattige Størrelser. Ringkøbing har endnu slet ingen Kirke, thi den rige Rennumkøpingh Kirke er utvivlsomt Rindum Kirke, der ogsaa 1525 var den rigeste af de to. Holstebro og Lemvig er skilt ud fra Maabjerg og Lem, men Kirkerne har den laveste Takst 1 og 2 Skilling. Det ses ogsaa, at de senere øde Kirker Herborg, Fjeldstervang og Grove er fattige Kirker, medens Finderup og No, der gik samme Vej, hører til Mellemklassen. Hodsager, Rønbjerg og Vem, der sagtens har staaet som Trækirker dengang, er ligeledes fattige.

Listen meddeles her med den gamle Retskrivning. Med lidt Hovedbrud finder Læserne nok ud af, hvilke Kirker der er ment. Man maa erindre, at u bruges for baade v og u, medens v ogsaa betyder u; y betyder oftest i eller j, th er det bløde d.

Ved Siden af er sat Summerne fra en Skat, Kirkerne maatte svare 1525 for at skaffe Krigsfolk til at holde Christiern II ude af Landet. Kirkerne skulde gennemsnitlig svare 15 Mark, saaledes at de fattige skulde hjælpe de rige. Der er maaske nok lignet noget vilkaarligt og man har vel ogsaa rettet sig efter øjeblikkelige Gældsforhold. Men det har dog sin Interesse at sammenholde Tallene.*

Hvad selve Værdien af denne Provsteindtægt angaar, da kan det bemærkes, at i et Testamente fra Ribe 1338

* Danske Magazin 4. II. 45.

bestemmes det, at hver Kirke i Ribe skal have 1 Skilling Sterling eller 1 Ørte Korn (solidus sterlingorum vel solidus annone). De to Ting har da nogenlunde kunnet passe sammen. Og senere var en Ørte Korn i Ribeeegnen efter vort Maal 10 Skæpper Rug eller 12 Skæpper Byg. Den meget hyppige Sum 4 Skilling bliver da 6 Tønder Byg eller ca. 60 Kr. i Nutidsregning. De i Oldemoder anførte Summer løber i Hardsyssel op til 265 Skilling eller, efter Ribemaal 398¹/₂, efter Harbomaal 318 Tdr. Byg, eller mellem 3,000 og 4,000 Kr.

HARTHÆSYSÆL

BYLLINGHÆRETH		Stathel	¹³²⁵ 5 Sol.	¹⁵²⁵ 25 Mk.
Bregningh	¹³²⁵ 4 Sol. ¹⁵²⁵ 10 Mk.	Hee	8 —	25 —
Sithyng	4 — 8 —	Thorsteth	4 —	10 —
Hærburgh, desolata*	2 — „ —	Wællingh	4 —	25 —
Døthbyergh.	6 — 20 —	Noo, desolata . . .	4 —	5 —
Faster	4 — 8 —	[Gammel Sogn] . . „	—	15 —
Herningh	4 — 10 —	[Ny Sogn]	„ —	25 —
Findorp, desolata .	4 — „ —	[Holmslands Kirker, som tilhørte Sysselprovsten, mangler i Oldemoder, men der staar et „Etcetera“, som vel hentyder til dem].		
Skyerne	6 — 20 —	WLBURGHÆRETH		
Lææm	6 — 20 —	Ithium	4 Sol.	12 Mk.
Worthguth	4 — 10 —	Husby	5 —	20 —
Wilm.	4 — 5 —	Timbringh	4 —	5 —
Ølstorp	4 — 5 —	Nesium	5 —	25 —
Byllyng	4 — 10 —	Wind.	2 —	5 —
Burigs	5 — 20 —	Wenningh.	4 —	12 —
Stafningh	8 — 25 —	Stabby.	5 —	25 —
HINGÆHÆRETH		Viburgh	5 —	20 —
Tyym	4 Sol. 15 Mk.	Roosteth.	4 —	12 —
Withershøgh	4 — 20 —	Matum.	4 —	12 —
Houer	4 — 10 —	[N. Felding Kirke mangler, fordi den er under Tvis Kloster].		
Rennumkøpingh**.	10 — 28 —			
Oom	4 — 10 —			

* øde, tilskrevet med en senere Haand ved flere Kirker.

** 1325 er Rennumkøpingh aabenbart Rindum Kirke. I Mellemtiden har Købstaden faaet Kirke, og 1525 giver „Ringebing“ 10 Mark, Rindom 18 Mark, hvilke Summer jeg her har slaaet sammen.

HAMBRUMHÆRETH

	1325	1525
Synningh	4 Sol.	10 Mk.
Arnburgh	4	— 10 —
Rind	4	— 15 —
Snethbyergh	5	— 25 —
Fielsterwangh, dsol.	2	— „ —
Ycost	4	— 20 —
Gøldorp	5	— 30 —
Skareld	4	— 15 —
Hørningh	4	— 10 —
Sunzsæ	4	— 10 —
Fillingh	4	— 10 —
Thiuringh	4	— 10 —
Wilbyergh	4	— 15 —
Nychling	2	— 6 —
Yrghæ (Ørre).	4	— 10 —
Aflum	4	— 30 —
Asingh	4	— 6 —

[Tvis, som var Klosterkirke, mangler, Bording se Gedinghæreth].

WENTFOLKHÆRETH

Wanburgh	5 Sol.	25 Mk.
Dybek	4	— 15 —
Houæ	5	— 15 —
Fialterwangh	4	— 15 —
Rammingh	4	— 15 —
Transæ	4	— 15 —
Færingh	4	— 15 —
Ængybiergh	3	— 5 —
Høghum	4	— 25 —

SKOGBURGHÆRETH

Harthboør	4 Sol.	10 Mk.
Runnum (Rom)	4	— 15 —
Flyndæræ	4	— 20 —
Byflingh	5	— 30 —
Longburgh	4	— 18 —
Hældum	4	— 8 —
Tiringh	5	— 15 —
Læmwik	1	— 10 —

	1325	1525
Nørleem.	4 Sol.	20 Mk.
Nørnesium	6	— 30 —
Rysen (Resen)	4	— 20 —
Neæs	4	— 8 —
Fabyergh	4	— 20 —
Guthum	6	— 15 —
Møthburgh	4	— 15 —
Humlum	4	— 15 —

HIÆRMHÆRETH

Gimsingh	4 Sol.	10 Mk.
Nakæræ (Navr)	4	— 15 —
Gyrthing	4	— 8 —
Weæm	2	— 8 —
Aspæ	4	— 10 —
Mobiergh	4	— 15 —
Ølby	4	— 8 —
Foxingh	3	— 5 —
Syræ (Sire).	4	— 5 —
Hyarm	6	— 30 —
Buræ	4	— 8 —
Mæthorp	4	— 20 —
Borthbiergh	6	— 25 —
Wethrum	5	— 25 —
Søuæl	4	— „ —
Hathenbyerg	4	— 15 —
Holzstathbroo	2	— 10 —

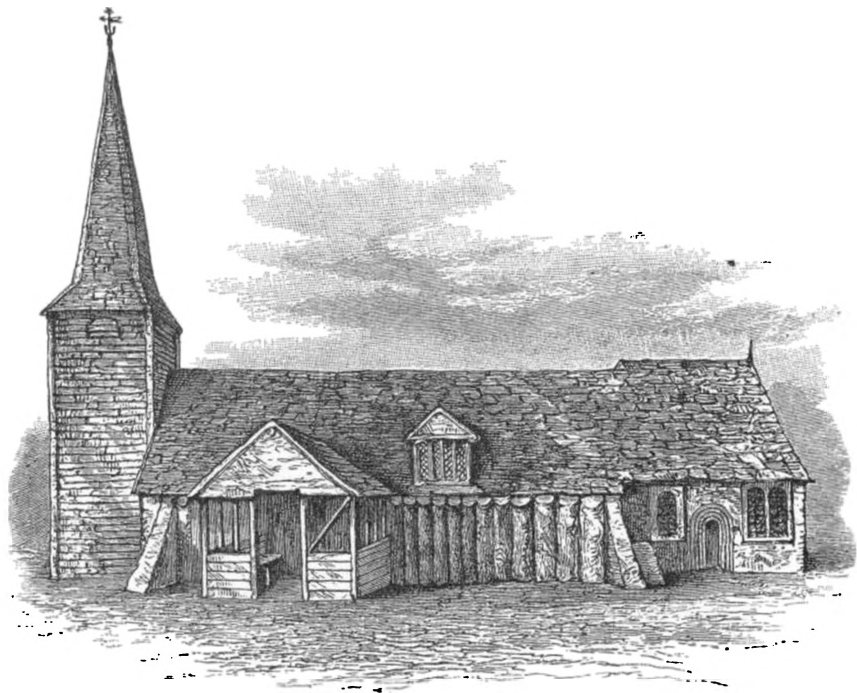
GEDINGHÆRETH

Esdwath.	5 Sol.	15 Mk.
Holsagher.	2	— 5 —
Grouæ, desolata	2	— „ —
Trandum	4	— 12 —
Exingh	4	— 30 —
Salæ	5	— 30 —
Haddorp	4	— 15 —
Burringh	4	— 10 —
Rythæ	4	— 10 —
Rynbyergh	2	— 8 —

[Sevel, se Hiærmhæreth].

Disse Kirker er altsaa næsten uden Undtagelse grundlagte som *Trækirker*. Enkelte Smaalevninger af saadanne er kommet til os.

I Svend Estridsens Tid begynder meget fremskredne Folk at bygge *Kirker af Sten*. De bygges i Datidens saakaldte romanske Stil. 1125 begyndte Biskop Ture

Grenstead Kirke i Essex i England. Koret af Sten, medens Skibet stadig er den gamle Stavkirke af Træ. (Ottosen: Vor Historie).

i Ribe paa disse Egnes store Forbillede Ribe Domkirke, af Tufsten fra Andernach og paavirket af hele Bygge- maaden i Rhinegnene. Norden for Skerne Aa er Tufstenen vistnok ikke bleven anvendt. Her brugte man Granitkvadre. Naar der af Kirkens Midler — og maaske ved hjælpende Indsamlinger — var skaffet Penge nok til Veje, tog man fat paa Værket og tog det gerne stykkevis. Man begyndte med at bygge et Kor af Sten.

Det stod paa det gamle Trækors Plads og med Trækirkens gamle Langhus som Fortsættelse mod Vest. Ovre i England er en Kirke bleven staaende til vore Dage i denne Overgangstilstand, Grenstead Kirke i Essex. Men naar der var gaaet nogle Aar, havde man gerne faaet Raad til at fortsætte. Dog ses det meget

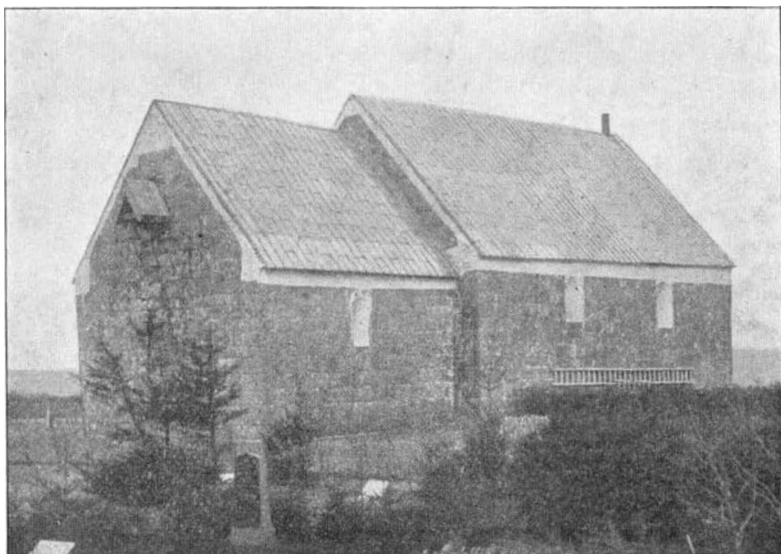

Bygmesterens Selvportræt (Tiim Kirke). Han staar med spids Hat og Bluse og holder i Haanden en Spidshammer til at hugge Huller i Sten, der skal kløves.
(Fot. Smith Madsen, Tiim).

ofte, at det har knebet med Fortsættelsen. Man har begyndt Koret fint med hugne Kvadre og har ogsaa haft lidt til at fortsætte med, saa at Østgavl og Hjørner af Skibet er af Kvadre, men vestpaa er der fortsat med tarveligt Murværk af utilhugne Sten. Saaledes f. Eks. Madum Kirke. I den fine Staby Kirke er der ogsaa en

tydelig Forskel paa Behandlingen af Koret og Skibet, om end det hele er af Kvadre.

Næsten alle Kirker af denne Karakter har nok været færdige omkring Aaret 1200 eller en lille Smule senere. Og netop i Vestjylland har man tidlig haft Raad til at bygge anseligt, thi herover naaede Vendernes Hærgninger ikke i nogen videre Grad, medens Østkysten og

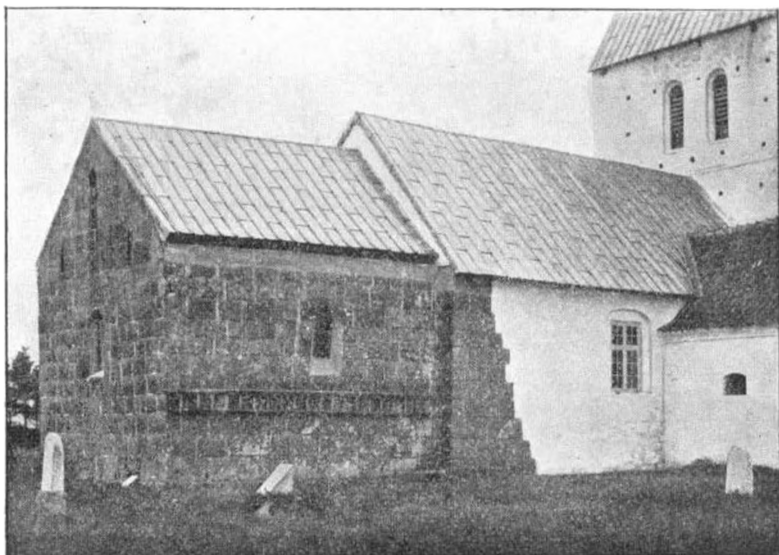

Hover Kirke, omtrent uforandret som den og de fleste Kirker saa ud omk. Aar 1200. (Fot. Smith Madsen, Tiim).

Øerne først blev ved Magt i den egentlige Valdemarstid. I Aarhus ser man et Trækapel afløses af en ny Domkirke 1197. Fruekirken i Flensborg var af Træ til 1284; men den var en Efternøler. Den sidste Trækirke i Danmark skal være nedbrudt 1709 paa Øland ved Før.

Efter Valdemarstiden blev Kirkerne i og for sig rigere og rigere. Der gaves dem jo stadig noget. Men der var ogsaa stadig flere Fingre, der strakte sig efter Kirkenes Indtægter. Man maatte jo tage, hvor der var noget. Gang paa Gang faar Kongerne Lov at tage

Tienden nogle Aar til et Korstog, saaledes i de 9 Aar 1245—54 til et Estlandstog, kun at der skulde blive til Tag og Lys.* Fik han ikke Tienden givet, laante han den — og glemte at betale, som det ses af Skaanes Privilegier.** Og endnu tungere beskattede *Biskopperne* dem. De kunde udskrive det saakaldte „Subsidium“, og det gik haardt til. Havde Kirken intet at betale

Madum Kirke. Ved Afløsningen af Trækirken er der først bygget et Kor af hugne Granitkvadre. Da man skulde fortsætte med Skibet, blev der kun Raad til uhugne Sten. (Fot. Smith Madsen, Tiim).

med, maatte den udlevere Kalk og Disk.*** Den Slags Beskatninger var vist meget hyppige, thi Biskopperne var ogsaa spændt haardt for. Store Summer skulde de af med til Paverne, og fyrsteligt skulde de holde Hus. Endelig led særlig Vestjylland haardt under de

* Ny kirkehist. Sml. III, 90.

** Gl. Privilegier, som bekræftes 1340. Aarsber. fra Geheimer-arch. V. 46.

*** „Nogle Artikler paa Bispens Rente“ i en Jordebog fra Falster (Rigsarkivet).

onde Ufredstider. Derfor blev der ikke Raad til store Ting, og gennemgaaende blev der ikke bygget meget til. Her i Vestjylland er der f. Eks. sjældent indbygget Hvælvinger som andetsteds. Gik en Kirke i Forfald eller maatte den udvides, da maatte man ofte ty til ekstraordinære Foranstaltninger, og i Middelalderens senere Tid tyede man da ogsaa atter og atter til at skaffe Kirkerne *Afladsbreve*. Et saadant for *Vedersø* Kirke meddeles her i Oversættelse. Det er ikke før fremdraget. Originalen findes i Rigsarkivets topografiske Samling paa Pergament.

Alle den hellige Moder Kirkens Sønner, som faar dette Brev at se, hilser vi *Jakob*, af den guddommelige Barmhertighed Ærkebiskop af Upsala, *Oluf* af Roskilde, *Jens* af Aarhus, *Henrik* af Linkøping, *Knud* af Viborg, *Johannes* af Skara, *Jakob* af Børglum, *Johannes* af Strengnæs, *Mogens* af Odense, *Gudmund* af Vexjø og *Peder* af Ribe*, af samme Naade Biskopper, og ønsker en stadig Vækst i de himmelske Naadesbevisninger. En from og Gud velbehagelig Lydighed tror vi at vise, hver Gang vi priser ham i hans hellige og opmuntrer hans troende til paa een Gang at formere Dyrkelsen af det heroventil og til Fromhedsøvelser. Da vi altsaa ønsker, at *St. Sebastians* Kirke i *Vedersø* i Ribe Stift maa blive hæderlig opbyggt og maa blive besøgt med tilsvarende Æresbevisninger og maa blive uafsladlig æret, derfor for alle, som befinder sig i Naadens Stand, naar de

har andægtig besøgt fornævnte Kirke for at holde Andagt, bede eller gaa Pilgrimsgang,

har hørt Messer eller Prædikener eller andre Gudstjenester sammesteds,

har overværet dødes Begravelse og hvilke som helst andre Gudstjenester sammesteds,

eller har fulgt Kristi Legeme eller den hellige Olie, naar de bæres til syge og tilbage til Kirken,

eller, naar Aftenklokken ringer, efter den romerske Kuries Skik tre Gange med bøjede Knæ har sagt et Ave Marie,

eller har gaaet samme Kirkes Kirkegaard rundt og andægtigt har

* Den senere nævnte Peder Nielsen Lodehat.

frembaaret Herrens Bøn med Englehilsenen for deres Sjæle, som hviler deri, og for alle Kristi hensovede troende, i Særdeleshed ogsaa dermed har bedet andægtigt og fromt for dette Brevs Besørgers *Markvor Juls** Forældres Sjæle, ogsaa dem, som til Kirkeformuen (fabrica) har givet Lys og Prydelser, eller som har rakt en hjælpende Haand med hvad som helst andet, nævnte Kirke kan trænge til, eller som i deres Testamenter eller anderledes har skænket og legeret eller har foraarsaget skænket og legeret samme Kirke Guld, Sølv, Klæder eller nogen anden kærlig Hjælp, eller ogsaa andægtigt har bedet Gud for vor og hele Kirkens sunde Tilstand og rolige Fred, eller har sammesteds andægtigt læst 5 Pater noster og lige saa mange Ave Marie til Ære for Jesu Kristi fem Vunder, eller har holdt eller ladet holde Messe,

saa ofte, som de har gjort foranførte eller noget af foranførte med ærligt Hjerte, lige saa ofte giver hver enkelt af os udaf den almægtige Guds Barmhjertighed og byggende paa de salige Peters og Paulus's, hans Apostles, Avtoritet, dem barmhjertigt i Herren 40 Dages Aflad fra de dem paalagte Straffe.**

Derhos bekræfter vi fornævnte *Peder* ved nærværende al og hver enkelt Aflad, der ved enhver Biskop er rettelig og kanonisk bevilget, saa vidt vi med Gud og med Rette kan.

Givet i Kalmar Herrens Aar 1474 Aftenen før den ærefulde Jomfru Maries Himmelfart, under vore vedhængte Segl.

Ofte er da Kirkerne i den senere Middelalder *forlængede et Stykke mod Vest*. Og endelig har man tilsidst tilbygget et *Taarn*. Der kan findes Taarne, som omtrent er samtidige med Kirkerne (Hee Kirkes Taarn er fra ca. 1200, Skibet fra ca. 1150), men det er Sjældenheder, at der byggedes Kirketaarne saa tidlig. I Almindelighed er de fra Slutningen af Middelalderen eller endog fra Tiden efter Reformationen.

I den sidste katholske Tid byggedes der stundom *Kapeller* til. Det var gerne rige Privatfolk, der byg-

* M. J. var Ribe Biskops Lensmand paa Bækmark og formodentlig Broder til Niels Juel paa Aabjerg, som han maaske har været Medejer af.

** D. c. 40 Dage, da der er 11 Biskopper.

gede disse, og saadanne Kapeller var da særlige Stiftelser med eget Gods, med et Alter, hvorved der skulde holdes Sjælemesser. Efter Reformationen fortsættes med denne Byggen Kapeller, men da er det kun Herremændenes *Gravkapeller*, der ikke kommer Kirken synderligt ved.

Fra Kirkernes sidste selvejende Periode efter Reformationen stammer endnu enkelte Udvidelser, og især har Kirkerne da for deres egne Penge kunnet skaffe sig kostbart udskaaret Inventarium.

Da den selvejende Stilling hørte op, gik det ogsaa istaa med baade Byggeri og Nyanskaffelser. Bygningerne blev lige netop holdt vedlige, og blev noget deraf for brøstfældigt, nøjedes man ofte med at rive det ned i Stedet for at reparere. Skulde der endelig repareres, blev det gjort saa billigt og sjusket og uskønt, at de gamle skønne Bygninger ofte er blevne til usselige, skønhedsforladte Skure, hvor kun det øvede Øje kan opdage det oprindelige smukke Anlæg.

KIRKERNES BESTYRELSE. HARDSYSSELS PROVSTI

Alle disse Kirkestiftelser stod vistnok oprindelig under Biskoppens Opsigt. Men alt paa den Tid, da Kristendommen kom til Danmark, var det blevet Skik at dele Bispedømmerne i Distrikter, som oprindelig Daabskirkernes Præster, „Ærkepræsterne“, havde Tilsyn med. Om man straks har begyndt med noget saadant her i Landet er dunkelt. A. D. Jørgensen mente at kunne spore ældgamle kirkelige Midtpunkter i Syslerne, hvor der ved Kirken var et Broderskab af Klerke, som uddannede Syslets Præster*. Det vil være vanskeligt at

* A. D. Jørgensen: Den nord. kirkes grundlæggelse 528—29.

paavise noget saadant i Hardsyssel. Det skulde da være den gaadefulde Bure Kirke, og det er der dog vist ret beset ingen Sandsynlighed for. Det sikre er, at da vi omsider har Papirer nok til at overse Forholdene, var der i hvert Syssel en Prælat, som havde Overtilsyn med Kirkerne. Men han er ikke knyttet til nogen saadan Moderkirke. I Udlandet kaldte man gerne en saadan Prælat *Dekan* (i Tyskland „Landdekan“, i England „rural dean“). Her i Landet kaldte man ham *Provst* (præpositus), og da denne Betegnelse ogsaa brugtes om Forstandere i Domkapitler og i enkelte Klosterordener, kaldte man ham til Forskel herfra *Sysselprovst*, efter Reformationen ofte *Regnskabsprovst*.

Ribe Stift havde 6 saadanne Provstier:

1. *Arkidiakonatet*, omfattende de sønderjydske Dele af Stiftet sønden for Ribe Aa. Ærkedegnen i Ribe Domkapitel var Provst her. Hertil hørte Brøns og Emmerlev Sognekald.

2. *Frøs og Kalslund Herreder*, som fra 1321 var forenede med Kantordømmet i Ribe Domkapitel.

3. *Almindsyssels Provsti*, der 1330 ligeledes forenedes med Kantordømmet. Hertil hørte Smidstrup og Skadst Sognekald.

4. *Jellingsyssels Provsti*, hvortil hørte Bredsten Sognekald.

5. *Varvidsyssels* (∴ *Vardesyssels*) *Provsti*, der 1455 gjordes til Dekanat i Domkapitlet. Hertil hørte Jerne og Guldager Sognekald.

6. *Hardsyssels Provsti*, hvortil hørte Holmslands to Præstembeder.

Denne Hardsyssels Provst var en anselig og rigtlønnet Prælat. Holmslands to Sognes Præsteindtægter nød han mod at lønne en Kapellan til at forrette Tjenesten. Desuden laa under Provstiet en Del Fæstegods. Endelig fik han af hver Kirke Regnskabspenge og Gæsteri, ligesom for en stor Del „Herligheden“ af Kirkegodset tilfaldt ham. Han indsatte to *Kirkeværger* ved hver Kirke, og hvert Aar skulde han „høre“ disses

Regnskab. I Middelalderens senere Tid var det vist sjældent, at Provsten selv gjorde det. Han var gerne Politiker eller havde andet for og lod saa en Fuldmægtig (Official) besørge det.

Hardsyssels Provster kendes nogenlunde, i den ældre Tid dog med store Spring.

Ture drog med Ærkedegnen og Jellingsyssels Provst til Kong Valdemar d. St. 1171 paa Stiftets Vegne angaaende Bispevalg. Script. rer. Dan. VII. 189.

Eser nævnes 1260 og døde 6. Marts 1287. Han byggede en Provstegaard i Holstebro (ved Sysseletinget), som han skænkede Provstiet mod en Afgift af 3 Mark Penge til Ribe Domkirke for hans Sjælemesse. Script. rer. Dan. V. 542. 562.

Ivar Kjeldsen var som vel alle de andre tillige Kannik i Ribe, hvor han 1291 havde Præbende 21. Oldemoder 69. Om det er ham eller hans Eftermand, der døde 1306, lader sig ikke sige, men da døde en Hardsyssels Provst med Tilnavnet Degn. Script. rer. Dan. V. 568.

Christiern Nielsen Lændi, Søn af Lensmanden i Ribe Ridder Niels Lændi, fik derefter Provstiet. Han gjorde 1310 sit Testamente (Erslev: Testamenter 64, Oversættelse hos Kinch: Ribe I. 139). 26. Maj 1313 døde han. Script. rer. Dan. V. 549.

Jonas optræder paa Hing Herreds Ting 26. April 1319, og det maa være ham, der Langfredag s. A. er tilstede ved Kapitemødet i Ribe og ved en Skrivefejl (Forveksling med Vardesyssels samtidige Provst) i Oldemoder er kommen til at hedde Jakob. Hardsyssels Dipl. 2. Oldemoder 102.

Mikael havde 1351 indsamlet 33 Mk. Sølv, som var tre Aars Pavetiende af Ribe Stift, og som Biskoppen anvendte til Vejle Kirke. Kinch: Ribe. I. 209.

Laurentius nævnes 1373 og 1388. Han var tillige Kannik i Aarhus. Hardsyss. Dipl. 12. Script. rer. Dan. I 314. VI 442. 444. Erslev: Testamenter 155, Kinch: Ribe. I 252. Ny kirkehist. Saml. I. 88.

Peder Jakobsen nævnes 1403 og 1406. Kinch I. 600.

Thomas Pedersen nævnes 1408 og døde 1441. Erslev: Testamenter. 180. 183. Terpager 359.

Peder Nielsen Lodehat var 1446 Provst, hvad han vel alt er blevet 1441. 1458 blev han Ærkedegn, 1465 Biskop, død 1483. Han er mest kendt af, at han 1474 af Kannikerne anklagedes for

usædeligt Liv, for Embedssalg og Pengeudpresning (Klagen oversat i Uddrag hos Kinch I 371).

I den følgende Tid er det ikke til at blive klog paa Provstiets Skæbne. Man havde vistnok hidtil sørget for, at een af Ribe-Kännikerne fik dette Embede. Men det maa nu være kommet til een, der ikke var Medlem af Kapitlet, hvad muligvis skyldes Biskop Peder Nielsen. Sidst i Treserne har nemlig Kapitlets Dekan, den fromme Thomas Lange foretaget noget bekosteligt, for at „Provstedømmet i Hardsyssel igen skulde komme til Ribe Domkirke“, hvorfor der 1470 til Erstatning bevilgedes ham 1 Ørte Korn af hver Kirke i Hardsyssel (Kinch I. 367). En Sammenhæng hermed har vel ogsaa et Landstingsvidne af 1474 Løvedag næst efter S. Bodulfi Dag, at hæderlig Mand Kjeld Nielsen kundgjorde paa Landstinget Hardsyssels Provsts Ret til at ind- og afsætte Fæstere af Kirkernes Gods (Ribe Bispearkiv).

Claus Jensen „paa Holm“ nævnes som Provst 1484, 1486, 1491 og 1502. Hardsyss. Dipl. 70. Barner: Fam. Rosenkrands I. Dipl. 166. Eline Gøyes Jordebog 368.

Efter ham maa vistnok *Marcus Vigerius* have faaet Provstiet, sandsynligvis for Tjenester, han har gjort Kongen. Denne italienske Prælat hed egentlig Emanuel men antog Navnet Marcus efter en Slægtning, der havde været Lærer for Franciskanergeneralen Francesco della Rovere, der fik Marcus ind i Franciskanerordenen (Graabrødrene). 1487 blev Vigerius saa Biskop i Senigaglia. Krigerpaven Julius II, der ogsaa var af Rovereslægten, gjorde ham 1505 til Kardinal og gav ham derefter Bispedømmet i Præneste. Han var en usædelig, pengegrisk Mand, hvem den danske Konge havde til Agent ved Pavehoffet. Han døde 18. Juni 1516.* Naar han fik Hardsyssels Provsti, der var „sine cura“**, saa var det en ren Pengespekulation, og hans Eminence synes da ogsaa straks meget praktisk at have „resigneret“ mod en fast Sum om Aaret.

De følgende Provster har altsaa „Pension paa Kaldet“. *Mag. Hans Skovgaard* nævnes 1505 (Terpager: Rip. Cimb. 154). Om det er i hans levende Live eller det er i Anledning af hans Død, at der nu foretages en Forandring, vides ikke, men 1507 „ophøjedes“ Hardsyssels Provsti til *Domprovsti i Ribe Domkapitel*, saa at de følgende Provster hedder Domprovster (Pavebrevet hos Terpager 153, Overs. hos Kinch. I 432).

* Jo. Palatius: *Fasti Cardinalium* (Venetiis 1701) II 527.

** „Uden Sjælesorg“, saadanne Embeder kunde man faa Lov at have flere af. Deraf Udtrykket: en *Sinecure*.

Hans Reff (Ræv) fik Provstiet efter H. Skovgaards Død, stadig med Afgift til Kardinalen af Senigaglia. Denne Mand blev siden Biskop i Oslo og bevarede sit Bispeembede efter Reformationen, død 1545. Provstiet overdrog han til

Mag. *Claus Gjordsen* 1514 (Biogr. Lex. VI. 49). Denne hører til disse politiserende Jurister, som man da kaldte Theologer. Imidlertid optraadte 1514 en anden af samme Art, den stridbare Mag. *Poul Andersen Skomand* med en besynderlig Pavebulle, han havde skaffet sig, hvorved der forbeholdtes ham 40 Gylden aarlig (ca. 200 Tdr. Rug) af Provstiet, hvem der saa end blev dets Indehaver. Claus Gjordsen maatte da i Underhandling med Kardinalen og maa have faaet Sagen ordnet. Kardinalen døde jo iøvrigt snart. Ved Fr. Is Tronbestigelse blev Claus Gjordsen Kongens Kansler, 1526 fik han i Ribe Kapitel den større Stilling som Ærkedegn, og nu var disse Kancelliembedsmænd kommet saaledes i Gang med at handle om Embeder, at han mod 60 Gylden aarlig 1526 overdrog Provstiet til

Mag. *Iver Juel*, kongelig Sekretær. Denne beholdt det. Efter Reformationen giftede han sig og optraadte saa som stor Godsamler, byggede sig Rybjerg i Velling Sogn og omdannede siden Stubber Kloster til Herregaarden Stubbergaard, hvor han døde 1556. Trandum Kirke lod han nedbryde for at udvide Sevel Kirke til en anselig Gravkirke for ham og hans Slægt. Stundom finder man i Kirkerne Skriftestole med hans Vaaben (saaledes i Hee og Stadil). Biogr. Lex. VIII. 569.

Mag. *Caspar Mule*, de yngre Kongesønners Lærer, var Provst fra 1556 til sin Død 1581. Biogr. Lex. XI. 502.

Anders Dresselberg til Vognserup 1581—1613. Biogr. Lex. IV. 337. Han var Sekretær i Kancelliet fra 1572.

Tyge Lange til Kærgaard, øverste kgl. Sekretær, 1613—14. Biogr. Lex. X. 47.

Henrik Lange til Debjerglund (af de Langer med 1 Rose), studerede i Padua, 1605 Sekretær i Kancelliet, 1614 Domprovst, døde 1651, efterladende sig 1500 Tdr. Hartkorn (Dansk Adels-Aarbog 1902, S. 223).

Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgaard, den lærde Holger Rosenkrantz's Søn, blev derefter som Forstander for Sorø Akademi Hardsyssels Provst, idet Kongen 13. Dec. 1650 lagde Provstiet til Akademiet. Jørgen Rosenkrantz var en usædvanlig dygtig Administrator, der bl. a. reddede Herlufsholm fra økonomisk Undergang. Ogsaa Provstiets Sager ordnede han omhyggeligt, hvad den nævnte

Jordebog viser. Han fungerede videre som Provst indtil 1669 og døde 1675.

Dr. *Christen Lodberg*, Prins Jørgens Lærer, blev 14. Juni 1669 udnævnt til Hardsyssels Provst. Han var da paa Rejse i Udlandet med Prinsen. Senere blev han Biskop i Ribe og beholdt som saadan Provstiet til sin Død 1693. I den sidste Tid blev der ikke stort ved Provstiet, thi Regeringen solgte Kirke paa Kirke, hvorved baade Tilsyn og Indtægter unddroges Regnskabsprovsten. Efter hans Død besattes Embedet ikke mere. De resterende Indtægter lagdes under Ryttergodset, og Holmslands Præstekald blev et selvstændigt Sognekald.

Denne Prælat var altsaa en Slags Kirkeinspektør, der skulde være „Kirkens Forsvar“. Han reviderede Regnskaberne, han foretog Bortfæstningen af Tiender og Jorder. Men hjemme i Sognet styredes den stedlige Kirkeformue af Kirkeværger, som han indsatte. Det var to Lægmand. I Aarhus Stifts gamle Statuter bestemtes, at Præsten skulde være tredje Væрге for at se paa Kirkens Fordel.* Om noget lignende har været Skik i andre Stifter, ved vi ikke. Det er i saa Fald bortfaldet inden Reformationen, men Præsten skulde ganske vist skrive Regnskabet.

Man faar det Indtryk, at i Slutningen af Middelalderen greb mange Menneskers Egennytte efter under en eller anden Form at tjene lidt paa disse Kirkeindtægter. Men selve Ejendomsforholdet holdtes dog klart.

PATRONATSFORLENINGER OG KIRKESALG

Hvor der ikke fandtes privat eller kongeligt Patronat, betragtedes altsaa i Middelalderen Biskoppen som Sognets Patron, og han kunde med Kapitlets Samtykke forlene Patronatsret til en eller anden. Vi har Eksempler paa den Slags Forleninger. Det, de lyder paa, er

* Script. rer. Dan. VI, 422.

Kaldsretten.* Ved Reformationen regnes denne Ret at være overgaaet til Kronen. Det hørte til de Forslag, der forelagdes for Herredagen i København i Oktober 1536, at Biskoppernes Patronatsret skulde overgaa til Kongen, og dette fastsloges i Recessen af 31. Oktober 1536.** Det følgende Aar afgav Kongen ved Kirkeordinantsen Hovedsagen i denne Ret, idet han overdrog Menighederne Retten til at kalde Præst. Men Retten til at forlene med Patronat regnedes dog stedse for at høre Kronen til. I den følgende Tid sker da ogsaa af og til saadanne Forleninger, gerne til fremragende Adelsmænd i det Sogn, hvor deres Hovedgaard ligger. Christian III synes dog ikke at have været meget tilbøjelig til den Slags Forleninger, og naar vi læser Forleningsbrevene, faar vi ikke meget Indtryk af en „Kirkeejer“ i moderne Forstand. De faar Kaldsretten, men Kirkens Landgilde og Tiender skal de anvende *alene til Kirkens Bedste*. Inden for Hardsyssel er Forleningerne kun faa. Sysselprovsten Iver Juel fik 1554 *Sevel* Kirke. Den forhenværende Biskop Oluf Munk havde faaet Tvis Kloster „med al sin rette Tilliggelse“ og fortolkede det saaledes, at han saa ogsaa var Patron for Klosterets Kirker (Tvis, Avlum, Mejrup og Felding). Men det vilde Kongen ikke lade gælde, dog lod han ham 1554 faa *Tvis og Felding****.

Frederik II var nok saa rask til at forlene Kirker til sine gode Venner. Men Udtrykkene om Kirkens Eneret til alle sine Indtægter under Patronens Bestyrelse lyder dog, navnlig i Begyndelsen, lige saa bestemte. Han lod 1585 sin gode Ven Rigsmarsk Peder Gyldenstjerne faa *Tiim og Madum* Kirker.† I Slutningen af hans

* Danske Magazin II. 32.

** Rørdam: Monumenta I. 198. Rørdam: Kirkelove I. 5.

*** Rørdam: Kirkelove I. 370. 374.

† Kronens Skøder I. 296.

Regeringstid lyder Benaadningsbrevene imidlertid mere ubestemte. Man faar i al Ubestemthed Rettigheden over Kirkens Indtægter med Forpligtelse til at vedligeholde den og forsyne den med Lys, Vin og Brød.

Christian den Fjerde var ikke særlig rundhaandet med saadanne Benaadninger, og i hans Regeringstid er ingen Kirke i Hardsyssel bragt ud af Selveje. Hans Regering betegnes endog af et alvorligt Forsøg paa at opretholde Kirkernes Rettigheder paa bedste Maade. Det viste sig, at Kirkeværgerne ikke altid fik Kirkens opsparede Penge anbragt paa en god Maade, saa at de stundom gik tabt. Derfor lod Kongen 1631 foretage Undersøgelse Landet over og paa Grundlag af det indkomne Materiale udarbejde et Lovforslag: „*Om Kirkernes Indkomme, Udgifter og anden Vilkaar og Tilstand*“ af 1636. Rigsraadet behandlede det, ændrede det noget, og saa kom det som Lov i Christian IV.s store Reces af 1643 som 1. Bogs 4. Kapitel. I det store og hele gik det atter over i „*Danske Lov*“ 1683 og er endnu til Dels Retsgrundlag.

Der er heri Forskrifter om, hvorledes baade Bisper, Herredsprovster og Præster skal have Øje med Kirkernes Tilstand og paatale den paa rette Sted. Kirkernes Forsvarer (her Sysselprovsten) skal indsætte to Kirkeværger, som skal gøre aarligt Regnskab, og der skal aarlig indsendes Beretning om Kirkernes Beholdning til Kongens Renteri.

„Hver Kirke skal have sin *Kirkestol**, hvorudi Kirkens visse Indkomst, Ejendom og Rettighed, være sig Gaarde, Jorder, Enge, Skove, Huse samt deraf gaaende Landgilde eller Afgift skal indføres; dernæst Korntiende, Kvægtiende, Midsommertiende, Hovedstol og Rente; item Fæ og alt andet, hvad Kirken haver nogen Indkomme af, eller den tilhører, hvad Navn det have kan.

* Et Register.

Desforuden skal derudi og indføres Kirkens Inventarium, Ornamenter, Kalk, Disk, Klæder, Bøger og deslige, og aarligen derhos antegnes, hvormed det forbedres eller forringes.“

Desuden skal Kirken have en forseglet Regnskabsbog, og forrest i den skal Kirkestolen indføres. Endelig skal der være en Stiftsbog, hvori Kirkernes „Kirkestole“ er indførte. Alt dette er nu endelig kun Gentagelse af gammel Forordning, men Gentagelsen tiltrængtes vist. 1655 gjorde Jørgen Rosenkrantz et stort Arbejde med at faa alt dette ordnet i Hardsyssels Provsti. Derfra stammer den før omtalte Jordebog af 1655. Samtidig fik alle Sysselprovstiets Kirker ny Regnskabsbøger, der begynder med Kirkestolen og derefter har en Instruks for Kirkeværgerne. Mange af disse Regnskabsbøger er til endnu og er fornylig ordnede i Landsarkivet i Viborg, hvor de er let tilgængelige for den, der vil undersøge en bestemt Sognekirkes Historie.

Og dette Regnskabsvæsen skal efter Recessen 1643 ikke blot gennemføres med de egentlige selvejende Kirker:

„Kirkernes Forsvarer skulle hvert Aar høre Kirkernes Regnskaber, som de agte at forsvare. Den, som haver Juspatronatus*, forhører med Provsten Kirkens Regnskaber og underskriver dennem begge, som de samtligen agte at forsvare, om uforsvarligen med Kirkens Regnskaber omgaas“.**

Her syntes da endelig 1643 at være truffet en gennemgribende Foranstaltning til for alle Tider at bevare Kirkestiftelserne ubeskaarne.

Men inden et Aar var gaaet, laa de svenske Hære i Jylland. Der kom Krig og Elendighed. 1645 sluttedes

* Patronatsret.

** Rørdam: Kirkelove III. 294 ff. Thulin: Utredning rörande patronatsrättigheterna 53 ff.

Fred i Brømsebro. Riget fattedes Penge. Som et Led i Forfatningen havde man siden 1638 haft de saakaldte *Landkommissærer*, nogle Adelsudvalg for de forskellige Landsdele. Af dem udbad man sig 1646 Betænkning om, hvordan Penge kunde skaffes til at betale Rigets Gæld. Og Landkommissæerne fandt det da i Betænkning af 2. Maj 1646 bedst, „*dersom hans kongelige Majestæt Kronens Juratronatus til Adelen, som de kunde være belejlige og dem begærede, for en lidelig og billig Summa Penge naadigst vilde afstaa.*“

Dette adelige gode Raad fra 1646 blev skæbnesvangert for Danmarks og Norges Kirker, om end det tog henimod 70 Aar, inden det bar sin fulde Frugt. Rigsraadet havde sine Betænkeligheder, som Landkommissæerne ved en senere Betænkning søgte at bortrydde. Den gamle Kong Christian IV var heller ikke særlig glad ved den Tanke, men under 31. Maj 1646 resolverede han dog:

Anlangende jura patronatus fra Kronen at afhænde, Penge dermed at indsamle, da efterdi der findes stor Forskel paa, hvad Steder saadanne jura patronatus kunde begæres, saa kunne Vi Os derpaa intet in genere* erklære, medens** naar nogen sig angiver, som for billig Betaling noget jus patronatus at købe begærer, ville Vi Os naadigst derpaa efter des Beskaffenhed saaledes erklære, som Vi eragte Os, Kronen og Riget gavnligst og tjenligst at være.

Det blev da Christian IV.s sørgelige Lod i sit sidste Leveaar at sælge en Del saadanne Patronatsrettigheder. Og Landkommissæerne blev ved i de følgende Aar at presse paa. 1656 skriver de til Rigsraadet:

„Eftersom og ofte begæret er, at Adelen for en billig Værd og Betaling maatte faa jura patronatus til deres

* I Almindelighed.

** men.

Sognekirker, Annekser og andre, hvilke begæres, begæres fordi og af eder gode Herrer, I ville dertil være dennem beforderlig at maatte bevilges.“

Efter Roskildefreden 1658 lavede man da ligefrem bestemte Taksationsregler, hvorefter Kirkers Patronatsret kunde faas til Købs, stadig under en vis Modstræben fra Kronens Side. I Benaadningsbrevens Udtryk er der nogen Vaklen. I Begyndelsen af Frederik III.s Tid begyndte man atter at indføre Bestemmelsen, at Kirken selv skulde beholde sine Indtægter, men senere falder man atter tilbage i det utydelige, hvis Mening var, at Patronen kunde tage Overskudet.

Her i Hardsyssel mærkedes dette Væsen dog foreløbig ikke meget. 1650 blev *Staby* Kirke solgt til Niels Trolle til Palleshjerg. Den var imidlertid tidligere i Afhængighedsforhold til Mariager Kloster, som hørte Kronen til. I Foraaret 1661 overdrog Kronen Lundenæs Hovedgaard og det derunder liggende Krongods til et Hamburger-Firma, som havde mange Penge tilgode for Leverancer, Peter von Ufelen og salig Dominicus og Johan von Ufelens Arvinger. Kongen forbeholdt sig udtrykkelig Patronatsretten til *Skerne* Kirke, men 11. Juli blev den ogsaa „undt og bevilget“ Hamburgerne.

Saa skete der ikke mere herude i Frederik den Tredjes Tid. Men i Begyndelsen af Christian den Femtes Tid kom det første store Ryk i Kirkernes Ejendomsforhold. Det gjaldt at faa en Regning betalt. 1664 havde *Henrik Rüse* faaet Bøvling Slot og Gods for sine Arbejder ved Københavns Befæstning. 1671 fik han „for hans Prentioner, som dermed ganske skal være ophævet og aldrig mere prætenderes“, Patronatsret til 17 Kirker i Bøvling Amt, nemlig *Bøvling, Flynder, Lomborg, Rom, Harboøre, Humlum, Husby, S. Nissum, Fjaltring, Trans, Engbjerg, Hove, Ramme, Ferring, Dybe, Vandborg* og

Vedersø. Aaret efter gled *Torsted* Kirke ganske stille samme Vej, idet Rüse under 1. Juli 1672 fik sit Gods ophøjet til et Friherskab under Navn af Rügenstein. Han ejede nemlig en stor Del af Hartkornet i *Torsted* Sogn, og i Grevernes og Friherrernes Privilegier af 1671 hedder det:

„Greverne og [Friherrerne] maa have Jus patronatus og Birkerettighed ved deres Grevskaber, saavidt Kongen dertil kan være berettiget; og skal en Greve nyde Jus patronatus baade til det Kirkesogn, hvor den grevelige Residens ligger, saavel som og til de andre Kirkesogner, i hvilke i det ringeste den halve Part af Decimantibus * ligger til Grevskabet. Og i de Sogne, hvor Herligheden af Leding og Foring ligger til Grevskabet, der hører og Jus patronatus og Birkerettigheden til samme Grevskab.“

Rüse vilde for Resten i sin Ansøgning om Friherre-rangen allerunderdanigst gerne have haft dobbelt saa mange Kirker herude, som han fik. Men det blev der allernaadigst ikke noget af. *Christian den Femte* var personlig meget imod disse Afhændelser af Patronatsret. Man kan se det paa de ofte noget humoristiske Resolutioner, han har skrevet ved Rentekammerets Indstillinger, som da *Jørgen Bjelke* 1672 foreslog en hel Mængde forskelligt Gods til Mageskifte for noget, han havde afstaaet til *Koldinghus Amt*, og til sidst nævnte han da ogsaa en Kirketiende i *Holbæk Amt*. *Christian den Femte* skriver:

„Her er mange Slags Kød udi denne Frikassee. *Lad mig Kirkerne oplukket* og min sal. Faders saa vel som min Haand urygget, saa er jeg med det øvrige nok tilfreds“.

* Tiendeydere.

Samme Aar søger Christen Seefeldt Jus Patronatus for en Fordring. Kongen skriver:

„Skal slige Fordringer betales med Jus Patronatus, da skal der ikke blive mange tilovers.“

Næste Aar kommer Erik Sehested med en Ansøgning. Kongen skriver:

„Han maa takke for det, han har nydt“.

Stundom gør han dog en Forretning. 1673 søger to adelige samtidig om Patronatsret til samme Kirke. Kongen resolverer:

„Jus Patronatus skal den af disse to Prætendenter have, som vil forære det største Metalstykke til Flaaden.“

Trods denne Kongens Modstand gik der stadig nogle Kirker. Saaledes fik Rentemester *Henrik Møller* 1673 for Tilgodehavende en Del Patronatsrettigheder, deriblandt *Lønborg, Egvad, Hemmet og S. Vium*.

Men Kongen holdt ikke af det og vilde nok have Grænser for denne Patronatsret. I Aaret 1683 skrev han nogle „velmente Erindringer og Maximer for vore kongelige Arve-Successorer“, der skulde gælde for et Tillæg til Kongeloven. Heri hedder det:

I lige Maade bør ingen Proprietarius, som noget Jus Patronatus enten af Arilds Tid kunde have haft, eller dermed af Kongerne være benaadet, det misbruge, Kongens Jus episcopale* og gejstlige høje Rettighed til Præjuditz og Afbræk, eftersom jus Patronatus ikkun der udi bestaar, *at Kirkerne bliver holdt vedlige og deres Indkomst ej til anden Brug forventes, og at de med gudfrygtige og dygtige Præster vorder forsjunet*; men den Højhed og Rettighed som ellers til den gejstlige Jurisdiktion og Jus episcopale henhører, kommer alene Kongen til som det ypperste og højeste Hoved her paa Jorden saavel i gejstlige som i verdslige Sager.**

Men da havde den skaanske Krig tømt Landets Pengekasse, og i de følgende Aar blev Finansvanskelighederne

* Bisperettighed.

** Chr. d. Femtes Testamenter ved Worsaae S. 21.

ved. Saa maatte Kongens Modstand opgives som haabeløs. Nu kommer den store *Kirkesalgenes Tid*. 1686 hedder det i en Dagbog: „I dette Aar ere Kirkerne her i Danmark bortsolgte til hvem, som vilde købe.“ 1687 hedder det: „Plakater publicerede, at hvem, som vilde købe Jura patronatus, af hvad Stand de endog vare, skulde sig i Amtstuerne melde.“*

En overordentlig Mængde Kirker afhændedes nu rundt om i Landet. Vi nævner oversigtsvis dem herude. En stor Del af dem er til Betaling af Gældsfordringer.

1686: Møborg og Nees.

1687: Brejning, Omme, Stavning, Velling, Hjerm, Gimsing, Stadil, Ulvborg, Raasted, Estvad.

1689: S. Lem, Dejbjerg, Hanning.

1690: Torstrup, Horne, Hodde, Kvong (alle for en Fordring).

1693: Snebjerg, Tjørring (til Landdommeren for restende Gage).

1695: Ejsing.

1696: Sale, Gjellerup.

1697: Mejrup, Vinding.

1698: Hoven.

1699: Faster, Sunds, Asp, Ny Sogn, Gammel Sogn, Gudum, Fabjerg, N. Lem.

De 5 sidste af disse solgtes efter *Christian den Femtes Død*. Han havde maattet sælge mange, men indvendig protesterede han stadig. Det ses af nogle „Remarques“, som han 1698 føjede til de før nævnte „General-Maximer“, og hvori det hedder:

Herved ville Vi Vores Arve-Successorer have recommenderet og erinderet, at de sig lader være angelegen *at indløse med Tiden de fra Kronen alienerte jura Patronatus*, saa fremt det udi Vores Regeringstid ej kunde ske, saa og at de ved Generalprokurøren tilligemed Stiftsamtmanden og Biskoppen paa hvert Sted Tid efter anden lader inquirere, hvorledes Patronerne med deres Jus omgaas, og at de, som skulde befindes det at have misbrugt, derfor uden Anseelse, ihvo de ere, bliver tiltalt og straffet.**

* Farstrups og Axelsens Dagbøger S. 95.

** Anf. Sted S. 37.

Denne Paamindelse førte dog ikke til noget. Der sker Afhændelser (1700 Tørring, Heldum, Ølby), og Indløsning af de bortsolgte er der ikke Tale om. I Oktober 1709 erklæredes der Krig med Sverige, og nu skulde der bruges mange Penge. Man kastede atter Øjet paa Kirkerne, og nu gik det saa vidt, at man ved kgl. Plakat af 25. August 1710 ligefrem satte *til offentlig Auktion* de Landsbykirker, som ikke alt var kommet under Patronat. For Ribe Stifts Vedkommende holdtes Auktionen i Ribe den 19. December 1710. Paa adskillige Kirker naaede man dog ikke tilstrækkelig højt Bud, hvorfor en anden Auktion afholdtes 12. Maj 1711 og en tredje i Ribe 5. Oktober 1711. Endnu efter denne tredje var der ingen, der havde budt paa Avlum, Vildbjerg, Timring, Fovsing, Handbjerg og Vind. Der var iøvrigt en Del Vidtløftigheder. Oprindelig var Kirkerne solgt med Forbehold af Reluitionsret (Tilbagekøbsret), men saa lavede Køberne til Dels Strejke bag efter og erklærede ikke at ville staa ved deres Bud, hvis dette fastholdtes. Dette medførte, at Forbeholdet for Ribe Stifts Vedkommende toges tilbage ved Reskript 5. Maj 1711 undtagen for Kirkerne i Koldinghus Amt. Det trak umaadelig længe ud med Købenes Ordning. Skøderne blev gennemgaaende først udstedt 1720, nogle endnu senere.

Ved Oplysningerne om de enkelte Kirker nedenfor har jeg benyttet Auktionsprotokollen i Provinsarkivet, men har kun til Dels kunnet overkomme at gennemgaa Skødeprotokollerne i Rentekammeret, saa at Skødernes Udstedelse ikke altid er anført.

En ny Auktion afholdtes paa Ringkøbing Amtstue 27. Juli 1717. Endnu blev der endda nogle Kirker tilbage, men man havde dog vistnok naaet at faa alle Landsbykirker solgt inden Midten af Aarhundredet.

Kun de tre Købstadkirker Ringkøbing, Lemvig og Holstebro blev ved deres gamle Rettigheder.

Saaledes opstod de Tilstande, vi alle er opvoksede i. For en stor Del var Kirkerne afhændede til uadelige, stundom ogsaa med det Forbehold, at Kaldsret ikke fulgte med. I al Fald kunde ingen uadelig udøve Kaldsret, selv om han kunde baade købe og sælge den. Og Kancelliet passede voldsomt paa, at Kronen i saa Fald fik udøvet sin Kaldsret. Alt Embede skulde jo ifølge Kongeloven af Kongens Enevoldsmagt som udaf en Kilde have sin første Oprindelse. Derfor holdt man ikke af denne private Kaldsret og skaffede sig den ikke saa sjældent tilbage, uden at Kirken dog derfor blev fri for sin Kirkeejer.

I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var man betænkt paa helt at faa Ende paa den private Kaldsret. Kancelliet foreslog Kongen at forordne, at kun de daværende Besiddere paa Livstid skulde beholde denne Ret og endda kun paa den Maade, at de skulde give Kongen 3 at vælge imellem.* Dette fandt Frederik den Sjette dog for voldsomt. Ved Forordning 3. Juni 1809 ændredes Kaldsretten til en Ret til at foreslaa 3, og denne Ret skulde kun udøves af adelige, der var i de 3 første Rangklasser enten som Grever eller Friherrer eller som Indehavere af saa høje Embeder eller Titler. Saaledes bestod denne Kaldsret, indtil den 1849 afskaffedes ved Grundlovens § 92.

Denne Del af Patronatsforleningerne har altsaa nu i 60 Aar været ude af Verden. Og nu er Menighedernes Kaldsret tildels genindført. Men den Forkvakling af Ejendomsretten, der indtraadte, er langt fra at være

* Indstilling 17. Apr. 1809. Thulin: Utredning. S. 71.

rettet. Der var maaske Grund til at søge den tilbageført ved en almindelig Lovgivning, men foreløbig er det ikke sket. Dog kan som Følge af Loven om Tiendens Afløsning mange Kirker paany blive selvejende. En saadan Ordning bør tilstræbes, idet man derved opnaar at faa i Sognet en Kirkestiftelse, som alle Folkekirkens Medlemmer i Sognet har lige Ret til:

OPLYSNING OM DE ENKELTE KIRKER

I det følgende meddeles en Del Oplysninger om de enkelte Kirkers Historie. Først anføres, hvad der kan vides om deres Ælde. Det er ikke meget, i Almindelighed kun hvad der kan skønnes om Bygningstiden. Og dette siger lidet om Stiftelsestiden, da alle Stenhusene vel er Afløsere af gamle Træhuse, om hvis Ælde slet intet vides.

De fleste Bygninger (bortset fra senere Tilføjelser, Ombygninger osv.) er fra *romansk* Tid, d. v. s. fra en Tid, da romansk Bygningsstil (Rundbuestil) brugtes. De er sjældent stort yngre end Aar 1200, i Almindelighed ældre. Dog kan Stilen være brugt noget senere, men næppe langt ind i det følgende Aarhundrede. Man antager, at Sokler med simpel Skraakant er Tegn paa, at Bygningerne hører til den ældre romanske Periode, medens en profileret Liste eller en Dobbeltsokkel skulde være en yngre Mode fra 1200 eller senere. Jeg tror ikke meget paa denne Formodning, men har dog anført disse Tegn.

I *gothisk* Tid byggedes der i gothisk Bygningsstil (Spidsbuestil), og hvad vi i Hardsyssel har af den Slags er sagtens yngre end Aar 1300. Næsten alle disse Oplysninger har jeg faaet fra sidste Udgave af Traps „Danmark“.

Derefter anføres efter Hardsyssels Provstis Jordebog, hvordan Kirkens Ejendomsforhold var 1655. Foran (S. 17) er givet Prøver paa Jordebogens Tekst. Her har kun kunnet tages en Sammenregning af, hvad hver Kirke fik aarlig i Landgild. Dette er ikke den hele Indtægt, thi ved Fæsteledighed toges en Indfæsteafgift, som i Almindelighed tilfaldt Kirken, for enkelte Jordstykkers Vedkommende Sysselprovsten. Desuden kunde der være nogen anden „Herlighed“ af tilfældige Indtægter.

Endelig meddeles, hvad jeg ved om, hvornaar Kirken er gaaet ud af sit gamle Selveje.

Ordningen er den, at *Herrederne* staar i Bogstavorden og Sognene atter i Bogstavorden indenfor Herrederne. Hist og her har jeg reformeret eller antydet Reformer af Navnenes Skrivemaade. Som Egnens Udtale og gamle Dokumenter viser, er den officielle Skrivemaade ofte ganske fortvivlet forkert.

Maal, Vægt, Mønt

For at forstaa det følgende, maa man kende lidt til Fortids Maal og Vægt samt Penge.

Maal og Vægt var ikke ens i alle Landsdele.

Fælles er dog *Tønden*, der er vor nuværende, som deltes i 8 Aabo-Skæpper (brugt bl. a. i Vardesyssel) men i 10 Hardboscæpper. Dermed er Hardboscæppens Størrelse givet. I *Skodborg og Vandfuld Herreder* brugtes ikke den, men den endnu mindre Sallingboscæppe, hvoraf der gaar 12 paa Tønden. Som større Maal bruges i Almindelighed ikke Tønde, men *Ørte* (Ørtug), der oprindelig er et Værdimaal, derfor forskellig for de forskellige Kornsorter. Altsaa:

I Hardsyssels Hoveddel

1 Skæppe = $\frac{1}{10}$ Tønde.

1 Ørte Rug = 10 Skæpper, c : 1 Td.

1 Ørte Byg = 12 Skæpper, c : $1\frac{1}{5}$ Td.

1 Ørte Havre = 20 Skæpper, c : 2 Tdr.

I Skodborg og Vandfuld Herreder

1 Skæppe = $\frac{1}{12}$ Tønde.

1 Ørte Rug = 10 Skæpper, c : $\frac{5}{6}$ Td.

1 Ørte Byg = 12 Skæpper, c : 1 Td.

1 Ørte Havre = 24 Skæpper, c : 2 Tdr.

Pundet er 1 *Hardbopund*, der deltes i 24 *Mark*. 1 Pund er $28\frac{1}{2}\%$ af vore Pund. 1 Tønde Smør er 9 Hardbopund eller 16 Lispund.

Møntvæsenet i de Tider er ogsaa indviklet, fordi der cirkulerede flere Slags Mønt. Der regnes i Daler, men der er 2 Slags:

1 Sletdaler à 4 Mark à 16 Skilling à 3 Hvide (Alba).

1 Rigsdaler à 6 Mark. Stundom nævnes 1 „Mark Rigs“, som er 20 Skilling.

Om den uendelige Skiften af baade Værdi og Inndeling se Will. Scharling: Pengenes synkende Værdi, 16—44.

De under Jordskyld anførte Ydelser blev siden vor ældste Hartkornstakst paa samme Jorder.

Bølling Herred

Borris. St. Nikolaj Kirke.* Bygningen romansk af Granitkvadre paa Skraakant. Koret ombygget 1510 (Beretn. 1638). 1655 var Tienden bortfæstet for 18 Ørte Rug og 10 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug, 1 Mk. 8 Skilling. En Eng giver 40 Læs Hø, hvorfor Præsten holder Vin og Brød og Lys paa høje Alter. Forvildet og fraforvendt 2 Enge. — Selvejende indtil Patronatsret 12. Oktober 1695 tilskødedes Amtmand Jørgen Grubbe Kaas til Rybjerg og Dejbjerglund for resterende Gage og rede Penge.

Brejning. Bygningen oprindelig romansk paa Sokkel med Skraakant, ombygget 1581. 1655 var Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug og 4 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 3 Skilling. For 2 Køer 10 Skilling 2 Alb., Rente af 1 Daler 4 Skilling. Fraforvendt 3 Agre. — Selvejende indtil Patronatsret 15. Marts 1687 blev „skænket og foræret“ Oberst Laurids Munck til Brejninggaard for tro Tjeneste.

Bølling, St. Hans Kirke. Bygningen romansk af Granitkvadre og raa Kamp paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 10 Ørte Rug og 3 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug. 1 Ko for 8 Skilling og 2 Faar for 8 Skilling. Præsten har

* Notitserne om Kirkernes Titelhelgener er væsentlig efter Præsternes Indberetninger til O. Worm 1638 (Udg. af O. Nielsen i Danske Saml. 2. R. IV).

en Eng for Vin og Brød. Fraforvendt en Eng. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 1719 (Skøde 7. September 1722 til Jens Pedersen Schandrup).

Dejbjerg. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, forlænget med Kvadre fra den nedlagte Finderup Kirke (se Finderup). 1655 var Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug og 6 Ørte Byg. Jordskyld 10 Ørte 4 Skill. Rug, 4 Ørte 4 Skill. Byg, 4 Album. Fraforvendt 1 Ørte Rug og 6 Agre. Om noget Kirkejord, Dejbjerglund havde haft i Fæste 1532 „af Arilds Tid“, se Fr. I. Danske Registranter 448, 454. — Selvejende indtil Patronatsret 18. Maj 1689 tilskødedes Hof-Bundtmager Rud. Boldvin for en Fordring.

Faster. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug og 6 Ørte Byg. Jordskyld 2 Mark. — Selvejende indtil Patronatsret 28. Juli 1699 tilskødedes Stephan Pedersen i Holstebro.

Finderup. Nævnes 1325, men blev i Løbet af Middelalderen øde. Saml. t. jydsk Hist. III. 401. Sognet lagdes til Hanning. En ny Kirke i Finderup er nu under Opførelse.

Fjelsestvang. Ved Lille Fjelsestvang fandtes i sin Tid en Granitkirke, som anføres i „Oldemoder“s Liste 1325 (under Hammerum Herred), men med Bemærkning alt fra Middelalderen, at den var bleven øde. Den var kun fattig. 1898 er bygget en ny Kirke i Store Fjelsestvang.

Hanning (Herning). Bygningen romansk af Granitkvadre paa Dobbeltsokke med Rundstav og Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug og 7 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte Rug, 2 Skilling 2 Alb. 1 Ko bortlejet for 5 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 2 Agre og 2 Enge. Selvejende indtil Patronatsret 18. Maj 1689 overdroges til Hof-Bundtmager Rudolf Boldvin for en Fordring.

Herborg. I Oldemoders Kirkeliste 1325 nævnes her en fattig Kirke, der alt i Middelalderen blev øde. Sognet lagdes under Vorgod. Den var af Granit, og Ruinen forsvandt først 1856 ved Ringkøbing-Silkeborg Landevejs Anlæg. (Saml. t. jydsk Hist. og Top. III. 399). 1898 er der en Fjerdingvej østligere bygget en ny Kirke, som indviedes 19. Marts 1899.

S. Lem (Læm). Bygningen romansk med Dobbeltsokke. 1655 var Tienden bortfæstet for 14 Ørte Rug og 25 Ørte Byg. Jordskyld 5 Ørte 8 Skp. 3 Fdk. Rug, 4 Ørte 2 Fdk. Byg, 18 Mk. Smør 1 Dl. 1 Mk. Desuden tilholder Domprovsten sig 2 Ørte

Byg fra Nørbork. 9 Køer à 8 Skilling. Forvildet og fraforvendt forskellige Jorder og Enge, se foran S. 19. — Selvejende indtil Patronatsret 31. Decbr. 1689 tilskødedes Amtmand Jørgen Grubbe Kaas for resterende Gage.

Skerne. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 12 Ørte Rug og 18 Ørte Byg. Jordskyld 9 Ørte 4 Skp. Rug, 4 Ørte Byg, 2 Mk. 5 Skill. 1 Alb. Fraforvendt 19 Agre og en Del flere Jordstykker. Selvejende indtil Patronatsret 11. Juli 1661 blev „undt og bevilget“ Petter von Uffeln og salig Dominicus og Johan von Uffelns Arvinger i Hamborg, der nylig havde faaet Lundenæs for Fordringer.

Stavning. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibet synes at være forlænget mod Vest allerede i romansk Tid. 1655 var Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug og 41 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug, 12 Ørte 7 Sk. Byg, 6 Pd. 6 Mk. Smør. Fraforvendt 8 Ørte Byg samt en Eng paa 30 Skaft. — Selvejende indtil Patronatsret 16. Juni 1687 skænkedes til Kronprinsens Hofmarskal Henning Ulrik Lytzow til Vennergaard for god og tro Tjeneste. Efter at han havde solgt den til Kongen, fik Hof-Bundtmager Rud. Boldvin den 1689 for en Fordring.

Sædding, St. Laurentius Kirke. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 6 Td. Rug, 6 Td. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 1719 (Skøde 7. Sept. 1722 til Jacob Pedersen Schandrup).

N. Vium. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug og 3 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte 3 Sk. Fraforvendt 1 Ørte samt „Bukvig sønden ved Aaen, holdtes Vin og Brød af; Peder Ebbesen tog bort“. P. E. er den hensynsløse Lensmand paa Lundenæs Peder Ebbesen Galt. — Selvejende indtil 19. Dec. 1710, da den solgtes ved Auktion til Ridefoged Christen Sørensen paa Bramming.

Vorgod. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 13 Ørte Rug og 6 Ørte Byg. Jordskyld 2 Mk. 5 Sk. 1 Alb. samt 8 Mark Voks. For nogle Enge leverer Præsten Vin og Brød. Fraforvendt en Toft, hvoraf Kirken fik 4 Mark Voks. — Selvejende indtil 19. Dec. 1710, da den solgtes ved Auktion til Ridefoged Christen Sørensen paa Bramming. — Se Fjølstervang.

Ølstrup. Bygningen oprindelig romansk, delvis af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men synes i gothisk Tid ombygget.

1655 var Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 6 Ørte Byg. Jordskyld 8 Sk. Rug. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion i Ringkøbing 27. Juli 1717 til D. Kray.

Ginding Herred

Ejsing. Bygningen er romansk af Granitkvadre. I gothisk Tid er den udvidet med en Kapelrække paa Nordsiden og St. Dionysii Kapel paa Sydsiden. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Ørte Rug, 9 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 2 Pund Smør, 8 Skilling. 2 Køer, af hver 5 Skilling 1 Alb. Af 2 Faar 4 Skilling. For Vin og Brød faar Præsten Landgild af 2 Gaarde: 3 Ørte Rug, 3 Ørte 8 Skp. Byg, 2 Pd. Smør. — Selvejende indtil Patronatsret 2. Juli 1695 overdroges til Fru Sofie Bille til Damsbo for Tilgodehavende.

Estvad. Bygning fra Overgangen mellem romansk og gothisk Stil af Granitkvadre og raa Granit. 1655 er Tienden bortfæstet for 13 Ørte Rug, 10 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug, 4 Ørte Byg, 1 Ørte Havre. — Selvejende indtil Patronatsret 10. Marts 1683 overdroges til W. Mule og J. Landorph for Tilgodehavende. De solgte den snart til Ejeren af Estvadgaard.

Grove. Kirken nævnes i Kirkefortegnelsen 1325, men blev i den følgende Tid øde. Rester er synlige. Sognet lagdes til Haderup. 8—900 Alen østligere er der bygget en ny Kirke 1893.

Haderup. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Koret med profileret Dobbeltsoffel. Korbuen af Mursten er oprindelig. — 1655 er Tienden bortfæstet for 18 Ørte Rug, 8 Ørte Byg. Jordskyld 7 Ørte 3 Skpr. Rug, 2 Td. 1 Skp. Byg.* Fraforvendt en Eng, kaldes Hammertoft. — Kirken hørte i Middelalderens Slutning til Stubber Kloster, hvilket ophørte ved Reformationen, hvorpaa den var selvejende. — Ved Auktion 5. Okt. 1711 tilsloges Patronatsret Jørgen Saaraholt paa Gammelgaard i Skive Sogn, men det maa være gaaet tilbage. 1721 tilbød Chr. Fischer paa Allinggaard at tilforhandle sig den, men Enden blev, at den skulde til Auktion ved Snapstinget 1723. Det videre Resultat kender jeg ikke.

Hodsager. Bygning fra gothisk Tid af raa Granit og Munkesten. 1655 er Tienden bortfæstet for 3 Ørte Rug, 2 Ørte Byg. For Vin og Brød faar Præsten Rugtienden af en Gaard. — Selv-

* Høgsgaard var 1479 skænket af Ridder Per Høg. Afgiften brugtes til Vin og Brød. Nielsen: Hjerm og Ginding Hrd. 446.

ejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Niels Ibsen af Holstebro (Skøde først 10. Juli 1720).

Ryde. Bygningen er sent romansk af raa Granit med Hjørnekvadre og til Dels paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 6 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg. Fraforvendt 1 Gaard i Bøgge, skyldte 2 Ørte Korn.* Præstegaarden havde en Eng i Møgeleng for Vin og Brød, Frue Ingjar** Axels Moder gav med fornævnte Gaard. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Major Sehested til Rydhave.

Rønbjerg. Bygningen fra gothisk Tid af Munkesten. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 3 Ørte Byg. Jordskyld 4 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Major Sehested til Rydhave. Skødet aftrykt Thulin Aktst. I. 89.

Sale, indviet til St. Michael (Nielsen: Hjerm-Ginding Herreder 391), Herredets Fjerdingskirke. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Skraakant. — 1655 er Tienden bortfæstet for 18 Ørte Rug, 13 Ørte Byg. Jordskyld 4 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. For Vin og Brød har Præsten nogle Gaarde, som er givne til Kirken: Jens Jensen i Feld Rug 2 Ørte, Byg 2 Ørte, Havre 1 Td., 1 løjen Lam, 1 Haarbopund Smør, 1 Skovvogn, 1 Svin, 2 Høns, 3 Snes Aal, 1 Skp. Havregryn. Jens Thomsen i Damgaard Rug 2 Tdr., Byg 1 Ørte, Smør 1 Haarbopund, Skovvogn 1, Skovsvin 1, Høns 2. Damsgaardhus Smør 1 Haarbopund. Desuden har Præsten endnu noget Kirkejord, hvoraf svares 1 Td. Rug. — Selvejende indtil Kancellisekretær Herman Schøller 5. Dec. 1696 fik Patronatsret „udi Betaling og Vederlaug“.

Sevel. Romansk Bygning af Granitkvadre paa profileret Sokkel, 1554 forlænget med Materiale fra Trandum Kirke. Stubber Kloster havde vistnok i Middelalderens Løb faaet Kirken, saa at dette Forhold kun fortsættes og bekræftes ved Kongebrev 12. Januar 1554, hvorved Iver Juel fik Patronatsret. Han skulde udlægge en Præstegaard, hvilket tyder paa, at Klostret har haft Kirken ligefrem incorporeret (Rørdam: Kirkelove I. 374).

Trandum. Bygningen har været romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Stubber Kloster havde i Middelalderens Slutning Patronatsret. Ved Kongebrev 12. Januar 1554 fik Iver Juel Lov at nedbryde den og anvende Materialet til Udvidelse af

* Nielsen 400.

** Fru Inger Gyldenstjerne, der 1486 arvede Rydhave.

Sevel Kirke. Sognet lagdes til Sevel (Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder 457). En ny Kirke er opført 1891.

Hammerum Herred

Arnborg. Den lille Bygning er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 3 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte 2 Sk. Rug, 1 Fjerding Smør, 1 Mark slet. Præsten har en Eng for Vin og Brød. -- Selvejende indtil Patronatsret 19. Dec. 1710 solgtes ved Auktion til Mads Termensen paa Nielsbygaard. — Filialkirke er 1897 opført i Skibild.

Assing. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug, 2 Ørte Byg. Jordskyld 4 Alb. Af solgte Køer Rente 2 Mk. 12 Sk. 2 Alb. Præsten har en Eng for Vin og Brød. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Niels Ibsen i Holstebro.

Avlum, vor Frue Kirke. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa profileret Sokkel. 1655 var Tienden bortfæstet for 13 Ørte Rug, 10 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug (i Stedet for 1 Ørte svaredes tilforn et Voksllys), desuden en Eng, som Præsten har til Behjælpning til Vin og Brød. Fraforvendt 2 Enge og nogle Agre (2 Ørte 4 Sk. Rug, 1 Ørte Byg, 4 Alb.), Palle Juel tog fra Kirken. Endvidere en Gaards Eje og andre Jorder, Agre og Enge. — Kirken hørte i Middelalderen under Tvis Kloster, hvorfra den blev fri 1554 (Rørdam: Kirkelove I 370). Derpaa selvejende indtil Patronatsret 20. Nov. 1724 tilskødedes Niels Ibsen.

Bording. Bygningen var romansk af Granitkvadre. En ny er opført paa dens Plads 1897. 1655 er Tienden bortfæstet for 14 Tdr. Rug. Ingen Jordskyld. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Ridefoged Morten Andersen paa Herningsholm (Skøde 6. Juli 1711).

I Sognet er 1894 opført Christianshede Filialkirke midt paa en gammel Kirkegaard, hvor der maa have ligget en Kirke, hvorefter Efterretninger fuldstændig savnes.

S. Felding. Bygningen er i Overgangsstil af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 6 Skilling. Fraforvendt 1 Gaard, skylder 2 Ørte Rug, samt Herligheden til Skovgaard. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Mads Termensen paa Nielsbygaard.

Gellerup, helliget St. Laurentius. Bygningen fuldendt 1140. 1655 er Tienden bortfæstet for 19 Ørte Rug, 9 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte 6 Sk. Rug, 2 Rdl. Fraforvendt 5 Ørte Rug. — Selvejende indtil Patronatsret 17. Nov. 1696 skænkedes Landsdommer Chr. Cassius.

Herning. Bygningen var af Granitkvadre og Mursten. formentlig romansk. Ny Kirke er opført 1889. 1655 var Tienden bortfæstet for 10 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte 4 Sk. Byg, 28 Skilling (se Side 19). — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Assessor Lassen til Herningsholm (Skøde 6. Juli 1711).

Ikast. Bygningen fra romansk Tid med Spor af Overgangsstil, brændt 1904. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Ørte Rug, 8 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug (1 Gaard, Domprovsten har Herligheden). — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 1719 (Skøde 30. Juni 1721 til Niels Jensen Brøndum).

Nøvling. Den lille Bygning er romansk paa Sokkel med Skraakant, i Koret Granitkvadre, ellers væsentlig raa Granit. 1655 var Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 2 Ørte Byg. Ib Jensen i Huolfloet gav Kirken 8 Faar, som Hr. Peder Mariager haver i Leje, gives deraf aarligen 8 Skilling, er nu 12 Skilling (senere tilskrevet: Disse Faar haver Hr. Søren Pedersen funden og ere nu hos ham, som deraf betaler aarligen bemeldte Udgift). — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 12. Maj 1711 solgtes til Forpagter Peder Lillelund paa Lundenæs.

Rind. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Nordside har Dobbeltsoffel. 1655 er Tienden bortfæstet for 12 Ørte Rug, 8 Ørte Byg. Præsten har for Vin og Brød en øde Gaards Eje, findes Sandemænds Brev paa i Rind Præstegaard, dateret 1493. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Assessor Lassen til Herningsholm (Skøde 6. Juli 1711). — En Fialialkirke er opført i Kølkhøj 1891.

Simmelkjær ny Kirke i et fra Ørre Sogn udskilt Distrikt, indviet 1894.

Sinding, St. Mikkel's Kirke. Den lille Bygning romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 2 Ørte Byg. Jordskyld 2 Skilling 2 Alb. Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 5. Okt. 1711 solgtes til Forpagter Peder Lillelund paa Lundenæs. Denne Handel maa dog ikke være gaaet i Orden, thi 1719 solgte Kongen den atter ved Auktion til Fr. Rantzau.

Skarrild. Den lille Bygning er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug og 4 Ørte Byg. Fraforvendt 1 Gaard, kaldes Hølldit, gav 4 Ørte Korn. — Selvejende indtil Patronatsret 19. Dec. 1610 solgtes ved Auktion til Mads Termensen paa Nielsbygaard. — En Filialkirke er 1902 opført i Karstoft.

Snejbjerg. Bygningen romansk af Granitkvadre paa profileret Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Ørte Rug, 6 Ørte Byg. Jordskyld 9 Ørte 4 Sk. Rug 2 Skilling 2 Alb. Af 7 Gaarde og Bol haver Domprovsten Herlighed med Indfæst, Sagfald, Ægt og Arbejde. — Selvejende indtil Patronatsret 3. Juli 1693 tilskødedes Landsdommer Chr. Cassius for resterende Gage.

Sunds. Bygningen var romansk af utilhugne Rullesten. En ny er opført 1897. 1655 var Tienden bortfæstet for 7 Ørte Rug, 3 Ørte Byg. For Vin og Brød har Præsten en Eng. Fraforvendt Ager og Eng, som tilforne holdtes Vin og Brød af. — Selvejende indtil Patronatsret 28. Marts 1699 tilskødedes Major Christian Friis.

Tjørring. Bygningen i Overgangsstil af raa og kløvet Granit. 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 2 Skilling 1 Alb. Af en Toft et Vokslys. Fraforvendt nogle Enge. — Selvejende indtil Patronatsret 8. Juli 1693 tilskødedes Landsdommer Chr. Cassius for resterende Gage.

Tvis. Kirken var Klosterkirke for det 1163 stiftede Tvis Cistercienserkloster, men var tillige Sognekirke. Muligvis blev Klosteret 1163 knyttet til en gammel Sognekirke. Den gamle Klosterkirke nedbrødes 1698, hvorefter Klosters Vestfløj blev Kirke. Den nuværende er fra 1884. Oluf Munk fik Patronatsretten fornyet 10. Jan. 1554 (Rørdam: Kirkelove I 370).

Vilbjerg, „aff de gamle er kaldett sancti Gaig hoffuett“*. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel med Profil og Skraakant. Enestaaende er den firkantede Aabning mellem Skib og Kor. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 17 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 1 Ager i Ejsing Kærs Mark kaldet Buskager. — Selvejende indtil Patronatsret 17. Juni 1745 tilskødedes Laurits Nyboe og Niels Nyboe.

Ørre (Ørret). Den lille Bygning er romansk af Granitkvadre (Koret) og af raa Granit med hugne Hjørnekvadre og store røde Mursten. Koret og Skibets østlige Parti har Dobbeltsoffel. 1655 var Tienden bortfæstet for 7 Ørte Rug, 2 Ørte Byg. For Vin og

* Beskrivelse 1638 S. 31. Skulde der være ment St. Gajus, hvis Helgendag er 22. April?

Brød har Præsten nogle Enge, som giver 18 Læs Hø. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Niels Ibsen af Holstebro (Skøde først 10. Juni 1720).

Hind (Hing) Herred.

Hee (vor Frue?), anselig Herredskirke, Skib og Kor fra Midten af 12. Aarhundrede, Forhallen og Taarnet fra ca. 1200. 1655 er Tienden bortfæstet for 20 Ørte Rug, 20 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte 3 Sk. Rug, 6 Ørte Byg, 47 Skilling 1 Alb. Desuden af 5 Enge (en hedder Blus-Eng) 5 Lys, betalt hvert med 3 Mark Voks. Til Vin og Brød faar Præsten af 2 Ejendomme 7 Ørte Landgildkorn. Fraforvendt: Af 2 Enge 4 Skilling og 2 Grot. Desuden en Eng, hvoraf et Lys skulde svares, som Albert Friis holder sig til, og 2 Bol i Klaptofte, Iver Juel lagde til Rybjerg, der Nou Kirke blev afbrødt. — Selvejende indtil 1720, men Ejeren af Volbjerg havde haft en Ret til at faa Tienden i Fæste. 17. April 1700 stadfæstet Frederik IV et Kongebrev af Chr. V af 27. August 1787, hvori stadfæstes, hvad Chr. IV og Fr. III alt tidligere har bevilget, at Krag'erne paa Volbjerg maa beholde Hee Kirkes Tiende samt Kongetiende imod at give den sædvanlige Afgift og, naar den fæstes, at billigt Fæste betale. Ved Auktionen 1711 tilbød Grev Rantzau til Volbjerg at købe Patronatsret, hvilket endelig førte til, at den tilskødedes ham 13. Juni 1720.

Holmslands Gammel Sogn, 1507: St. Mauritii Kirke, 1638: Hellig Korsens Kirke (?). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 9 Ørte Rug, 9 Ørte Byg. Jordskyld 11 Ørte Byg, 26 Sk. 2 Alb. Fraforvendt 8 Skaft Jord, som er en Ager. Hardsyssels Provst havde Patronatsretten, som efter Provstiets Nedlæggelse solgtes til Ide Sophie Rasmusdatter sal. Elias Laursens efterladte Enke 26. Sept. 1699.

Holmslands Ny Sogn, St. Laurentii Kirke. Af Mursten med indblandede Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Opført i gothisk Tid, men muligvis som Erstatning for en ældre romansk Kirke. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Ørte Rug, 20 Ørte Byg. Jordskyld 15 Ørte 10 Sk. Byg, 6 Mark 10 Skill. 1 Alb. (ialt 26 Ejendomme). Som forvildet og fraforvendt anføres 8 Ejendomme. — Patronatsret tilhørte Hardsyssels Provsti, indtil den efter Provstiet Ophævelse solgtes til Ide Sophie Rasmusdatter 26. Sept. 1699.

Hover. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Bygningen staar endnu i høj Grad i sin gamle Form,

kun lidt omsat paa Sydsiden (se foran S. 27). 1655 er Tienden bortfæstet for 7 Ørte Rug, 3 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 1 Pund Smør, 2 Mark 8 Skilling. Fraforvendt 5 Enge og en Gaards Eje. — Selvejende indtil Patronatsretten blev solgt ved Auktion 9. Dec. 1710 til Ridefoged Christen Sørensen paa Bramming.

No. Kirken anføres i Listen 1325 og endnu 1525. Som det ses af Bemærkningen unden Hee Kirke, er dens Nedlæggelse sket mens Iver Juel var Sysselprovst (1526—56), og han har selv draget den Fordel deraf, at 2 Bol i Klaptofte blev lagt under Rybjerg. En Del af Materialet blev brugt til en Udbygning ved Hee Kirke („No Kirke“). Deraf ses, at Kirken har været romansk af Granitkvadre, til Dels paa profileret Sokkel. Sagnet om Nedbrydelsen se Storgaard Pedersen: Hing Herred 50. No Skole er bygget paa Kirkegaarden. Tæt ved er en ny Kirke opført 1877.

Nr. Omme. Bygningen er romansk med Skraakant-Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug og 5 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 5 Mark 5 Skilling 1 Alb. Herforuden haver Kirken haft tvende Køer, hvilke er bleven solgt for 4 Sldr., hvilke Penge Jens Rasmussen i Billering hos sig haver staaende og giver deraf aarlig Rente 1 Mk. Fraforvendt 2 Mark Voks og 2 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret 15. Marts 1687 blev „skænket og foræret“ Oberst Laurids Munck for tro Tjeneste.

Rindum. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Dobbelt sokkel. 1655 var Tienden bortfæstet for 11 Ørte Rug, 11 Ørte Byg. Jordskyld 5 Ørte 9 Skp., 5 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 5 Ejendomme. — Selvejende indtil Patronatsret 1719 solgtes ved Auktion til Oberst Lottich.

Ringkøbing (Rindumkøbing). Bygningen er gothisk og synes opført efter 1325 (se foran S. 22), idet Købstadstrikket skiltes ud fra Rindum Sogn. 1655: Tiende gives, 17 Ørte Rug og 17 Ørte Byg af Ringkøbing Mark, samt af Hiegaard 1 Ørte. Jordskyld 3 Ørte Rug, 17 Ørte Byg. Engpenge 5 Rigsmark 5 Skilling 3 Alb. „Dette fornævnte er Ringkøbings Kirkes aarlige visse Indkomme. Hvis det uvisse sig belanger, af Stolestandspenge saavel som Begravelsespenge, gøres Kirken særdeles aarlig Regnskab forc.“ Præsten har til Behjælpning til Vin og Brød et Stykke Eng i Rindum Enge, giver 2 Læs Hø. — Kirken er forbleven uantastet i sit oprindelige Ejendomsforhold som selvejende.

Stadil, St. Hans Evangelistes Kirke. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Ejendommene 1655 se foran Side 17. — Selvejende indtil Patronatsretten med mange

andre 10. Marts 1687 overdroges til W. Mule og J. Landorph for Tilgodehavende.

Tiim. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. Efter Reformationen forlænget til begge Ender med de oprindelige Kvadre. — Selvejende indtil Peder Gyldenstjerne 12. Aug. 1585 fik Patronatsret. Ikke indført i Jordebogen 1655.

Thorsted. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug og 4 Tdr. Byg. Jordskyld 1 Skilling 1 Alb. For Vin og Brød aarligen at opholde har Jens Christensen i Bundesgaard en Eng, liggendes i Nørkær, Brunberrig Eng paa sønder Side; den vester Ende vender paa Nissom Aa. Haver bemeldte Jens Christensen herforuden givet til Torsted Kirke 2 Agre paa Ringkøbing Mark, Laurids Thorbøl i Ringkøbing nu haver i Brug og giver aarlig deraf til Vin og Brøds Underholdnings Behjælpning 6 Potter godt Messe-Vin. — Fraforvendt en Eng, kaldes Harholm, med en Ager, en Eng i Alrum Enge, Christen Dal gav Kirken, en Ager paa Sønder Esbou Mark, en Eng udi Degns Kær, 3 Læs Eng og 4 Stykker Jord paa store Kærgaards Mark. — Selvejende indtil den ved Friher-skabet Ryssenstens Oprettelse 1. Juli 1672 gik ind under dette, fordi Baroniet ejede over Halvdelen af Sognets Hartkorn.

Vedersø (Vidershøj), helliget St. Sebastian (se foran S. 29). Bygningen romansk af Granitkvadre, Korets Sokkel med Karnis og Skraakant, Skibets med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 15 Ørte Rug, 15 Ørte Byg. Jordskyld 51 Skilling 1 Alb. 6 Køer à 5 Skilling 1 Alb. Af 4 Faar og 1 Lam ialt 9 Skilling Rigs. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 tilskødedes Henrik Rüse „for hans Pretensioner“.

Velling. Romansk Bygning af Granitkvadre, Skib og Kor paa Sokkel med Skraakant, Forhallen paa profileret Dobbeltsoinkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug, 10 Ørte Byg. Jordskyld 20 Ørte 5 Skpr., 8 Skilling (af 15 Ejendomme), desuden: „Christen Giødsen i Vester Vehner af en Ager, kaldet Lysager, hvoraf han aarligen holder et Lys paa Alteret.“ Fraforvendt: en lang Liste over Agre og Enge. Her kan bemærkes, at Mag. Esger, Kantor i Ribe, 1338 testamenterede Velling Kirke en Ko (Erslev, Testamenter 77). — Selvejende indtil Patronatsret 16. Juli 1687 blev skænket og givet Kronprinsens Hofmarskal Henning Ulrik Lützow for hans allerunderdanigst beviste gode og tro Tjeneste. Da han solgte den med Vennergaard til Kongen, overdroges Retten til Hof-Bundtmager Rud. Boldvin for Tilgodehavende.

Hjerm Herred.

Aspe. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 10 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug, 2 Skpr. Byg, 7 Skilling 1 Alb. Kirkens Køer er solgt for 16 Sletdlr., hvoraf gives i Rente 1 Sletdlr. ($6\frac{1}{4}$ pCt.). Selvejende indtil Patronatsret 24. Januar 1699 overlodes Kirstine Bille for hendes afdøde Mands (Otto Skeel til Vallø) resterende Gage.

Bordbjerg. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. — 1655 er Tienden bortfæstet for 20 Ørte Rug, 15 Ørte Byg. Jordskyld 5 Ørte 2 Skpr. Rug, 3 Ørte Byg. Fraforvendt 26 Agre og 5 Enge. — Selvejende indtil Peder Rodsteen 11. Marts 1689 fik Patronatsret ved Mageskifte.

Bure. Bygningen er romansk og er mærkelig, fordi den er et mod Vest forlænget kæmpemæssigt Kor, hvortil vel næppe nogen-sinde noget Skib har hørt. Denne storstilede Begyndelse maa skyldes Forhold, vi ikke kender. Efter Sagnet har Buregaard ved Kirken været et Kloster (Saml. t. jydsk Hist. IV 270 f.). Man har formodet, at det skulde have været en Filial af Tvis Kloster (O. Nielsen: Hjerm og Ginding Herreder 289), men det vides der intet om, og Kirkebygningen er i al Fald ikke i Cisterciencerstil. Et andet Sagn gør Kirken til en af de 4 ældste i Hardsyssel (O. Nielsen 290). Om den er en Sysselfjerdings gamle Daabskirke, kunde det vel forklare det stort anlagte Bygningsforetagende, der ikke er blevet til noget, fordi Pladsen selv var for betydningsløs og ubeboet. Vi kender den kun som en selvejende fattig Kirke, der egentlig skulde have været nedbrudt 1555. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 1 Skilling 1 Alb. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Leth paa N. Vosborg. Skødet udstedtes først 10. Juni 1720 og da til Frants Linde.

Fovsing, helliget St. Catharina. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 24 Skilling 2 Alb. Fraforvendt 8 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 1719 (Skøde 21. Maj 1720 til Jens Jermiin).

Gimsing. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel, senere forlænget. — 1655 er Tienden bortfæstet for 9 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte 1 Sk. Byg, 6 Tdr. Havre, 2 Mk. 2 Skilling 2 Alb. samt 3 Grot. Fraforvendt 2 Ørte

Korn, 1 Td. Korn, 1 Grot 4 Alb. — Selvejende indtil Patronatsret 27. Januar 1687 solgtes til Peder Rodsteen.

Gårding. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte 2 Sk. Rug, 4 Ørte 2 Sk. Byg, 5 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 3 Ørte Korn, 2 Grot, item Giødtholm, som menes er mere end 20 Agre. — Selvejende indtil Patronatsret solgtes ved Auktion 19. Dec. 1710 til Leth til N. Vosborg (Skøde først 10. Juni 1720 og da udstedt til Frants Linde).

Handbjerg (Hadenbjerg). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 3 Ørte Rug, 3 Ørte Byg, 1 Ask (er 2 Haarbopund) Smør, 2 Skilling 2 Alb. Fraforvendt: Guds Legems Jord, som gik 2 Ørte Korn af, er nu Præstens Residens, som han paabor.* — Selvejende. Forsøgtes forgæves solgt ved Auktionerne i Frederik den Fjerdes Tid. Jeg ved ikke hvornaar Salg har fundet Sted. 1769 tilhørte den Henrik Linde til Handbjerg Hovgaard.

Hjerm (Hjerme). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Herredets Fjerdingskirke. 1655 er Tienden bortfæstet for 10 Ørte Rug, 31 Ørte Byg. Jordskyld 3 Rdl. Fraforvendt 8 Grot, 5 Mk. 15 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret 7. Januar 1687 solgtes til Peder Rodsteen.

Holstebro. Bygningen var gothisk, ældre men næppe meget ældre end 1325. En ny er opført 1907. Angaaende Kirkens Indtægter hedder det 1655:

Udaf Kornavlingen, som Borgerskabet der udi Byen bruger, er ingen visse Takst, medens bliver aarligen af Borgemester og Raad eftersom Kornvæksten er til, taxeret, som billigst eragtes kunde, saa Kirken bekommer undertiden 20, undertiden 24, undertiden 30 Ørte Korn og undertiden mindre, som Tiden sig skikker.

Af dennem, som ikke tiender Korn til Kirken, gives aarligen Tingselspenge, undertiden 10 Stetdaler, undertiden 15 Daler, og somme Tider 18 Sletdaler, undertiden mere og undertiden mindre. Hvilket og saaledes af Borgemester og Raad som billigt kan eragtes, bliver takseret.

Jordskyld af 21 Jordstykker 2 Mark 15 Skilling 1 Alb. Rigs og 7 Mark 14 Skilling Danske. Desuden har Sognepræsten for Vin og Brød: Dalgaards Enge, 7 Agre norden Kongens Strib, 8 Agre i Lægaardstoft, 1 stor Ager norden Kongens Strib, 8 Agre

* Maa vel altsaa have hørt til et Guds Legems Alter i Kirken

i Nørretoften, 1 Ager i samme Toft, hører til Maabjerg Kirke, 4 Agre ved Bispegaarden.

Fraforvendt 4 Skp. Korn, 3 Mark 15 Skilling.

Kirken har stadig bevaret sit oprindelige Ejendomsforhold som selvejende.

Maabjerg. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Holstebro Købstads Distrikt er inden 1325 udskilt herfra. — 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 6 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 1 Ørte Byg, 2 Ørte Havre, 1 Mark 10 Skilling 2 Alb. Fraforvendt 2 Skilling 2 Alb., 13 Skp. Havre. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 1719 solgtes til Jens Jermiin (Skøde 27. Maj 1720).

Mejrup. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug, 10 Ørte Byg. Jordskyld 2 Mark. — I Middelalderens Slutning hørte den under Tvis Kloster men blev 1554 selvejende (Rørdam: Kirke- love I 370). Det var den, til Patronatsret 9. Juni 1696 tilskødedes Fru Anne Dyre til Tviskloster.

Navr. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 7 Ørte Rug, 7 Ørte Byg. Jordskyld 5 Ørte 2 Skp. Rug, 2 Ørte Byg, 1 Pd. Smør, 1 Lam, 6 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Decbr. 1710 solgtes til Niels Ibsen i Holstebro (Skøde 10. Juni 1720).

Sire. Bygning fra ca. 1450 af Munkesten. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Ørte Rug, 6 Ørte Byg. Jordskyld 10 Skilling 2 Alb. Fraforvendt 10 Agre og 1 Eng, som havde givet 4 Ørte Korn 12 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Niels Ibsen i Holstebro (Skøde 20. Juni 1720).

Struer, ny Kirke i et Distrikt, der 1895 udskiltes fra Gimsing.

Vejrum, St. Andreas Kirke. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. — 1655 er Tienden bortfæstet for 11 Tdr. Rug, 30 Ørte Byg. Jordskyld 2 Rdl. 20 Skilling 4 Alb. Fraforvendt 18 Agre og 2 Stykker Eng i Hvidbjergs Sognefang, endvidere af Agre som brugtes til Lundby 2 Ørte Hammelkorn, af Tinggaard 4 Skilling. Af nogle Agre 6 Skilling. „Anno 1530 Marie Renselses bebandt velbaarne Mand Jens Spend sig og sine Arvinger at give hveranden Aar til Vejrum Kirke, hveranden Aar til Præsten Korn 2 Ørte, med sliq Vilkaar, at Præsten skulde bede af Prædikestolen for hans Fader Simon Spend.“ Selvejende indtil den henimod Aar 1700 blev „Scigneur Søren Sørensen aller-

naadigst benaadet“. Da denne Benaadning udløb, solgtes Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 til Niels Overgaard til Kvistrup (Skøde 10. Juni 1720).

Vem (1231 Hvamme, 1325 Weæm). Bygningen er maaske fra Slutningen af Middelalderen, af raa Granit med Hjørnekvadre, Spidsbue mellem Skib og Kor. Der er dog rundbuede Vinduer, hvilket tyder paa højere Alder. — 1655 er Tienden bortfæstet for 15 Ørte Rug, 15 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug. Fraforvendt 5 Ørte Korn. — Selvejende indtil Patronatsret ved Auktion 19. Dec. 1710 solgtes til Leth til N. Vosborg (Skøde først udstedt 10. Juni 1720 og da til Frants Linde).

Ølby, helliget St. Nikolaus. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant-Sokkel. I Nærheden St. Nikolaus Kilde. 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte Rug, 3 Ørte Byg, 4 Tdr. Havre, 21 Skilling 1 Alb. — Selvejende indtil Patronatsret 27. April 1700 solgtes „for rede Penge“ til Rasmus Nielsen paa Kvistrup.

Skodborg (Skotborg) Herred.

Bøvling. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 7 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg. Jordskyld 8 Tdr. 8 Skpr. Byg, 4 Mark 8 Skilling 2 Alb. For Vin og Brød har Præsten desuden 17 Tdr. Landgilde-Byg. Fraforvendt 2 Enge paa Kolstrup Mark, kaldes Over Hval og Hval, bruges til Bøvling (Ryssensten). — I Slutningen af Middelalderen boede Præsten paa den bispelige Gaard Bøvling (se foran S. 11), men om dette har berørt Kirkens Ejendomsforhold, ses ikke. 1325 gjorde det ikke. Efter Reformationen var Kirken selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Fordringer.

Fabjerg. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Dobbelt-sokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 7 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg. Jordskyld 14 Tdr. Byg, 2 Skilling 2 Alb. For Vin og Brød aarligen at opholde til Kirkens Fornødenhed af Søgaard og Vor Frue Bol Byg 7 Tdr. Herforuden til Fredagsprædiken af Nørgaard Byg 5 Tdr. Fraforvendt af Nørgaard 3 Skpr. Byg og 1 „Bredskip“. Af 3 Ejendomme 5 Skilling 2 Alb. — Den oprindelig fri Kirke lagdes 1494 af Biskoppen under Gudum Kloster, saa at Priorissen og Konventet maatte indsætte Præster (Ældste Arkivregistr. III 223). Ved Reformationen blev den atter fri og var selvejende,

indtil Patronatsret 29. Sept. 1699 tilskødedes Ejler Ejlersen Holm til Eskærgaard for Penge.

Flynder. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 6 Tdr. Rug, 12 Tdr. Byg. Jordskyld 6 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg, 4 Skilling. For Vin og Brød faar Præsten desuden af en Eng 3 Ørte Korn. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Tilgodehavende.

Gudum, oprindelig selvstændig Sognekirke, romansk af Kampestenkvadre, gaves 1484 af Biskop Hartvig Juel under Gudum Klosters Patronat, og Klosteret fik Lov at bygges op ad Kirken, saa at den blev ligefrem Klosterkirke (Ældste Arkivregistr. III 210). 1556 gjordes Kirken atter selvstændig. 1655 var Tienden bortfæstet for 11 Tdr. Rug, 21 Tdr. Byg. For Vin og Brød faar Præsten Kirkens Kvægtiende samt af Jordskyld 2 Ørte Korn, 1 Skilling. Tilskrevet: Anno 1661 er foræret til Kirken af Velbaarne Landsdommer Laurits Below aarlig 1 Pund Smør af Gammeltoft. — Selvejende indtil Patronatsret 29. Sept. 1699 solgtes til Ejler Ejlersen Holm paa Eskærgaard.

Heldum. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 var Tienden bortfæstet for 2 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg. Jordskyld 7 Tdr. 3 Skpr. Byg. „Haver ærlig og velfornemme Mand Knud Gregersen* og Høstrue Anne Gregersdatter Tid efter anden, som udi Heldum Kirkebog under deres egen Hænder findes antegnet, foræret til bemelde Kirke 7 Agre, som aarlig dertil skal skyldes Byg 1 Tønde.“ — Selvejende indtil Patronatsret 20. April 1700 solgtes til Steen Bille.

Humlum. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 9 Tdr. Rug, 9 Tdr. Byg. Jordskyld 6 Tdr. Rug. Fraforvendt 6 Ørte 2 Skpr. Korn 16 Skilling 2 Grot. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse.

N. Lem (Læm). Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Lemvig Købstad er siden udskilt derfra og har faaet sin egen Kirke. 1655 er Tienden bortfæstet for 20 Tdr. Byg. Jordskyld 11 Tdr. Byg, 2 Alb. og 2 Grot. For Vin og Brød har Præsten desuden Landgilde 5 Tdr. Byg. Fraforvendt

* Denne mod Egnens Kirker velgørende Mand var 1616 Ridefoged paa Bøvling og skænkede da Kalk og Disk til Bøvling Kirke. 1623 har han skænket ligesaa til Heldum Kirke og 1632 til Romme Kirke. Han ejede S. Vinkel (Heldum Sogn) og fik 1633 kgl. Stadfæstede paa Kongetienden af Heldum, Hygum og Engbjerg (O. Nielsen: Skodborg og Vandfuld Herreder 202, 292, 329, 334).

4 Tdr. 3 Skpr. Byg og 5 Skilling 1 Alb. — Selvejende indtil Patronatsret 29. Sept. 1699 for Penge tilskødedes Ejler Ejlersen Holm paa Eskærgaard, idet Kongen dog forbeholdt sig Kaldsretten, fordi Kirken var Anneks til en Købstad.

Lembvig St. Nikolaj Kirke. 1325 var Købstaden skilt ud fra Lem Sogn og havde sin egen Kirke, der dog da vistnok var ny. 1655: „Belangende Kornavlingen i Lembvig da gives deraf ingen Tiende, medens udi det Sted gives aarligen Tingselspenge, undertiden 40 Sletdlr., undertiden mere og undertiden mindre, som Væksten er til, hvilket Borgemester og Raad, saaledes som denem synes billigst, takserer“. Jordskyld 1 Td. 4 Skpr. Rug, 11 Tdr. 11 Skpr. Byg, 44 Skilling. „Belangende Indfæstning af fornævnte Jordskyld haver kgl. Maj. naadigst bevilget til Kirkens Fornødenhed og Vedligeholdelse at maa nyde, saa Domprovsterne tilforn eller nu Sorø intet deraf nyder eller bekommer“. Fraforvendt 2 Gaarde, 2 Engdele, 2 Agre og 2 andre Jorder, som hver svarede aarlig 1 Limvogn. — Kirken har bevaret sit oprindelige Forhold som selvejende.

Lomborg (Longborg). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. 1655 er Tienden bortfæstet for 11 Tdr. Rug, 17 Tdr. Byg. Jordskyld 8 Tdr. Byg, 7 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Tilgodehavende.

Møborg. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 10 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg. Jordskyld 3 Tdr. 10 Skpr. og 20 Tolmansskæpper Byg, 20 Skilling. For Vin og Brød annammer Præsten Landgild-Byg 2 Tdr. 11 Skpr. Fraforvendt 2 Skilling og 1 Td. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 15. Juni 1686 overdroges Admiral Christian Bielke for Gods i Norge.

Nees. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. — 1655 er Tienden bortfæstet for 3 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg. — Jordskyld 3 Tdr. Rug, 1 Td. Byg. Af 3 Agre, Fru Karen* gav til Kirken, aarlig et Lys af Voks paa Alteret. Præsten faar for Vin og Brød 2 Ørte Korn. — Selvejende indtil Patronatsret 15. Juni 1686 overdroges Admiral Christian Bielke for Gods i Norge.

N. Nissum. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Tdr. Rug, 24 Tdr. Byg.

* Maa vel være Fru Karen Quitzau, der 1653 blev gift med Ejeren af Ulsund og siden levede som Enke paa Sundgaard. Nielsen: Skudb.-Vandf. Herreder 256.

Jordskyld 10 Tdr. 8 Skpr. Byg. Fraforvendt 1 Ørte og 1 Td. 7 Skpr. Byg, 1 Ørte Havre, 9 Skilling 2 Alb. 2 Grott. -- Biskop Christiern gav 1439 Gudum Kloster Patronatsret til Kirken (Ældste Arkivreg. III 210), hvilket bestod til Reformationen. Derefter var Kirken atter selvstændig og selvejende indtil Patronatsret 13. Maj 1720 tilskødedes Diderich M. Kray.

Resen. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Tdr. Rug, 20 Tdr. Byg. Jordskyld 2 Ørte 1 Skp. Rug, 8 Skpr. Byg. For Vin og Brød faar Præsten af 2 Ejendomme 3 Ørte Korn. Fraforvendt 7 Ørte Korn, 1 Skilling. — Selvejende indtil Patronatsret 24. Juli 1713 tilskødedes Fru Anne Dyre.

Romme („Rom“, 1325 Runnum). Rigt udstyret Fjerdingskirke. Bygningen romansk af Granitkvadre paa profileret Sokkel. 1655 var Tienden bortfæstet for 6 Tdr. Rug, 13 Tdr. Byg. Jordskyld 9 Tdr. 11 Skpr. Byg, 2 Skpr. Rug, 10 Skilling 2 Alb. Fraforvendt Rodborg 1 Td. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Tilgodehavende.

Tørring, St. Hans Kirke. Bygningen romansk af Granitkvadre med Dobbeltsoffel. 1655 er Tienden bortfæstet for 2 Tdr. Rug, 18 Tdr. Byg. Jordskyld 9 Tdr. 3 Skpr. Byg. Fraforvendt 5 Agre og 2 Engdele samt Degnens Bol, hvoraf tidligere svaredes 8 Skpr. Byg og 2 Skpr. Rug. Selvejende indtil Patronatsret 20. April 1700 overdroges Steen Bille „for rede Penge“.

Venø (eller Vendø, Vennerholm, Vennerland). Kirken synes at være fra Tiden kort før 1600. Om den da har afløst en ældre, vides ikke. 1325 var her ingen selvstændig Kirke, 1525 ej heller. 1655 er Tienden bortfæstet for 3 Ørte Rug, 3 Ørte Byg. Fraforvendt: „Af en Eng i Gimsing Mark, gav da 4 Alb., er nu 2 Skilling. Og af en Ager 1 Gros, er nu 2 Skilling 2 Alb.“ — Jeg ved ikke, hvornaar Patronatsretten er solgt. 1768 tilhørte den Major Klingenberg til Volstrup.

Ulvborg Herred.

N. Felding. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skaakant-Sokkel. Kirken kom i Middelalderen til at høre under Tvis Kloster og unddroges Sysselprovstens Tilsyn. Dette Forhold fik ved Kongebrev 10. Januar 1554 Lov at bestaa (Rørdam: Kirkelove I 370). Kirken er derfor ikke opført i Jordebogen 1655.

Husby. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med

Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4. Ørte Rug, 7 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Byg, 5 Mark 9 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 5 Skilling samt: „Niels Madsen i Kirkeby af en Gaardseje til fattige Folk Rug 1 Ørte, Byg 1 Ørte. Mads Jensen i Kraag er Tjener til Aabjerg og bruger denne Halvegaardseje og forholder de fattige det. — Af den Gaard, Jens Lauridsen paabor, i Nørby beliggende, til fattige Folk 1 Ørte Korn. Denne Mand, som bruger denne Gaard, er Tjener til Pallesbjerg og forholder de fattige Folk dette.“ — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges H. Ruse for Fordringer.

Idum. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 8 Ørte Rug, 9 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte Rug, 9 Skilling 1 Alb. Fraforvendt 1 Eng i Kirkevig, holdtes 1 Lys af paa vor Frue Altare. — Selvejende indtil Patronatsret 1. Novbr. 1723 tilskødedes Frants Linde.

Madum. Romansk Bygning. Koret af Granitkvadre, Skibet af Rullesten, alt paa Skaakant-Sokkel. Kirken var selvejende indtil Peder Gyldenstjerne 12. Aug. 1585 fik Patronatsret. Derfor ikke anført i Jordebogen 1655. Kirken har endnu Landgild af noget Jord, der i den gl. Matrikel var sat til Hartkorn 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb.

S. Nissum. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 4 Ørte Byg. Jordskyld 1 Ørte 11 Skpr. Byg, 2 Tdr. Havre, 2 Skilling. Fraforvendt 9 Agre og 2 Enge samt „de fattiges Jorde 2 Ørte Korn i Christen Villadsens Gaard, som de bekommer. Axel Gyldenstjerne Pretention“ (Meningen maa være, at de fattige faar det, men Axel Gyldenstjerne benægter deres Ret). — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges H. Ruse for Fordringer.

Raasted. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 7 Ørte Rug, 7 Ørte Byg. Jordskyld 2 Tdr. Rug, 3 Mark 13 Skilling 1 Alb. Rigs og 12 Skilling Danske. — Selvejende indtil Patronatsretten med mange andre 10. Marts 1687 tilskødedes W. Mule og J. Landorph, der atter solgte den til Schwanewede.

Staby. Romansk Bygning af Granitkvadre (og i Koret Skifter af Jernsandsten) paa Skraakant-Sokkel. Apsis er ualmindelig rigt udstyret med Stenhuggerarbejde udvendig og med samtidige Kalkmalerier indvendig. 1458 gav Christiern I Mariager Kloster Kronens Patronatsret til Lønborg Kirke, hvorefter Biskop Henrik 1460

foretog et Mageskifte, saa at Klostret fik Staby Kirke i Stedet (D. Mag. VI 83. 86). Dette Forhold fortsattes, da Klostret blev kongeligt Len, indtil Patronatsretten 17. Juni 1650 solgtes til Niels Trolle af Pallesbjerg (Dahlerup: Mariager Kloster 10). Derfor ikke anført i Jordebogen 1655. Mag. Esger, Kantor i Ribe, testamenterede 1338 Staby Kirke en Ko, som stedse skulde forblive („perpetuo duratura“, Erslev: Testamenter 77).

Ulvborg. Var Herredskirke. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Ørte Rug, 18 Ørte Byg. Jordskyld 2 Ørte Rug, 5 Mark 1 Skilling 1 Alb. (af 11 Enge). Fraforvendt 2 Agre paa Madum Mark, gav 2 Grott. — Selvejende indtil Patronatsretten 10. Marts 1687 med mange andre tilskødedes W. Mule og J. Landorph for Tilgodehavende. De solgte atter straks til Fr. v. Schwanewede.

Timring, „af de gamle er kaldet Sanct Trab“ (Beskrivelse 1638). Bygningen er oprindelig romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. Jordskyld 1 Rdl. 3 Køer, af hver 1 Rigsort. Af 4 Faar 1 Rigsort. — Patronatsretten søgtes forgæves solgt ved Auktionerne i Frederik den Fjerdes Tid. Jeg ved ikke, hvornaar Selvejendommen er ophørt.

Vind. Her har været en ældgammel Kirke, som i Middelalderens Slutning var bleven øde. Muligvis har den staaet som Trækirke og er brændt. Præsten Hr. Ib Jensen fik den genopbygget efter 1513 (Pedersen: Ulvborg Herred 233. 248). 1655 er Tienden bortfæstet for 5 Ørte Rug, 5 Ørte Byg. For Vin og Brød annammer Præsten aarlig den tredje (3: Kirkens) Part af Kvægtienden. — Patronatsretten søgtes forgæves solgt ved mange Auktioner i Frederik den Fjerdes Tid. Jeg ved ikke, hvornaar Salg er lykkedes. 1768 tilhørte Retten „Murmesterenken i Askovby i Nør Omme Sogn, navnlig Maren Ibsdatter.“

Vinding, indviet til St. Mauritius. Den anselige Bygning er romansk af Granitkvadre paa profileret Dobbelsokkel. 1655 er Tienden bortfæstet for 9 Ørte Rug, 9 Ørte Byg. Jordskyld 9 Ørte Rug. — Selvejende indtil Patronatsret 29. Juni 1697 tilskødedes Fru Anna Dyre til Tviskloster.

Vandfuld (Vendlefolk) Herred.

Dybe (Dybæk). Bygningen romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Tdr. Byg.

Jordskyld 9 Tdr. 6 Skpr. Byg. Fraforvendt 7 Ørte og 3 Tdr. 6 Skpr. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Fordringer.

Engbjerg. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 13 Tdr. Byg. Jordskyld 6 Tdr. 7 Skpr. Byg, 4 Skill. Fraforvendt 5 Tdr. 11 Skpr. Byg, 4 Skill. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse.

Ferring. Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 16 Tdr. Byg. Jordskyld 7 Tdr. 2 Skpr. Byg, 1 Læs Sten („af en liden Hus paa Gaade“). Fraforvendt 2 Ørte og 3 Tdr. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse.

Fjaltring (Fjaltervang). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Tdr. Rug, 17 Tdr. Byg. Jordskyld 1 Td. 4 Skpr. Byg, 8 Alb. For Fredagsprædiken annammer Præsten 3 Tdr. Byg. Fraforvendt nogle Agre og Enge. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse.

Harboøre (Harboøre). Der er Levninger (Vestgavlen) af en af Rullesten opført ældre Kirke, der imidlertid omkring 1500 er ombygget af Mursten. Harboøre Birk skødedes 1255 af Kongen til Ribe Bispestol, men om dette har haft nogen Indflydelse paa Kirkens Forhold, vides ikke. 1655 er Tienden bortfæstet for 12 Tdr. Byg. Jordskyld 2 Tdr. 2 Skpr. Byg. For Vin og Brød faar Præsten af Jord i Hygum Sogn 4 Tdr. Byg. Fraforvendt 6 Tdr. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse for Tilgodehavende.

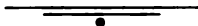
Hove, St. Peders Kirke. Bygningen romansk af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. — 1655 er Tienden bortfæstet for 19 Tdr. Byg. Jordskyld 7 Tdr. 11 Skpr. Byg, 4 Skilling 2 Alb. Desuden har Præsten Kirkejord for at holde Kirkens Klæder rene, for at levere Vin og Brød og for en Fredagsprædiken (en reformeret Messe). — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges til Henrik Rüse.

Hygum (Hyvum = Højum), St. Thøgers Kirke. Ved Korsbæk St. Thøgers Kilde, hvorved der vel har staaet et Kors. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. — 1655 er Tienden bortfæstet for 19 Tdr. Byg. Jordskyld 31 Tdr. 5 Skpr. Byg, 2 Skilling 2 Alb. Fraforvendt 7 Tdr. 8 Skpr. Byg. — Selvejende indtil Patronatsret 21. Febr. 1682 solgtes til Christian Juul, Friherre af Rügenstein.

Ramme (Ramming). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. 1655 er Tienden bortfæstet for 4 Tdr. Rug, 8 Tdr. Byg. Jordskyld 6 Tdr. 11 Skpr. Byg, 4 Alb. Fraforvendt 2 Tdr. 6 Skpr. Byg samt 6 eller 8 Agre ved Hedeagergaard. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges H. Rüse for Fordringer.

Trans (1325 Transæ, 1480 Trannis). Romansk Bygning af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Der findes en St. Thøgers Kilde. 1655 er Tienden bortfæstet for 3 Tdr. Rug, 7 Tdr. Byg. Jordskyld 4 Tdr. 2 Skpr. Byg, 2 Rdl. 7 Skilling. Fraforvendt 9 Tdr. Byg, 10 Grosser 4 Alb. — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges Henrik Rüse.

Vandborg. Bygningen er romansk af Granitkvadre paa Dobbelt-sokkel. Kirken har været Fjerdingskirke (Nielsen: Skodborg-Vandfuld Herreder 409). 1655 er Tienden bortfæstet for 24 Tdr. Byg. Jordskyld 17 Tdr. 7 Skpr. Byg. Desuden har Præsten en Eng, kaldes Sudereng, til Hjælp til Vin og Brød. Fraforvendt 6 Skpr. Byg. Desuden opføres en Del Landgilde, som Præsten har for Fredagsprædiken og Søgnedagstjeneste (reformerede Messer). — Selvejende indtil Patronatsret 8. April 1671 overdroges til H. Rüse.

BORRIS SEMINARIUMS HISTORIE

1806—1826

Af P. STORGAARD PEDERSEN

Den Skolereform, der gennemførtes i Christian den Sjettes Dage, førte ikke Almueskolen stærkt fremad. Naar Børnene fik deres Katekismus lært og lærte at læse sig frem i en Bog, naædes der som Regel ikke videre. En stor Del af Børnene i Almueskolen lærte hverken Skrivning eller Regning.

I Slutningen af det 18de Aarhundrede vaagnede der baade i Udlandet og her hjemme en større Interesse for Børnenes Undervisning og Opdragelse. Folkenes brede Lag skulde vækkes af aandelig Dvale, og en ny lykkeligere Slægt skulde fremvokse; men for at dette kunde ske, maatte Opdragelse og Undervisning ledes ind i bedre Spor.

Der blev da 1789 nedsat en Kommission, som skulde overveje, hvorledes Almuens Undervisning paa bedst mulig Maade kunde indrettes. Kommissionens Opmærksomhed maatte straks rettes paa, at vi savnede en ordentlig uddannet Lærerstand, uden hvilken intet virkeligt Fremskridt kunde gøres.

Danmark første Skolelærerseminarium oprettedes da 1791 paa Blaagaard tæt udenfor København, og 1794 oprettedes Seminariet paa Brahetrolleborg. Nogle Aar senere oprettedes en Række saakaldte „Præstegaardsseminarier“, der særlig søgte at uddanne Lærere til

Landsbyskolerne. Det var ivrige og opofrende Præster, der fik disse Lærerskoler oprettede ved deres Præstegaarde, og de overtog selv en væsentlig Del af Undervisningen, for hvilket Arbejde de kun krævede liden Godtgørelse. Staten opnaede saaledes ved ringe Udgifter at faa uddannet en ret dygtig Lærerstand, hvis Virksomhed snart bar meget gode Frugter.

Det første Præstegaardsseminarium oprettedes 1801 i Vesterborg paa Lolland. Derefter fulgte 1802 Seminariet i Brøndbyvester og 1803 Seminariet i Skaarup. Men endnu savnedes der et Seminarium i Jylland. Da indgav Pastor *Krarup* i Borris 1806 til Cancelliet et Tilbud og Forslag om at oprette et Seminarium ved Borris Præstegaard. Hans Forslag og Tilbud blev i enhver Henseende godkendt, og 2. Maj 1806 udstedtes følgende kgl. Skrivelse:

Christian den Syvende af Guds Naade Konge til Danmark osv. Vor synderlige Gunst og Bevaagenhed! Da det for os allerunderdanigst er bleven foredraget, at det anses meget nødvendigt, at der, foruden de af os oprettede Skolelærer Seminarier paa Blaagaard, Brahetrolleborg, Vesterborg, Skaarup og Brøndbyvester, ligeledes indrettes en saadan Lærestalt i vort Land Nørre-Jylland, hvor en saadan Foranstaltning til duelige Almue-Skolelæreres Dannelse endnu ikke findes, saa give Vi Eder herved tilkende, at Vi, efter en af Sognepræsten for Borris og Faster udi Ringkøbing Amt, Hr. *Christian Lodberg Krarup* udarbejdet Plan, som os allerunderdanigst er bleven foredragen, allernaadigst ville, at et Seminarium for Skolelærere skal til førstkommende 1. Juli anlægges i Borris i Ringkøbing Amt udi vort Land Nørre-Jylland, og ville vi derhos i Overensstemmelse med denne Plan, samt efter de af saavel os elskelige

Kammerherre, Stiftamtmand Moltke og Biskop Middelboe, som af Kommissionen for de danske Skolers bedre Indretning derover afgivne Betænkninger og vort danske Cancellies derom gjorte Bemærkninger, allernaadigst for dette Seminarium have fastsat følgende Bestemmelser:

I. Om Seminariets Indretning i Almindelighed.

1. Ved dette Seminarium maa antages 12 à 15 Subjecter af Bondestanden* for at dannes til duelige og nøjsomme Lærere for Landalmuen.
2. Til at undervise og danne disse Seminarister antages tvende Lærere, af hvilke vi herved udnævne Præsten i Borris Hr. Christian Lodberg Krarup til efter sit Tilbud at være Førstelærer og tillige Seminariets Forstander.
3. Til de fornødne Undervisningsværelser maa der tæt ved Præstegaarden bygges et Hus, og haver Hr. Krarup, efter sit derom gjorte Tilbud og efter nærmere i denne Henseende til vort danske Cancelli indsendt Overslag at besørge en saadan Bygning opført, dog maa Omkostningerne dertil ikke overstige 400 Rdl.
Huset vedligeholdes siden af Præsten, og skulde i sin Tid Seminariet blive forflyttet, skal dog Huset være Seminariets Ejendom og kan overlades til den, som bedst vil betale det. Indtil dette Hus bliver færdigt, foretages Undervisningen i de af Hr. Krarup imidlertid dertil anbudne Værelser.
4. Til Beboelse for den anden Lærer overlades et Værelse i Præstegaarden, hvor han mod billig Betaling kan erholde Kost, Varme, Lys og andre slige Fornødenheder.

* Senere tillodes det tillige at optage Skolelærersønner, da Seminariets Direktion indstillede det og skrev, at disses Opdragelse og Livsvilkaar svarede til Bøndersønnernes.

5. Seminaristerne indtinge sig paa egen Bekostning ved Præstens Hjælp i Kost og Logie hos de ved Seminariet nærmest boende Bønder og klæde sig paa egen Bekostning i deres sædvanlige Bondedragt.

II. Om Seminaristernes Antagelse.

6. Ingen antages til Seminarist uden han er af Bondestanden og i det mindste har indtraadt i sit 18. Aar.
7. Hvo, som efter foregaaende Indbydelse melder sig, maa medbringe sin Sognepræsts Attest om sin Alder, Sjøleevner, Kundskaber, Opførsel osv. Hans Kundskaber bliver derpaa af Seminariets faste Lærere prøvede og hans Navn med tilhørende Underretning antegnet indtil videre.
8. Skulde flere melde sig end det fastsatte Antal, maa Seminariets Forstander igen afsige dem, hos hvilke han har befundet den mindste Duelighed, hvilket dog bør ske i det mindste en Maaned før Seminariets Begyndelse. Saafremt der iblandt dem, som melde sig, befindes saadanne, som af en eller anden Aarsag ere utjenstdygtige til Krigstjeneste, bør Seminariets Forstander og Førstelærer, paa det at vores Tjeneste ikke uden Fornødenhed skal berøves tjenestedygtigt Mandskab, fortrinligen vælge disse, naar de iøvrigt befindes duelige til at modtage Undervisning, og deres Legemsbræk ej er til Hindring i deres tilkommende Stilling som Skolelærer.
9. Det første Halvaar bliver for enhver Prøvetid, og befindes i den Tid nogen Mangel enten paa Lærelyst eller Lære-Duelighed, afvises han.

III. Om Undervisningen.

10. *Christelig Religions Undervisning* for Forstanden og Hjertet, hvorved den befalede Lærebog lægges

til Grund. Fornemmelig bør Seminaristerne gøres vel bekendte med Bibelen som Religionens Grundvold, og daglig læses og gennemgaaes et Stykke deraf, hvorved gaaes frem efter Dr. theologiæ Biskop Balles Bibellæsning. Til Religionsundervisningen henregnes ogsaa Moral og Bibelsk Historie.

Dansk Grammatik med Stiløvelser.

Sjælelære og Antropologi, hvorved foredrages de almindeligste diætiske Regler, samt Behandlingsmaaden med Skindøde.

De vigtigste af Landets Love Almuen angaaende.

Haugedyrkning, saavel de almindelige Køkkenurters Dyrkning, som fornemmelig Pileplantning og anden Træplantning, Frugttræers Opelskning og Forædling, saa og Omgangsmaaden med Humle, Hør, Krap og deslige samt med Biavl.

Noget af den nyere Agerdyrknings Theorier, hvormed og om muligt forenes nogle praktiske Forsøg.

Nogen Undervisning i det tyske Sprog for dem, som have Lyst dertil.

11. *Kalligraphien*. Om end ikke alle have Haand til at skrive smukt, gøres de dog alle opmærksomme paa, hvad der udfordres til ordentlig og net Skrift.

Regning. De 4 Species, *Regula de tri* i hele og brudne Tal, og Husholdnings Regning, saavel udenad i Hovedet som paa Tavlen.

Sang, hvorved enhver, som har Naturgaver dertil, lærer at synge Kirke-Salmerne med deres rette Melodier.

Af Geometri, Naturlære, Naturhistorie, Botanik, Astronomi, Fædrelandshistorie og Geografien læres saa meget, som for en Landsby-Skolelærer kan være nyttigt at vide.

Overalt skal have Hensyn til, at Seminaristerne

ikke skulde dannes til lærde Videnskabsmænd, men alene undervise i det, som i en god Landshyskole kan være anvendeligt.

I Seminariets Vedtægt hed det endvidere, at Eleverne skulde have fri Undervisning og fri Bøger, og efter vel endt Eksamen skulde de have fortrinsvis Ret til at komme ind i ledige Embeder. Vilde en Seminarist ikke søge Skolekald, skulde han til Seminariets Kasse betale 150 Rdl. for den modtagne Undervisning, og var vedkommende under 36 Aar, skulde han møde paa Sessionen for at udskrives til Krigstjenesten. Ellers var Eleverne, fra det Øjeblik de optoges paa Seminariet, fri for Værnepligten.

I Vedtægten var det ogsaa fastsat, at Eleverne skulde møde paa Seminariet om Sommeren hver Dag Klokken syv og om Vinteren ved Dagens Begyndelse, og de skulde være der hele Dagen indtil om Aftenen Kl. 9. Men for at „Sjælekræfterne“ ikke skulde sløves, skulde der daglig bruges indtil 3 Timer til forskellige Sysler, Havearbejde, Tegning, Bøgers Indbinding, Paparbejde, eller hvis Lejligheden kunde tillade det, skulde de øves i Snedker-, Drejer- og Malerarbejde.

Seminariet skulde grundlægges og drives med smaa Midler, og i det hele skulde der udvises stor Sparommelighed, for at Eleverne ikke skulde blive forvænnede eller fristes til at hæve sig over det Folkelag, de skulde virke iblandt.

Til Seminariets Bygning skulde der af Seminariefonden* udredes 400 Rdl.; men da Pastor Krarup indsendte Planen, foresiog han at bygge noget mere, end

* Til Udgifterne ved samtlige Seminariers Drift var indrettet et særligt Fond, hvis Indtægter væsentlig skulde udredes af de større Præsteembeder.

det oprindelig var paatænkt, for at der kunde blive Plads til en Børneskole, ved hvilken Seminaristerne kunde faa den fornødne Øvelse i at undervise.

Efter denne Plan, som godkendtes, skulde Bygningen være 7 Fag og koste 600 Rdl. I Løbet at Sommeren 1806 opførtes saa Seminariebygningen lidt øst for Præstegaarden, og det meddeltes senere, at der fra Øst til Vest var opført et grundmuret Hus med Fjællegulv og 8 Fag lyse Vinduer 4 Ruder høje. Midt paa Huset var der Skorsten. Mod Øst fandtes en Skolestue paa 3 Fag til 20 Børn, mod Vest 2 mindre Værelser til Undervisning. Over den store Stue var indrettet et Kammer, hvor 4—6 Seminarister kunde faa Natteleje. Rundt om Bygningen anlagdes Seminariets Have, som ved et Dige var skilt fra Præstegaardshaven.

Seminariets Regnskaber findes endnu i Viborg Arkiv, og det kan da maaske have lidt Interesse at se, hvilke Priser man for 100 Aar siden maatte give for Byggemateriale. Der var brugt:

8900 helbrændte Sten	89 Rdl.	„	Mk.	„	Sk.
5100 halvbrændte Sten à 4 Mk. pr. 100 . .	34	—	„	—	—
19 Tdr. Kalk à 2 Rdl.	38	—	„	—	—
Langhalm og Simer til Tag	27	—	„	—	—
Tømmer	103	—	„	—	—
Glas	7	—	2	—	8
Kløvede Grundsten	10	—	„	—	—
Brædder	110	—	„	—	—
Smede- og Gjørtlerarbejde	18	—	1	—	9
Murer- og Tømrerarbejde	140	—	„	—	—
Kørsler	20	—	„	—	—
Haandlangerarbejde	4	—	„	—	—
Kakkelovne og øvrigt Inventar	155	—	„	—	—

Den til Seminariets Opførelse bevilgede Sum blev ikke overskreden undtagen paa den sidstnævnte Post, der i Overslaget var sat til 100 Rdl.

Det aarlige Tilskud, Seminariet skulde have af Seminariefonden, var 750 Rdl., fordelt paa følgende Maade: Forstanderens Løn 300 Rdl., Andenlærerens Løn 300 Rdl., til Brændsel, Lys, Skrivematerialer og Bøger 100 Rdl., og til Kostpenge for to fattige Seminarister 50 Rdl.

Seminariets Direktion skulde udgøres af Stiftamtmanden, Biskoppen over Ribe Stift og Amtmanden over Ringkøbing Amt. Disse tre skulde udvælge to i Nærheden af Seminariet boende Embedsmænd til Meddirektører.

Provst Høyer i Hee og Pastor Lund i Lemvig var de første Meddirektører. 1810 bad Høyer sig fritaget for dette Hverv og afløstes af Pastor Tygesen i Skjern.

Undervisningen paa Borris Seminarium kom i Gang allerede 1. Juli 1806, og 1808 i September Maaned kunde det første Hold Elever dimitteres. Om den første Eksamen meddelte Direktionen 17. Oktober 1808 følgende til det danske Cancelli:

„Borris Seminarium har nu dimitteret sine første Elever, og det er os en Fornøjelse at give det Vidnesbyrd, at saavel den første som den anden Lærer gøre sig med udmærket Duelighed og Flid meget fortjente ved denne Lærestalt. Seminaristerne have ej alene gjort uventede store Fremskridt i Kundskaber, men ogsaa faaet en udvortes forfinet Dannelse, der er ligesaa ønskelig som gavnlig for Skole-Lærerne. Endelig kunne vi ogsaa meddele, at Seminariets Lokale er yderst net og anstændig og vidner om streng Orden i Huset og om Flid i den ved samme anlagte smukke Have, kort, denne Lærestalt med dets værdige Lærere fortjente Collegiets vedvarende Yndest og Forsorg.“

I de følgende Aar kunde Direktionen meddele lignende Udtalelser om Seminariets Virksomhed, og fra Elevernes Side findes der mange Vidnesbyrd om, hvor

godt de følte sig tilfreds med den Undervisning, der blev budt dem.

Ved Optagelsesprøverne meldte der sig stedse mange flere, end Seminariet havde Plads til, hvoraf Følgen blev, at Provst Krarup 1813 fik indrettet en tredje Klasse, hvori Lærerne underviste helt uden Vederlag.

I denne Forberedelsesklasse optoges Eleverne efter Sommerferien, og i Septbr. og Oktbr. Maaneder fik de Undervisning i Regning og Skrivning, ligesom de var med i den praktiske Skolegerning paa Øvelsesskolen. Naar Vinterskolen begyndte, kom disse unge Mennesker ud for at undervise i Egnens mange Biskoler og Omgangsskoler. Efter at have undervist der i omtr. 4 Maaneder — saa længe varede Almuens Skolegang i den Tid — vendte de atter tilbage til Seminariet, hvor de fremdeles nød Undervisning i Regning, Skrivning, Dansk, Sproglære, Gymnastik, Havearbejde, Bogbinderi, Kurvebinding o. desl. Naar ældste Klasse saa i September udskreves, traadte Eleverne af Forberedelsesklassen ind i 2. Klasse.

Provst Krarup opnaede virkelig, som han haabede, to Fordele ved denne Ordning: Han fik delige Lærere til Egnens Biskoler og Omgangsskoler, og Seminariets Elever fik en nyttig og ensartet Forberedelse, der var meget værd for Undervisningen i det hele.

I Seminarets Vedtægt hed det: „Saafremt der et Aars Tid efter Seminariets Begyndelse kan blive oprettet en Almueskole i Nærheden af Seminariet, saa skulle nogle af de bedste Seminarister uden Betaling og under Lærernes Opsigt skiftevis forestaa denne Skole for selv at faa Øvelse i at undervise andre og saaledes at praktisere de lærte Regler.“

Til denne Øvelsesskole, hvortil Bygningen som før nævnt opførtes allerede 1806, skulde henlægges et særligt Skoledistrikt omfattende Debelmose By.

Provst Krarup indberettede senere, at denne Skole var saa vel anset, at endog Forældre fra andre Skolekredse i Sognet søgte at faa deres Børn optaget der, naar Pladsen tillod det, ja det hændte endog, at Folk fra andre Sogne søgte om Tilladelse til at lade deres Børn tage Ophold i Nærheden af Seminariet, for at de kunde søge Skolen der.

Naar man kommer til at sysle med Fædrelandets Historie fra første Del af det svundne Aarhundrede, kan man ikke undgaa at lægge Mærke til, at meget godt bryder frem og baner Vej for nye og bedre Tilstande. Det er navnlig Landboforholdene og Bondestandens Stilling i Samfundet, man søgte at forbedre. Baade Regeringen og Tidens bedste Mænd havde aabent Øje for, at Omsorgen for at skaffe Almuen bedre Oplysning burde tage tilbørlige Hensyn baade til Aandens og Haandens Verden. Seminarierne skulde ogsaa varetage begge disse Sider af Undervisningen.

Derfor fastsattes det i herværende Seminariums Vedtægt, at naar Lejligheden kunde gives dertil, skulde Seminaristerne være med til at udføre nye Agerdykningsforsøg og skiftevis deltage i det derved forefaldende Arbejde for at faa den praktiske Øvelse deri, dog maatte hver Elev ikke bruge mere end 8—10 Dage aarlig dertil.

Senere kom der fra Cancelliet almindeligt Paabud om, at der for at fremme Kundskab til Landøkonomi blandt Landalmuen saa vidt muligt skulde tillægges hvert af Seminarierne paa Landet en Skolelod, hvorpaa Seminaristerne kunde faa Lejlighed til praktisk Øvelse i Landbruget. Seminarierne skulde altsaa virke som Landbrugsskoler.

Provst Krarup svarede derpaa, at hvis der skulde naas noget videre Udbytte med en saadan Undervisning, vilde der fordres en Ejendom paa mindst 6 Tdr.

Land med fornødent Husrum, for at Eleverne kunde faa Kendskab baade til Jordens og Husdyrenes Behandling. Han havde forhørt sig forskellige Steder, om en saadan Ejendom i Nærheden af Præstegaarden var at faa til Købs for en rimelig Betaling, men han havde ikke opnaaet noget ordentligt Tilbud. Han gjorde sluttelig opmærksom paa, at han ikke selv kunde overtage den her omtalte Undervisning, og derfor foreslog han, at en dygtig, ung Mand maatte uddannes dertil ved et halvt Aars Ophold paa Langeland eller Taasinge, hvor der fandtes gode Læresteder.

Nogen Tid efter lykkedes det imidlertid paa en grumme billig Maade at faa den tilsigtede Landbrugsundervisning ordnet, idet Gaardmand Niels Kjær i Debelmose tilbød at afstaa et tæt ved Gaarden liggende Hus med 6 Tdr. Land Agermark og $\frac{1}{2}$ Td. Land Have til Brug for Seminariet. Hans yngste Søn *Peder Kjær* skulde lade sig uddanne paa Taasinge, hvis Ejer Kammerherre, Generalmajor Fr. Juel havde oprettet Læresteder for yngre Landmænd, der kunde ønske at sætte sig ind i og indføre en forbedret Brug af deres Ejendomme. Peder Kjær skulde afholde alle Udgifterne ved sin Uddannelse, og han skulde uden særligt Vederlag sætte det tilbudte Hus i brugbar Stand. Efter sin Uddannelse skulde han overtage Faderens Gaard, og derefter uden Løn vejlede Seminaristerne baade i praktisk og teoretisk Jordbrug.

Som Godtgørelse for sin Udgift og Ulejlighed skulde han stedse være fritaget for Militærtjeneste. Hans ældre Broder Jens Nielsen Kjær, der i 4 Aar havde været Soldat ved det holstenske Rytteriregiment, skulde fritages for Soldatertjenesten for at passe Faderens Gaard, mens hans yngre Broder var paa Taasinge for at uddannes, hvorefter han atter skulde melde sig ved sit Regiment.

Naar Undervisningen kom i Gang skulde Peder Nielsen nyde Indtægterne af den tilbudte Husmandslod med Undtagelse af, hvad Haven kunde indbringe, hvilket Seminariet skulde have.

Cancelliet fandt denne Ordning meget fordelagtig, og der er mange Vidnesbyrd om, at Seminariets Elever havde Udbytte af Undervisningen i Landbrug, idet mange af dem senere ude paa deres smaa Skolelodder indførte en forbedret og lønnende Driftsmaade.

I Halds Beskrivelse af Ringkøbing Amt nævnes to af de fra Borris Seminarium udgaaede Lærere som Foregangsmænd. Der skrives S. 239 saaledes om dem: „Skolelærerne M. K. Brandt i Rindum og Jesper Fjord i Gammelsohn paa Øen Holmsland give følgeværdige Eksempler paa smaa Lodders fordelagtige Dyrkning. De meddele tillige Almueungdommen Undervisning i Jordfrugters Dyrkning, og den førstnævnte har desuden bidraget til Havevæsenets Fremme ved at uddele Frugttræer af sin Bomskole.“

Ogsaa i andre Henseender søgte Seminariets Forstander at vække Elevernes Interesse for praktiske Forsøg. Da Høravlen var ukendt her paa Egnen for 100 Aar siden, søgte han 25. Marts 1808 Direktionen om, at der maatte tilstilles ham nogle Skpr. Hørfrø til en Prøve ved Seminariet, for at Seminaristerne kunde lære den rigtige Fremgangsmaade dermed at kende. Da der fandtes en Elev paa Seminariet, som havde Lyst og Evner til at sætte sig ind i Høravlen paa Instituttet Lykkenssæde ved Brahetrolleborg, saa søgtes der tillige om Støtte til hans Uddannelse. Begge Dele blev tilstaaet, og 1809 fik Seminariet endvidere 100 Rdl. til Indkøb af nødvendige Redskaber til Hørrens Tilberedning. Det følgende Aar meddeles det, at der var udsaaet 5 Skpr. Hørfrø paa et Jordstykke ved Præstegaarden,

og desuden var der Forsøg med Hampefrø, Valmuefrø, Kartoffler og flere paa Egnen ukendte og nyttige Planter. Disse Forsøg tænkte man paa at udvide, efterhaanden som det fandtes hensigtsmæssig. Senere gjordes der Forsøg med at avle Humle, Tobak og Krap. Avlen af de to førstnævnte Planter lykkedes meget godt; men den sidste syntes ikke her paa Egnen at kunne avles med tilstrækkeligt Udbytte.

Fritiden om Sommeren nyttedes tillige til forskellige Havearbejder, saasom Træplantning og Træers Forædling, og da de fleste Elever boede ude i de omkringliggende Bøndergaarde, skulde de der gøre deres Kundskaber frugtbringende ved at anlægge Smaahaver, og Forstanderen leverede dertil hvert Aar de nødvendige Lætræer og 12—16 Frugttræer. De Elever, som ikke hos deres Værter kunde faa et Stykke Havejord, fik saa dertil overladt et Stykke af Præstegaardens Jord.

Det glædede Forstander Krarup, naar ogsaa denne Undervisning bar Frugt. I sine Optegnelser om de Elever, han særlig har haft Glæde af, nævner han Jens Dahl, Skolelærer i Holstebro. „Denne Mand har — skriver Forstanderen — ved varm Interesse for sin Skole og ved sin blide og fornuftige Omgang i høj Grad vundet Præstens og Byens Yndest. Ogsaa har han i en ved Skolen værende liden Hauge anlagt en Træskole og søger ved gratis Uddeling deraf at udbrede Frugttræers Opelskning der i Egnen.“

Samme Lærer Jens Dahl har i denne Retning sat sig et meget smukt Minde i Holstebro, idet han i Aarene 1820—30 med overordentlig Flid plantede en stor Del af Holstebro Bys nu saa smukke Anlæg nordøst for Byen. Her har man et synligt Minde om det, Borris Seminarium har sat i Gang paa Plantningssagens Omraade.

Seminaristerne fik ligeledes Undervisning i Biavl. Det var Præsten i Kongens Lyngby Bone Falch Rønne, der først i forrige Aarhundrede virkede stærkt for at udbrede Kendskab til Biavl og i 1809 udgav en „Vejvisning for den hæderlige Landmand til at behandle sine Bier med Klogskab“. To Aar senere udkom der Paalud om, at der paa den kgl. Kasses Regning skulde skaffes 3—4 Bikuber af forbedret Indretning til hvert af Landsbyseminarierne, for at Eleverne kunde faa Kundskab om og Øvelse i Biers rigtige Behandling. Pastor Rønne skulde til Borris Seminarium levere 4 Kuber og 20 Eksemplarer af sit ovennævnte Skrift.

Forstander Krarup købte saa i Sommeren 1811 fire Bistokke ved Auktion i Vesterby i Borris, og han maatte, da det var i Pengekrisens Tid, give ikke mindre end 53 Rdl. 3 Mark og 4 Skilling for dem.

Man satte for 100 Aar siden ikke saa lille Pris paa Legemøvelser. Det hørte med til Tidens Grundsætninger for Børneopdragelse, at der skulde tages Hensyn til Legemets Pleje. Derfor kom der ogsaa Paalæg om, at Eleverne i Borris Seminarium skulde undervises i Gymnastik. Forstanderen foreslog da, at en af de dueligste Seminarieelever skulde søge den fornødne Uddannelse i København for derefter at undervise de andre Elever. F. Nachtegall, der var Professor i Gymnastik og Forstander for det civile gymnastiske Institut, godkendte Forstander Krarups Forslag, og der blev foreløbig stillet 50 Rdl. til Raadighed som Rejsepenge til København for den unge Mand. Seminarist *Anders Christensen Meedom* fra Ølgod blev udtaget dertil, og han afrejste til København 23. Maj 1810. Efterat han havde faaet Uddannelse ved det gymnastiske Institut i 1½ Aar, fik han ved Udskrivning Karakteren: Fortrinlig duelig.

Under Opholdet i København, der medførte en Udgift paa 180 Rdl., havde A. C. Meedom efter Forstander Krarups Tilskyndelse tillige søgt Uddannelse i Sang og Musik samt Bogbinderarbejde, thi det var Tanken at faa ham knyttet til Seminariet som fast Lærer, naar hans Uddannelse var endt.

Da han derpaa i Sommeren 1812 fik Afgangseksamen fra Seminariet med Karakteren: Udmærket duelig, indsendte Forstanderen en Ansøgning om at faa ham fast knyttet til Seminariet som Underlærer med en aarlig Løn af 300 Rdl. Det blev nævnt i Ansøgningen, at Meedom havde været Snedkersvend, før han kom paa Seminariet, og at han derfor var fortrinlig skikket til foruden i Gymnastik, Sang og Musik at undervise i forskellige Haandværksarbejder.

Seminariets Direktion støttede Ansøgningen, der kort efter blev bevilget; men da det var knappe Tider med Penge, hed det: „Gymnastikapparater maa med største Sparsomhed anskaffes.“

Da Seminariet nu kunde faa en bedre Ordning paa Undervisningen i Sang og Musik, blev der 1816 indkøbt et godt Stueorgel, som kostede 105 Rdl. rede Sølv (66 Rdl. courant), hvilke Penge maatte tages af den Sum, Ølstrup Præstekald skulde udrede til Seminariefonden.

Forstander Krarup skrev nogle Aar senere, at A. C. Meedom udmærkede sig ved en særdeles Dygtighed som Lærer, og at han med sjælden Flid forestod sit Embede, ligesom han ogsaa ved sin i Trykken udgivne Anvisning til Legemsøvelser beviste sin Duelighed i dette sit Hovedfag.* Nogle Aar senere var det under

* Denne Haandbog i Gymnastik er trykt 1816 paa Borris Seminariums Bogtrykkeri, Amtsprovst Krarups Forlag, og hedder: „Tydelig Anvisning til de almindeligste og simpleste Legemsøvelser til Brug ved de i Skolerne befalede gymnastiske Øvelser, udarbejdet af Anders Meedom“.

Overvejelse at indskrænke Seminariernes Tal, og Meedom søgte derfor Degneembedet i Borris, som han ogsaa fik. Alligevel vedblev han de følgende Aar at undervise paa Seminariet, mens Hovedskolens Børn undervistes af en Hjælpelærer.

Efterat Meedom var bleven Lærer ved Seminariet, var den aarlige Støtte fra Seminariefonden 1050 Rdl.; men paa Grund af Pengenes stedse synkende Værdi forøgedes Tilskuddet i de første Aaringer ved personlige Tillæg til Lærernes Løn, og senere fik de et fast aarligt Løntillæg som andre Embedsmænd i Statens Tjeneste.

Der udvistes forøvrigt ogsaa i disse Aar den yderste Sparsommelighed til Seminariets Drift. Ildebrændsel kostede saaledes ikke Seminariet noget, thi i den til Præstegaarden hørende gode Tørvemose gravede Seminaristerne selv de fornødne Tørv, og Forstanderens Vogn kørte dem hjem. Til Seminariets Børneskole leverede Skolebørnenes Forældre det fornødne Brændsel.

Hvad der blev sparet paa Brændsel, blev i nogle Aar brugt til Indkøb af Bøger til de uformuende Elever, „men paa Grund af Pengenes synkende Værdi bliver nu intet tilovers,“ skrev Forstanderen 1814.

Elevernes Udgifter til Kost og Logi i de omliggende Gaarde udgjorde i Almindelighed 32—35 Rdl. aarlig for hver, og ved en Opgørelse, som sendtes til Cancelliet 1824, viste det sig da ogsaa, at Borris Seminarium virkede med forholdsvis smaa Udgifter; thi mens den aarlige Udgift til hver Elev paa Jonstrup var 100 Rdl., paa Brahetrolleborg 80—90 Rdl., paa Snedsted 47½ Rdl., i Lyngby 42 Rdl., i Vesterborg 30 Rdl., var den paa Borris 29 Rdl.

Forstander Krarup skrev i Foraaret 1820 en kort Fremstilling af Seminariets Historie, hvori det bl. a. hedder saaledes:

Paa Grund af de fra Direktionen aarlig til Cancelliet sendte Indberetninger om de her holdte Eksaminer og sammes Udfald, har Seminariet haft den Ære og Glæde at modtage ej alene Bevidnelser om Cancelliets Velbehag, men ogsaa Hans Majestæt har tilkendegivet sin Tilfredshed ved at erfare Seminariets gode og hensigtsmæssige Fremgang.

Til Held for Seminariet og til Glæde for mig har jeg altid haft den Lykke at træffe gode Medlærere. I 9 Aar var min nuværende Svigersøn Hr. *Vilstrup* mig en duelig og tro Medhjælper. Ved hans Befordring til Præsteembede tiltraadtes hans Plads af den værdige Hr. *Ussing*, om hvis utrættelige Flid og Duelighed i sine Fag hans udgivne Lærebøger vidne.*

Da han til Præsteembede bortkaldedes, nød jeg atter den store Glæde efter mit Ønske at faa min Svigersøn Hr. *Vilstrup* ej alene til Medhjælp og Medforstander for Seminariet, men ogsaa til Eftermand i Embedet.

Med rørt Hjærte erkender jeg de saa ofte modtagne Naadesbevisninger og føler derfor den dybeste Taknæmmelighed imod Gud, Kongen, samt Cancelliet og de øvrige høje foresatte, som saa ofte have bidraget til mine Ønskers Opfyldelse.

Hvad Seminaristerne angaar, som Tid efter anden her ere dannede, da have kun saare enkelte bedrøvet mig med en slet eller mindre god Opførsel. Mængden derimod har skænket mig mange og sande Glæder ved deres Flid og gode Opførsel ikke alene under Opholdet her, men ogsaa i de offentlige eller private Stillinger,

* Rasmus Ussing, født 1778 i Ribe, hvor hans Fader var Hospitalforstander, blev 1808 Kapellan i Resen-Humlum, 1813 Kapellan i Borris-Faster og Lærer ved Seminariet. 3 Lærebøger, en Naturlære, en Lærebog i Mekanik og en Anvisning til Frihaandstegning, skrev han til Brug for Seminariet, og de tryktes paa Seminariets Bogtrykkeri. I Aaret 1819 blev han Sognepræst i Uldum.

hvori de siden ere komne, hvorom jeg er bleven forsikret, ej alene ved de aarlige Attester, som enhver Seminarist er pligtig i de første 6 Aar hertil at indsende, og hvoraf mange ere fortrinlig gode, men ogsaa ved mangfoldige private Breve, der have bevidnet vedkommendes Tilfredshed med dem."

Forstander Krarup vedblev til sin Død at omfatte sin Gerning i Seminariet med stor Kærlighed; han underviste de unge 2—3 Timer daglig. „Denne Undervisning er mig virkelig til stor Fornøjelse,“ skrev han i et af sine sidste Aar.

Man faar Følelsen af, at Krarup har været et pædagogisk Geni. Om sit og de andre Læreres Forhold over for Eleverne skriver han saaledes i en Beretning: „Lærerne søge ved venlig Omgang at vinde de unge Hjærter, og ved at vise dem fortjent Agtelse vækkes gavnlig Selvgtelse hos dem. Paa den anden Side lægge Lærerne ogsaa Flid paa at vogte dem for Indbildskhed, en Fejl, man fordm saa gerne har villet bebrejde Seminarister.“

Samme Sted meddeler han endvidere: „Seminaristernes Moralitet er saa god, som den kan ønskes. Høflighed, Føjelighed, Lærvillighed, Flittighed og idelig Beskæftigelse med noget hensigtsmæssigt ere her almindelige Dyder. Hertil bidrager den gode Tone, som fra først af har været her; ingen bekymrer sig om andet end at passe sine Ting, her er ringe Lejlighed til Udskejelser i Kroer og lignende, og Bønderne, hos hvem de boer, er ordentlige og sædelige. Enhver Elev faar i sin Dimissionsattest en Karakter for Opførsel. Kun et enkelt Aar fik tre Elever for en ikke betydelig Forseelse kun næstbedste Karakter. Dette gjorde ikke liden Sensation, og siden har alle fortjent bedste Karakter.“

„At Seminariet blomstrer“ — skriver han videre —

„er ikke nok; det kommer fornemmelig an paa Frugterne. Disse er, at vore Elever fortrinsvis søges til Lærere rundt omkring.“

Der findes endnu blandt Borris Seminariums Papirer i Viborg Arkiv en hel Del udmærkede Vidnesbyrd fra de Stillinger, Eleverne kom i. Det var Forstander Krarup om at gøre, at hans Elever fik en saadan Uddannelse, at de kunne klare sig godt, selv om de blev Lærer i Købstæderne eller fik Kondition som Huslærere i Herskabshuse.

I „Magazin for Skolevæsenet“, som Krarup sammen med Forstander Bentzon i Snedsted begyndte at udgive 1820,* skrev den førstnævnte en Artikel, som hed: „Klogskabsregler for Seminarister, som bliver Huslærere“. Heri beder han Huslæreren „ikke alene betænke, hvorledes han skal vel opdrage og undervise de unge, men ogsaa hvorledes han skal forholde sig med Klogskab og Forsigtighed i Henseende til Forældrene og andre i Huset værende Personer, paa det at han maa vedligeholde sin Anseelse, erhverve sig Højagtelse og Kærlighed, og stifte desto mere godt hos Børnene. Han bør i alt være et Mønster til Efterlignelse i Gudfrygtighed, i Maadehold af Lidenskaberne, i Flid og Troskab imod Herskabet, i Orden, i Renlighed, i Taalmod og Sagtmodighed.“

Men selv om Huslæreren nu har alle disse Dyder, er der dog mange Ting han skal agte paa eller vogte sig for. „Han vogter sig for Umaadelighed ved Bordet, men er heller ikke bange for at spise det fornødne. Han taler ikke altfor meget og ikke uden Overlæg. At tale, som man læste op af en Bog, er ikke passende. Ogsaa vogte han sig saa vidt mulig for, baade i Tale

* Af dette Skrift udkom vist ikke mere end første Hefte, der er trykt 1820 paa Skolebogtrykkeriet i Borris.

og Skrift, at bruge Ord af fremmede Sprog, da den, der ej kender Sproget, hvoraf de ere laante, let kan bruge dem urigtig og derved for den klogere gøre sig latterlig," hedder det i de sidste Regler.

Det er iøvrigt ret fornøjeligt at lægge Mærke til, hvorledes Krarup tog sig af Seminaristerne efter deres Uddannelse. Han er omhyggelig for, at de kan komme i gode Pladser, han er heller ikke bange for paa Elevernes Vegne at stille Fordringer, naar han mener, at den tilbudte Løn er for ringe. 1818 klagede han til Cancelliet over, at en Del af de paa Seminariet uddannede Lærere ikke kunde faa Embede, fordi enkelte Præster havde taget sig for at uddanne Lærere, der ofte gik Seminaristerne i Vejen med Urette, saasom Skoleforordningen af 1814 i sin § 45 paabød, at indtrædende Vacanser i Lærerembederne skulde indberettes til Stiftets Seminarier, hvorfra der saa skete Meddelelse om tjenstledige Lærere. Af disse skulde de kaldsberettigede vælge een. Provst Krarup hævder derfor, at saa længe der fandtes Ansøgere med Seminarieuddannelse, hurde disse foretrækkes.

Der var i Aaret 1818 Tanker fremme om at oprette et Seminarium til Uddannelse af Seminarister udenfor Bondestanden til Købstadlærere. Krarup afgav sin Betænkning om dette Spørgsmaal. Han hævdede, at en saadan Skole var unødvendig, da vi havde Seminarier nok, og han paaviste, at 11 af hans tidligere Elever virkede ved Købstadskoler til almindelig Tilfredshed. Sluttelig skrev han: „Anser man i visse Ting en fuldstændigere Undervisningen i Købstæderne fornøden, vil denne meget vel kunne meddeles til saa mange af de mest opvakte Hoveder som til Jyllands Købstæder kunne være fornødne. Man indvender, at en Bondekarl ej har den Anstand og Levemaade, som for en Købstad-

lærer kan være passende; men Erfaring har lært, at denne dog temmelig hurtig kan erholdes ved Kondition i honette Huse og ved Omgang med Købstadfolk.“

Forstander Krarup skrev vel nok saaledes, for at de mange Lærere, der var uddannede hos ham og i de andre Præstegaardsseminarier, ikke skulde sættes ned i anden Klasse; men Betænkningen afgiver tillige et Vidnesbyrd om hans sunde demokratiske Tankegang.

En langt større Fare kom forøvrigt paa denne Tid over Seminarierne, idet de ulykkelige økonomiske Forhold truede med at standse den saa heldigt paabegyndte Læreruddannelse. Seminariefonden, der var oprettet 1805, havde 1819 et Underskud paa 20,000 Rdl., og samtidig søgte den ene Præst efter den anden om Fritagelse for at yde Tilskud, da de paastod, at de umuligt kunde skaffe Pengene til Veje.

Provst Krarup oplevede ikke ret længe at se den voksende Nødstilstand, idet han ret pludselig den 3. Oktober 1820 horkaldtes fra sin daadfulde Livsgerning, 55 Aar gammel.

Hans Svigersøn *C. N. Vilstrup*, der allerede 1819 var kaldet til Sognepræst i Borris og Medbestyrer af Seminariet, skrev en lille Levnedstegning af den afdøde. Dette lille Skrift, hvortil er knyttet 2 Taler holdt ved Jordefærden, er trykt 1821 i Seminariets Bogtrykkeri. Et kort Udtog af dette Skrift kan her meddeles:

Christian Johan Lodberg Krarup blev født 25. Juni 1765 i Vinkel Præstegaard. Hans Fader Niels Bygom Krarup blev 1773 Præst i Vejrum og Provst over Hjerm Herred 1782; men hans Moder Christine Sophie Lodberg mistede han, da han var 5 Aar gl. I Hjemmet nød han fortrinlig Undervisning af sin Fader indtil han 1783 optoges i Aarhus Latinskole. Efter et Aars Ophold her tog han Studentereksamen med største Udmær-

kelse, og i en Alder af 19 Aar kom han saa til København for at studere Teologi. I Aaret 1787 blev Præsteembedet i Navr og Sir ham tilbudt af Kirkepatronen, Kammerjunker Jermiin til Ausumgaard, og han tog derfor Embedseksamen tidligere, end han før havde haft i Sinde.

Efter at han nu i en Alder af 22 Aar havde faaet kgl. Tilladelse til at indtræde i Præsteembedet, uagtet han ikke havde naaet den lovbefalede Alder, blev han ordineret 7. November 1787, og hans Fader, der var Herredsprovst, havde den Glæde at indsætte ham i Embedet.

Den 4. Juli 1788 ægtede han Præstedatteren Christine Fabricius fra Lejrskov. I dette Ægteskab fødtes 5 Sønner og 4 Døtre, som alle, paa een Datter nær, overlevede deres Fader.

C. J. L. Krarup blev 1794 Sognepræst for Borris og Faster, og 1812 blev han udnævnt til Amtsprovst for Bølling, Hammerum, Hing og Nørre Herreder; 29. Januar 1813 blev han Ridder af Dbg.

For med desto større Iver at kunne opofre sig for Seminariet og sine øvrige Kaldsforretninger søgte han 1819 om at maatte afstaa sit Præsteembede, og efter Ønske fik han sin Svigersøn C. N. Vilstrup til sin Eftermand og til Medforstander.

Med Datidens lidt høje Stil hedder det endvidere: „Her nogle Linier til Minde om en ædel Mand, som Livets og Dødens Herre kaldte midt under hans Arbejde ind til Løn for hans ædle Daad.

At stifte Gavn var hans Lyst; især glædede det ham, naar han kunde udbrede Oplysning. Allerede som Alumnus paa Communitetet (1787) stiftede han et Selskab, der holdt Journaler af historisk, litterært og æstetisk Indhold i det danske og tyske Sprog. Som Præst i Borris var han Forstander for flere Læseselskaber,

der udstrakte sig over fire Herreder og Købstaden Ringkøbing. Ved hans Foranstaltning fik Bølling Herred et Bibliotek, og selv oprettede han i Aaret 1801 et Sognebibliotek for Borris og Faster, der bestod af 230 Bøger foruden Landkort og Tabeller. For end mere at kunne virke til Oplysningens Fremme anlagde han med kgl. allernaadigst Bevilling et Skolebogtrykkeri i Aaret 1815, fra hvilket udkom adskillige Skrifter, dels af ham selv, dels paa hans Forlag, der ere offentlig bekendte og tildels offentlig bedømte. Et lidet Selskab for Almueoplysning fra hvilket nogle af de paa hans Forlag udkomne Skrifter hidrøre, stiftede han i Aaret 1815, og han havde udkastet Forslag til Oprettelsen af et større Selskab, der skulde virke til ovennævnte Øjemed.

At undervise var en af hans kæreste Forretninger. I muntre og vittige Børns Kreds fandt han sig saa ganske hjemme, og han havde et heldigt Greb paa at undervise dem. Paa Seminariet gav han Undervisning i Religion, Moral, Methodik, Catechisation og Økonomi. 127 Skolelærere ere under hans Bestyrelse dannede og dimitterede fra Seminariet, 93 med bedste Karakter, 30 med næstbedste og 4 med Karakter: bekvem.

Før Seminariet blev oprettet, havde han undervist nogle unge Bønderkarle, der blev udsendte som Skolelærere, og paa Seminariet underviste han, foruden Seminaristerne, adskillige Degne og ældre Skolelærere.

Han arbejdede med Lethed, derfor kunde han virke i forskellige Fag uden at noget blev forsømt, og endda faa Tid til at hjælpe Folk tilrette, som søgte hans gode Raad. Hans store Indsigter i forskellige Fag, hans bekendte Uegennyttighed og Tjenstfærdighed gjorde, at hans Raad og Hjælp blev søgt af mange, endog i medicinske Tilfælde, og ingen gik uhjulpen fra ham, naar han troede, han kunde eller burde hjælpe. Endogsaa

i de faa Fritimer, som lodes ham, var det hans Meed at gavne; disse tilbragtes i Haven med at opelske og forædle en Mængde Frugttræer, som siden bortgaves eller bortsolgtes; med at plante Pil, røgne Bier osv.; med at besøge de mange Skriverier, han havde for andre, og som han gerne paatog sig; med at besøge en vidtløftig Correspondance, især Seminaristers Ansættelse og Forsørgelse angaaende.

Som Embedsmand var han indsigtfuld og redelig. Iver for alle hans Pligters Opfyldelse besjælede ham; derfor var han utrættelig arbejdsom, upartisk, færdig til at gøre Ret og behjælpelig. Skolevæsenet søgte han at fremme især ved at anskaffe duelige Lærere og de fornødne Læreapparater, saa ogsaa ved med Sindighed at søge at bortrydde Hindringer, hvor han ansaa det muligt, at Skolerne kunde bedre organiseres.

Som Taler besad han den særlige Gave at trænge til Hjærtet; hans Lejlighedstaler, især Confirmations-taler, hørtes ikke uden megen Rørelse, fordi de fremkom af et rørt Hjerte. Han var en god Catechet, især fortræffelig til at analysere Begreberne og lægge Lærdommene paa Børnenes Hjærter. Som Foresat tillod han sig aldrig nogen myndig Mine eller Tone, men raadede som Ven.

Staten tabte ved hans Død en indsigtfuld, arbejdsom, tro og redelig Tjener; hans undergivne den værdigste Foresatte.

Som en oprigtig Christen, der elskede og ærede Gud i sit Hjerte og bestræbte sig for i Gerning at vise Christendommens Frugter, vandrede han hernede.

Han var tro i sit Kald, Oplysningens Ven og Fremmer, rede til at gøre Ret, behjælpelig mod alle, de fattiges Talsmand og Hjælper, den trofaste Ægtefælle og Fader, den redelige Ven. Døden har derfor ikke

truffet ham uberedt, skønt den traf ham uventet. Munter og, som det lod, frisk forlod han sin Familiekreds om Aftenen for at udføre nogle Embedsforretninger paa sit Kontor, og da disse var til Ende, bortkaldtes han; han døde i sit Kald, den tro Tjener gik ind til sin Herres Glæde!“

Jordfæstelsen fandt Sted paa Borris Kirkegaard den 12. Oktober 1820.

Pastor J. Bloch i Lønborg lod ved Rygtet om Amtsprovst Krarups Død nogle Sørgetanker paa Vers indrykke i Ribe Avis for 24. Oktober 1820. Her er et Par Vers som en Prøve paa Datidens Sørgepoesi:

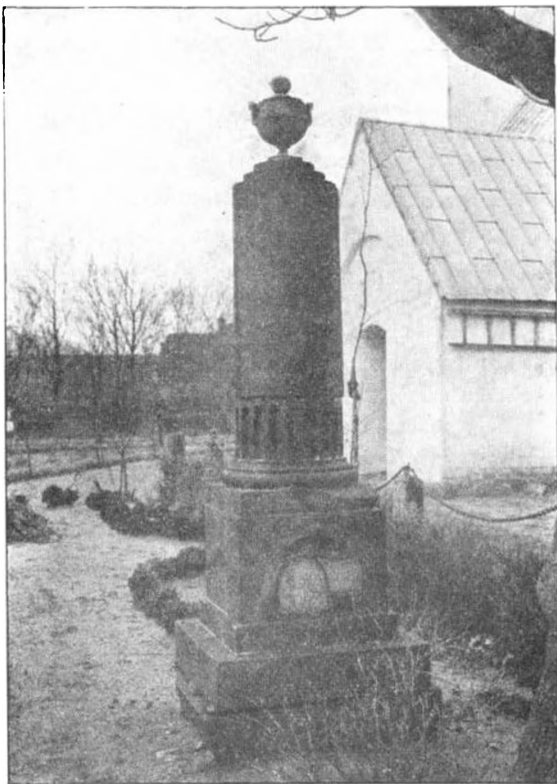
O! hvo deler ej den dybe Smerte,
 hvo istemmer ej den Klagelyd,
 som gentoner højt fra knuset Hjerte
 over skuffet Haab og svunden Fryd;
 over lyse Aands forlorne Skatte;
 over tabte Frugt af rastløs Id,
 over knappe Maal, som Herren satte
 for retvise Vandrers Virketid?

Thi hvo hørte det: han er ej mere,
 han, den raske, gæve Idrætsmand;
 han, som ene virkede for flere
 end med Ynglings Kraft i retvis Aand;
 han, den fromme Mand, den ømme Fader;
 tro i Venskab, tro i Daad som Ord,
 i uventet Stund vor Jord forlader,
 som han træder fra sit Arbejdsbord?

Sildig Pennen lagdes for at tages
 med den aarle Morgen fat paany:
 Men — for ham ej her det skulde dages
 Evighedens Morgen saa han gry.
 Ventet i sin vante Kreds, hvo tyder
 deres Rædsel ved det Sorgens Bud,
 som snart over hele Huset lyder:
 Han ej sover, død han er, o Gud!

Nogle Aar senere rejstes paa Borris Kirkegaard et smukt Mindesmærke med følgende Indskrift:

„Til Erindring om en elsket Lærer Christian Johan Lodberg Krarup, Amtsprovst, Seminariefors­tander, Ridder af Dbg., født 25. Juni 1765, død 3. Oktober 1820,

MINDESMÆRKE FOR C. J. L. KRARUP

og hans Ægtefælle Christine Krarup, født Fabricius, født 6. Februar 1768, død 3. April 1822, rejstes dette Minde af Borris Seminarister.“

Neden under Indskriften paa en Sandstensfigur er indføjet en Bikube af Marmor, et udmærket Symbol paa den Virksomhed, som den evnerige, men fremfor alt flittige og opofrende første Seminariefors­tander i Borris har øvet.

Efter Amtsprovst Krarups Død søgte Medforstander C. N. Vilstrup om, at Seminariet maatte fortsættes med ham som Forstander, og at der tillige som Andenlærer maatte antages en paa Seminariet uddannet, duelig Seminarist med en aarlig Løn af 300 Rdl.

Cancelliet vilde spare paa Pengene og forespørger, om Seminariet ikke for Fremtiden, ligesom det skete i Førstningen, kunde drives ved Hjælp af et aarligt Tilskud paa 750 Rdl., da andre Seminarier arbejdede med et saadant Tilskud.

Den sidste Sætning var ikke rigtig, thi — som det forhen er paavist — arbejdede Borris Seminarium særdeles billigt. Vilstrup gør Rede for, hvorledes Seminariets Udgifter er stegne med 300 Rdl., fordi der optoges flere Elever og inddroges flere Fag i Undervisningen end i Seminariets første Tid, hvorfor det havde været nødvendigt at antage en Underlærer med en Løn paa 300 Rdl. Disse Udgifter kunde ikke nedsættes med mindre Lærernes Løn nedsattes til 200 Rdl. og de 50 Rdl., som aarlig uddeltes til fattige Elever, inddroges. Paa den Maade kunde Seminariet for Fremtiden drives for 800 Rdl. Lærer Meedom kunde gaa ind paa at faa sin Løn nedsat til 200 Rdl., og naar der saa til Andenlærer toges en duelig Seminarist, vilde en Løn paa 200 Rdl. vel kunne kaldes forsvarlig.

Dette Forslag blev foreløbig godkendt, og en Seminarist Anders Jørgensen var i Seminariets sidste Aar Andenlærer. Men Pengenøden voksede med Aarene og særlig var Seminariefondens Stilling aldeles fortvivlet. En Kommission, der var nedsat for at finde paa en bedre Ordning, stod aldeles raadløs, saa den vidste intet andet Middel end at henstille til Kongen, om ikke alle Seminarierne kunde ophæves og Skolelærernes Uddannelse overlades til Præsterne.

Der indhentedes nu fra forskellige Sider Betænkninger om, „hvorvidt Seminarierne kunde ophæves, og det ved dem tilsigtede Øjemed paa anden Maade og med mindre Bekostning kunde opnaaes.“

Cancelliet fordrede tillige straks, at Borris Seminariums Udgifter skulde nedsættes til 750 Rdl., og at Seminariet fremtidig maatte hjælpe sig med 2 Lærere.

Forstander Vilstrup svarede derpaa, at han ikke turde paatage sig Seminariets Ledelse, med mindre han havde to Medlærere. Een Lærer foruden Forstanderen kunde vel slaa til i Førstningen, da Elevantallet var 12 à 15, og der ikke undervistes i Gymnastik, medens Seminariet nu havde 26 Elever delt i 2 à 3 Klasser, der fordrede to Læreres hele Arbejde. Underlæreren, Meedom, som underviste i Gymnastik m. m., var Kirkesanger og Skolelærer i Sognet, og uagtet han holdt en Hjælpe-lærer i sin Skole, kunde han ikke ofre mere af sin Tid paa Seminarieundervisningen.

Kongens Adjutant, Major Abrahamson og Amtsprovst P. H. Mønster arbejdede i disse Aar ivrigt for at faa indført den saakaldte „*indbyrdes Undervisning*“ i Danmark. Ved Resolution af 21. Aug. 1822 tillod Kong Frederik VI, at denne Methode maatte bruges her i Landet, og efter et Aars Forløb var den indført i omtrent 500 Skoler. Kongen syntes godt om Methoden, baade fordi den havde et vist militært Tilsnit, og fordi den skulde være saa ualmindelig billig. Naar Seminarierne nedlagdes og der i Stedet for oprettedes Normal-skoler for den „*indbyrdes Undervisning*“, var der Mulighed for, at Seminariefonden kunde reddes ud af sin jammerlige Tilstand.

Ikke faa af vore bedste Børneopdragere satte sig imod Indførelsen af den nye Methode paa Grund af dens Aandløshed. Biskop Bojsen, Forstanderen for Vester-

borg Seminarium, skrev, at „det Begreb Mekanik burde aldeles være udelukket af vore til Guds Ære og Aandens frie Udvikling indviede Skoler“, og den kendte Oplysningsven Grev Reventlow, erklærede at „dette Skridt vilde være en skammelig Reaktion i Folkeoplysningens Fremgang“.

Cancelliet turde heller ikke raade til at nedlægge Seminarierne, da det i saa Tilfælde let kunde gaa saaledes, at alt, hvad der var virket til Gavn for Almueskolen, kunde gaa tabt, naar man ikke havde duelige Lærere. Derimod foreslog det forskellige Ændringer ved Seminarierne og deres Ordning.

Indstillingen godkendtes af Kongen 8. Oktober, og 19. Oktober 1824 afsendtes følgende Skrivelse til Direktionen for Borris Seminarium:

„Cancelliet har, ifølge allerhøjeste Befaling, nedlagt Forestilling for Hans Majestæt angaaende det Spørgsmaal, om samtlige Skolelærer-Seminarier i Danmark kunde ophæves, og det ved dem tilsigtede Øjemed paa anden og mindre bekostelig Maade opnaas. Og det har derpaa behaget Hans Majestæt under 8. d. M. bl. a. allernaadigst at resolve:

at *Brahetrolleborg* Skolelærer-Seminarium i Fyen og *Borris* Skolelærer-Seminarium i Ribe Stift snarest muligt skulle *nedlægges* og de ved Seminariet ansatte Lærere fra 1. Oktober d. A. nyde de dem hidtil tillagte Gager i Egenskab af Vartpenge af den aftagende Pensionsfond, hvorimod de øvrige i Danmark værende Skolelærer-Seminarier skulle opretholdes, nemlig: Jonstrup og indtil videre Vesterborg for Sjællands og Lolland-Falsters Stifter, Skaarup for Fyens Stift og Als og Ærø, Snedsted for Aalborg og Viborg Stifter, og Lyngby for Aarhus og Ribe Stifter.

Endvidere at i det allernaadigst approberede Reglement af 10. Februar 1818 for Undervisningen ved Skole-

lærer-Seminarierne gøres den Forandring, at Kundskab om Verdensbygningen, Geometri, almindelig Verdens og nyere Religions Historie samt populær Antropologi i pædagogisk Hensyn saa og Landhusholdning ikke mere, som særskilte Undervisningsfag, læres ved Skolelærer-Seminarierne; men at derimod herefter ved Dimissions-Eksamen skal i Seminarierne aflægges Prøve paa theoretisk og practisk Duelighed til den indbyrdes Undervisningsmethodes Anvendelse, og den Karakter, som derfor meddeles, kommer i særdeles Betragtning ved Hovedkarakterens Bestemmelse, saaledes at denne ikke bliver højere, end den for hin Duelighed erhvervede Karakter.

Endelig at Cancelliet bemyndiges til at tillade dem, der, uden at være underviste ved et Seminarium, tiltro sig den fornødne Duelighed til Skolelærer og Kirkesanger Embeder, at underkaste sig Dimissions-Eksamen ved et af Skolelærer-Seminarierne lige med dets Elever, og naar samme udfalder saaledes, at de kunne erholde Dimissions-Attest, indrømme dem lige Adgang til Skolelærer-Embeder med dimitterede Seminarister; dog at enhver, der, uden at være undervist ved et Seminarium, underkaster sig Dimissions-Eksamen ved et saadant, een Gang for alle erlægger en Kendelse til Seminariefonden af 20 Rdl. Sølv, for hvilken Indtægt hver Seminarieforsøger har at aflægge Regnskab til Cancelliet.

Ved tjenstligst at tilmelde Directionen for det kongelige Skolelærer-Seminarium i Borris ovenstaaende, skulde Cancelliet lige tjenstligst anmode velbemeldte Direction om, saa snart muligt at ville behageligen tilstille Cancelliet dens Forslag og Betænkning i Henseende til, naar Borris Skolelærer-Seminarium kan aldeles ophøre, og hvad videre i denne Anledning maatte kunne være at iagttage.

Det anmærkes sluttelig, at det fornødne angaaende Gagens Udbetaling til Seminariets Lærere herfra er tilskrevet de deputerede for Finantserne."

Seminariets Direction kundgjorde ovennævnte Skrivelse for Forstander Vilstrup med det Ønske, at han vilde foreslaa, hvornaar Seminariets Virksomhed kunde ophøre, og hvad der videre i Forbindelse dermed vilde være at iagttage.

Vilstrup svarede dertil, at Seminariet allertidligst vilde kunne ophæves til Mikkelsdag 1826, hvis det skulde dimittere de sidst optagne Elever. Med Hensyn til Seminariebygningen foreslaar han, at den efter Vurdering af uvillige Mænd blev købt af Præsteembedet til Enkesæde, og at Købesummen maatte afgaa i en Kaldet tilhørende Kapital paa 500 Rdl.

Han sluttede sin Henstilling med Spørgsmaalet om, hvorvidt den indbyrdes Undervisning i Henhold til den modtagne Skrivelse skulde indføres i den korte Tid, Seminariet endnu skulde virke.

I Forsommeren 1824 havde Forstander Vilstrup søgt om en Bevilling paa 100 Rdl., for at han under et længere Ophold i København kunde sætte sig ind i Fremgangsmaaden for den „indbyrdes Undervisning“. Nu da Seminariet saa hurtigt skulde ophæves, fandtes der ikke at være Grund til en saadan større Udgift. Den „indbyrdes Undervisning“ skulde dog gennemføres snarest mulig i Seminariets Børneskole, og i Brev af 10. Januar 1825 paabydes det, at en af Seminariets Lærere skal gennemgaa Methoden i en af Stiftets bedste Skoler. I Henhold til denne Skrivelse rejste Lærer Meedom til Varde og opholdt sig ved Borgerskolen der nogen Tid for at sætte sig ind i de praktiske Greb for den nye Undervisningsmaade.

I September Maaned 1826 dimitterede Borriss Seminarium saa sine sidste Elever, og ifølge Cancelliets Paalæg afleveredes Seminariets Bogsamling, Stueorgelet og de fysiske Apparater til Seminariet i Lyngby.

Forstander Vilstrup skrev i Seminariets Kopibog til Slutning en kort Oversigt over Virksomheden.

I de 20 Aar, Seminariet havde virket, var der dimitteret 195 Seminarister her fra. Af disse havde 27 faaet Karakteren: Udmærket duelig, 123: Meget duelig, 41:

CLAUS NICOLAI VILSTRUP

Duelig og 4: Bekvem. Af disse 126 unge Mennesker var 10 døde, 3 var Landmaalere, 1 var i anden Virksomhed, 59 havde faaet Ansættelse som Skolelærere i Ribe Stift, 18 i Aarhus Stift, 8 i Viborg Stift og 1 paa Sjælland, mens 77 endnu ikke havde opnaaet at faa fast Embede.

De 20 Aar, Seminariet i Borris virkede, udgør et ret

mærkeligt Afsnit af vort Lands Historie. Endskønt vi i hine Aar ikke var urørt af de store Begivenheder, som den Gang gennemrystede Europa, saa gik der dog ved Siden af en Understrøm her hjemme med rolige Omdannelser og Fremskridt i forskellige Retninger.

CHRISTENCE SOPHIE DORTHEA VILSTRUP

Kong Frederik den Sjette og mange af de dygtige Mænd, der udgjorde hans Raad, støttede med god Vilje de gavnlige Reformer, og derfor var der ogsaa hos det almene Folk trods alt, hvad der trykkede, en Følelse af Taknemmelighed over for Regeringen. Denne Følelse gav sig ogsaa Udtryk paa Borris Seminarium, idet der omtrent hvert Aar holdtes Fest her paa Kongens Fød-

selsdag den 28. Januar med Taler og Sang. Om Festen 1816 hedder det saaledes i Ribe Avis: „Forstanderen holdt en Tale for Kongen og tolkede sin Tak for alt, hvad Kongen havde gjort for Skolen og Lærerstanden, dens Kaar og Uddannelse, hvilket alt burde være en Spore til Flid og Troskab for Lærerne i deres Kald.“ Om Aftenen var der Fællesmaaltid paa Seminariet samt Transparent og Fyrværkeri. Festen sluttede med Dans til Midnat, „da enhver begav sig hjem med Hjerter, der ved den holdte Højtidelighed vare blevne opflammede til inderlig Hengivenhed for Landsfaderen.“

Til disse Fester var ogsaa indbudt Folk fra Borris Sogn, som i det hele nød godt af Seminariet, i hvis Plan det bl. a. hed: „Paa Søndag Aften om Vinteren skulle nogle af Seminaristerne gaa omkring til visse Steder i Sognets forskellige Distrikter, og for dem, som der efter foregaaende Indbydelse ville samles, forelæse et eller andet Stykke efter Præstens Anvisning udi en af det der-værende Sognebibliotheks Bøger.“

En ældre Mand fra Egnen har da ogsaa for flere Aar siden udtalt, at Folkene i Borris Sogn ved Seminariets Virksomhed i visse Retninger kom næsten en Menneskealder forud for de omliggende Sogne i Udvikling.

Seminariets sidste Forstander *Claus Nicolai Vilstrup* var født 1784 i Viborg, hvor hans Fader var Organist ved Graabrødre Kirke. Han blev i Aaret 1800 Student fra Viborg Skole, og 21 Aar gammel fik han Embeds-eksamen. Fra 1806—1815 var han Andenlærer ved Seminariet i Borris, og her ægtede han 1809 Forstander Krarups 18-aarige Datter *Christence Sophie Dortha Krarup*. Allerede 1811 søgte han Præstekald, idet han klagede over, at de 300 Rdl., han havde i aarlig Løn som Lærer, langt fra var tilstrækkelig for ham nu, da

han havde Hustru og 2 Børn at forsørge. Under den følgende Pengekrise blev det endnu vanskeligere at leve af den knappe Lønning. Endelig blev han 1815 kaldet til Sognepræst i Vorbasse-Hejnsvig, og 4 Aar senere, 7. Juli 1819, kaldedes han til Medforstander og Andenlærer ved Borris Seminarium, samtidig med at han fik Kaldsbrev paa at blive Svigerfaderens Medhjælper i Præsteembedet og senere hans Eftermand.

C. N. Vilstrup var en særdeles dygtig Lærer ved Seminariet, men saa vidt man kan dømme af de gamle Dokumenter, har han ikke været en saa aandsmyndig Mand som Svigerfaderen, den gamle Amtsprovst.

C. N. Vilstrup har forfattet 2 Læsebøger for Børneskolen, og til Brug for Seminariets Elever har han skrevet en „Vejledning til Forstandsøvelser“.

I en lang Aarrække virkede han som Præst i Borris efter Seminariets Nedlæggelse, idet han blev omtrent 88 Aar gammel. 1846 blev han Konsistorialraad, og 1865 blev han Ridder af Dbg.

Efter hans Død, 12. November 1871, blev Sønnen *H. S. Vilstrup* Præst i Borris, og her virkede han paa 37te Aar, saa Fader og Søn havde dette Præsteembede i næsten 89 Aar.

UDTOG AF EN GAMMEL EDSBOG I RIBE BISPEARKIV

MED EN HISTORISK INDLEDNING

AF P. STORGAARD PEDERSEN

Under Arbejdet med at samle Stoffet sammen til mine Herredsbeskrivelser har jeg paa forskellige Punkter mødt Vanskeligheder. Ofte har jeg maattet gennemlæse store Samlinger for at finde ringe Enkeltheder. Ingen Steder har dette dog mere sin Gyldighed end i Skolevæsenets Historie.

I Præstegaardene findes i Almindelighed en Dagbog (Liber daticus), hvori der findes Meddelelser om Embedet og de Præster, der har været Indehavere af det. Selv om disse Oplysninger hist og her kan være mangelfulde, giver de dog noget, hvorimod man i mange Degneembeder, uagtet Paalæg gentagne Gange er sket om at indføre Embedets og Lærernes Historie i Embedsbogen, slet ingen Ting finder.

For Efterslægtens Skyld bør dette ændres. Enhver Lærer burde saa vidt muligt indføre Skolens, sine Formænds og sin egen Historie i Embedsbogen. Gennemføres dette, vil der efterhanden dannes Materiale til Skolens Historie i Nutid og Fremtid. Og med Hensyn til Fortiden, da maa man være glad for hver en lille Billing, man kan finde.

„Aarbogen“ har i sine to første Bind leveret for-

skellige Bidrag til Almueskolens Historie. Forhaabentlig kan nærværende Stykke ogsaa fortjene at læses, selv om nogle vilde kalde det tørt.

I Ribe Bispearkiv findes 2 gamle Bøger, hvori Præsters, Provsters, Rektorers, Hørerers og Degnes Ed er indført. Et Uddrag af den første af disse Bøger (1643—1682) har afdøde Overlærer J. Kinch i Ribe gjort for de første Afsnits Vedkommende i „Danske Samlinger“, 4. Bind S. 117 ff. Formodentlig er den anden Bog, der naar til 1712, undgaaet hans Opmærksomhed, da den tilfældigvis fandtes i en helt uvedkommende Pakke.

Det sidste Afsnit i begge Bøger indeholder Navnene paa de Sognedegne (Sædedegne), der i det nævnte Tidsrum har aflagt deres Embedsed for Biskoppen, og det er af disse Navne, her er gjort et Uddrag.

Ordningen, som i Almindelighed fulgtes ved Besættelsen af de ledige Degneembeder, var følgende: Først skulde de søgende overhøres af Provsten, om de kunde deres Katekismus og forstod at undervise Bønderbørn i denne. I den første Tid efter Reformationen skulde Degnene ogsaa overhøres i deres latinske Grammatik, men denne Fordring stilledes næppe i den Tid, de to Edsbøger omhandler. Flertallet af Ansøgerne har dog utvivlsomt kunnet Latin, idet Latinskolerne i hine Tider maatte virke ogsaa som Læresteder for Degnene. Naar Ansøgeren var tagen god af Provsten, skulde han dernæst „samtyckis aff Sogne-Præsten oc Sognemendene“, og først da skulde vedkommende hos Biskoppen aflægge sin Embedsed og modtage sit Kaldsbrev.

Det Løfte, vedkommede selv har indskrevet i Edsbogen, kan have lidt forskellig Form. Den kan f. Eks. være saaledes: „Jeg Hermand Christensen, kaldet til at være Degn udi Rindum Sogn, Annex til Ringkiøbing, loffuer hermed at holde den Æd uryggeligen, som jeg

for velædle Her. Biskop aflagt hafwer. Til Stadfæstelse under min Haand.“

En stor Del af Degnene skriver smukt og bogstaverer rigtigt efter Tidens Skrivemaade. Kun paa ganske enkeltes Haandskrift kan man se, at vedkommende ikke har opnaaet nogen Færdighed i Skrivekunsten. Vil man sammenligne Degnenes Haandskrift med de samtidige Præsters, da ser man ikke nogen Forskel i Skrive-dygtighed.

Man kan se af Edsbogen, at en Del af Degnene, maaske alle, blev overhørt af Biskoppen.

Det kunde ogsaa ske ligesom i Præstekaldene, at en gammel Degn oplod Kaldet til Eftermanden. Saaledes blev „Anno 1702 den 20. Juli udi Ringkøbing Knud Jensen beskikket til at være sin Faders Hjælp i Gudums Degnekald og udi hans Brev forsikret om Succession med de Vilkaar, at han, naar det vorder ledig, skal søge Confirmation.“

Den her i det følgende optegnede Edsformular er indført enslydende i begge de omtalte gamle Bøger forud for det Afsnit i Bøgerne, hvor samtlige Degne i Stiftet har maattet underskrive. Navnefortegnelsen omfatter Degnene i alle de Sogne, der nu hører under Ringkøbing Amt. Med Hensyn til Stednavnene har jeg brugt den nuværende Skrivemaade, hvorimod jeg har gengivet Personnavnene, saaledes som vedkommende selv har underskrevet dem.

En Degns Eed. 1647.

1. Jeg N., kaldet til at være Degn i N. Sogner, loffuer att iegh vil retteligen lære selff och redeligen lære ungdommen D. Morten Luthers lille Katechismum udi sine Ord och Forklaring efter Kongelig Maje-stæts Ordinantz.
2. At jeg saa vil vare paa mit Embede, inden och

uden Kierchen, udi en sand Gudfrygtighed med Bøn och Paakaldelse, saa ingen med Guds Hielp nogen stedtz skall tage Forargelse aff mich, eller spotte denne Orden for min schyld.

3. At jeg ej vil findis mottvillig imod min Sognepræst, Proust och Bisp i nogen Maade; men heller min Øffrighed hørig och lydig i alt det som Christeligt och rett ehr.

Saa sant hielp mig Gud och hans hellige Ord. Amen.

Denne Ed er for det førnævnte Omraade under-skrevet af følgende Mænd:

- Niels Christensen, Sognedegn til Herning og Rind, 20. Juli 1647.
 Jens Christensen, Degn i Stadil, 4. Septbr. 1647.
 Jens Pedersen Mandøe, kaldet til Stavning, 30. Maj 1649.
 Hans Gundesen Riber, Møborg og Nes, 21. April 1653.
 Thøger Madtsen, Sønder Holmsland, 22. Juni 1653.
 Madtz Hansen, Ikast, 22. Juni 1653.
 Jens Hansen Maryebo, Sevel, 26. Juli 1653.
 Christen Pedersen, Oddum, 3. Juni 1654.
 Christen Jenssøn, Resen og Humlum, 29. Marts 1655.
 Olluf Anderssen, Hee, 16. Maj 1655.
 Poffuel Madtzøn, Gjørding, Vemb og Bur, 25. April 1656.
 Olluf Nielsen, Ølby og Fovsing, 22. April 1661.
 Thomas Seirup, Oddum, 13. Juni 1661.
 Christen Nielsen, Felling og Assing, 28. Juni 1661.
 Anders Iversen Ringkøbing, Snebjerg og Tjørring, 27. Maj 1662.
 Christen Madtzen, Ulfborg og Raasted, 28. Juli 1662.
 Bertel Clemmenssøn, Borrís og Faster, 27. August 1664.
 Hans Christensen, Lønborg og Egvad, 25. Marts 1665.
 Jens Gregersen Lemvig, Engbjerg og Harboøre, 10. Juli 1672.
 Peder Christensen, Felling og Assing, 1. Januar 1674.
 Christen Pedersen, Sdr. og Nr. Bork, 8. Marts 1676.
 Daniel Pedersen, Dejbjerg og Hanning, 1. April 1676.
 Søren Sørensen Ølbye, Ølby og Fovsing, 27. Maj 1676.
 Christen Jenssen, Vejrum, 4. Septbr. 1677.
 Laurids Pedersen Lilme, Holmsland, 8. Januar 1678.
 Knud Jensen Lembvig, Stavning, 12. Maj 1678.
 Peder Sørensen, Ølby og Fovsing, 22. August 1678.

- Niels Christensen, Bøvling og Flønder, 26. August 1678.
Christen Søfrenssen, Nøvling og Sinding, 30. September 1683.
Christen Madsen Stabye, Skjern, 30. April 1684.
J. S. Jensen, Holmsland, 4. Maj 1684.
Anders Jensen Wiborig, Gimsing og Venø, 22. Septbr. 1684.
Hans Jensen, Sdr. Omme og Hoven, 14. Maj 1685.
Jens Christensøn, Resen og Humlum, 29. Maj 1688.
Povl Henriksen, Husby og Nissum, 28. April 1689.
Christen Jakobsen Mejrup, Sevel, 13. Maj 1689.
Niels Jensen Brejning, Ølstrup og Hover, 15. Maj 1689.
Peder Graffuerssen, Avlum, 27. Juli 1690.
Niels Ingvarsøn, Stavning, 22. Juli 1691.
Christen Davidsen, Oddum, 5. Oktober 1691.
Niels Oluffsøn, Hee og No, 21. Marts 1693.
Niels Stephansen, Rind og Herning, 17. Maj 1693.
Gregers Jensøn Hvid, Ikast, 1. Maj 1693.
Niels Sørensen Ølby, Haderup, 7. Decbr. 1696.
Anders Pedersen, Ikast, 28. Oktober 1697.
Søfren Clemmendsøn, Gjelderup, 23. Februar 1699.
Jens Knudsen, Gudum og Fabjerg, 24. Maj 1699.
Jens Jakobsen, Borris og Faster, 8. August 1699.
Ebbe Henrichsen, Staby, 28. August 1699.
Bertel Bennidtzten, Lønborg og Egvad, 12. Septbr. 1699.
Jakob Lauritzen, Ølby, Asp og Fovsing, 1. Maj 1700.
Hans Turesøn, Hemmed og Vium, 30. Marts 1712.
Christen Nielsen, Vedersø, 19. April 1701.
Jakob Christensen Kyndius, Borris og Faster, 20. Juni 1762.
Jens Jensen Knap, Vejrum, 17. Juli 1702.
Hans Albretsøn, Ny og Gammelsogn, 20. Juli 1702.
Hermund Christensen, Rindum, 20. Juli 1702.
Gregers Jessøn, Sevel, 24. April 1706.
Alexander Lauridsøn, Ørre og Hodsager, 14. August 1706.
Knud Jenssøn, Gudum og Fabjerg, 17. Septbr. 1706.
Baltzer Hansen Linnert, Klokker og Kordegn i Holstebro, 27.
Marts 1707.
Jep Lauridsen, Lem, 1. Maj 1708.
Mathias Christensen, Ulfborg og Raasted, 20. Juni 1708.
Rasmus Hermanssøn, Lomborg og Rom, 27. Oktober 1708.
Johan Gotfred Hansen, Ny og Gammelsogn, 7. Marts 1709.
Niels Jensen Birk, Skarrild og Arnborg, 10. August 1709.
Iver Olufsøn Lægaard, Stadil, 13. December 1709.

Christen Christensen Schmidt, Tørring og Heldum, 20. Febr. 1710.
Christen Møller, Nørre Vium, 31. Maj 1711.

Ved den sidste Underskriver findes følgende Paa-
tegning:

At jeg ellers iche ved mig selv eller nogen anden
haffuer for at erholde bemelte Degne Kald giffuet eller
udloffuet nogen Foræring til Biskopen eller udgiffuet
videre end til stempet Papir og amanuentzis schriffuer-
løn, saadan testerer jeg og hermed.

Ribe, ut supra.

Christen Møller,
m. pp.

Grunden, hvorfor der er forlangt en saadan Erklæ-
ring, maa være, at man visse Steder har haft Mistanke
om, at Biskoppen gjorde sig ulovlig Fordel ved Be-
sættelsen af Degneembederne.

ERINDRINGER FRA VESTJYLLAND FOR HENVED 50 AAR SIDEN

Af E. FALBE HANSEN

Efterstaaende Optegnelser af mit Livs Begivenheder begynder jeg i Dag den 4. Januar 1902. Det kan dog være, at de kunne indeholde et eller andet af Interesse eller til Fornøjelse for dem, der læse det, som et Billede af Livet i Vestjylland for ca. 40 Aar siden. Hvad jeg nu nedskriver er ikke støttet paa skriftlige Optegnelser, men kun paa min fortræffelige Hukommelse, i hvilken jeg endnu bevarer et saa levende og friskt Billede af de Oplevelser, jeg agter at skildre, at de staa for mig, som om de ere passerede for ganske kort Tid siden. Om det nu maatte lykkes mig med Pennen at udmale disse Billeder, som de vise sig for mig, og som jeg mundtlig vilde være i Stand til at fremstille dem? Lad mig nu prøve det!

REJSEN OG ANKOMSTEN TIL LEMVIG

I Sommeren 1860 havde jeg taget min Eksamen med et særdeles godt Udfald, og jeg var knap færdig, før der bødtes mig flere gode Pladser som Dommerfuldmægtig, blandt andet i Lemvig, hvilken Plads jeg valgte, fordi den var anset som baade interessant og fordelagtig. Det var et stort Embede i en frugtbar Egn med vidtstrakt Forstrand mod Havet, mange Strandinger, som afkastede gode Indtægter, og en meget interessant Befolkning, navnlig Fiskerne.

Jeg skulde komme straks, pakkede derfor mine Sager sammen og rejste i Begyndelsen af Juli med den nye

Bane til Korsør, derfra med Smakken (aaben Færgebaad) til Nyborg, og med Diligencen til Odense, hvor jeg blev i to Dage hos mine Forældre, mens Moder eftersaa mit Tøj og supplerede min Garderobe. Hun var meget vemodig ved denne Afsked; det var som jeg skulde til Sibirien. Selv blev jeg ogsaa noget betænkelig ved at forestille mig de ny Forhold i denne afsides Egn, som jeg kun ved 3 Døgn's uafbrudt Rejse pr. Diligence kunde naa. Jeg var kun 21 Aar gammel, og om end det fremmede, storslaaede, der forestod, lokkede mig, var jeg dog noget ængstelig for ikke at kunne udfylde Pladsen, hævde min Stilling som Øvrigheds-person osv. Jeg skulde jo i Principalens Forfald pleje Retterne, optræde som Foged, Auctionarius osv.

Saa gik jeg hen og lod min lille Knebelsbart, som jeg havde fremlesket i København, og som jeg frygtede ikke vilde være mandhaftig nok for Vestjyderne, barbere af, fordi Fader havde spottet over den; men da jeg nu kom hjem uden den, udbrød han: „Du er da rent af Lave; nu tror de s'gu derovre, at du er et forklædt Fruentimmer, saadan et Flødeskæg!“ Jeg var meget tynd og spinkel, forresten et smukt lille Menneske, havde Damerne sagt i København; men i Vestjylland?

Naa, saa rev jeg mig da ud af min grædende Moders Arme, krøb op paa Bukken af den høje Diligence ved Siden af den martialske Kusk med det store Skæg og Posthornet, og vi rullede en smuk Formiddag ud af min Fødeby saa rask, som de fire vælige Heste kunde trave, medens Posthornet gjaldede, og den lange Pisk smeldede ud over Hestehovederne, ud i Livet!

Det var oplivende, Sorgen glemtes, Modet og Livslysten vakt. Vi ilede fremad gennem den smukke Egn, nikkede til de kønne Bønderpiger, som kiggede efter os fra Husdørene, blæste de Bønder, vi mødte eller

indhentede, et langt Stykke, saa de skyndsomt for tilside for den kongelige Befordring og udmygst tog Huen af for den majestætiske Kusk.

Der var dog anderledes Poesi i Rejselivet dengang. Saadan en Diligencekusk følte sig som en stor Mand i sin Stilling. Han var højt hævet over de Smaafolk i de lave Vogne, vi passerede, regerede som en Matador over Staldkarlene i Kroerne, gjorde Kur til Skænkpigerne og var saa naadig og venlig at drikke en Punsch med den unge Herre, som havde Plads hos ham paa Bukken. Hestene skiftedes for hver to Mil, Pisen knaldede, og vi kom til Middelfart, gik over med Færgen fra Kongebroen til Snoghøj og fortsatte saa med Diligencen til Kolding gennem den dejlige Egn i Aftenskumringen, og derfra mod Vest ud over den sorte Hede ad Ribe til. Saa sneglede vi afsted op ad Vestkysten (med en mindre Diligence med to Heste for) over Varde, Tarm, Ulfkær til Lemvig. Jeg kørte i Dage, jeg kørte i tre og skal ikke trætte med Beskrivelsen af denne Rejses Ensformighed.

Landevejen var nyanlagt, og vi kørte milevidt i Skærver som ikke var tromlede, Fod for Fod, sort Hede det meste af Vejen.

Kun tre Billeder har særligt indprentet sig i min Erindring: En Nattescene paa Heden ved Foldingbro, hvor vi skiftede Heste; den mørke Hede, som jeg aldrig før havde set saadan udbredt for mig, den lyngtækkede Kro, hvorfra det svage Lys sendte sit Skær ud i den halvmørke Nat, medens Folkene færdedes saa sært spøgelsesagtigt. Et Studekøretøj rømmede Køreladen for os og forsvandt stille ud over Landevejen. Der laa en underlig melankolsk Stemning over det hele, noget blichersk; mon det ikke var Tatere, nogle af disse tavse, temmelig lurvede Skikkelser, der snege sig saa stille

omkring ude og inde; thi stille var der, ingen Blæsen i Posthornet, intet Liv i Krostuen, ingen Latter og Spøg, kun en tvær og kort Besked i et for mig uforstaaeligt Tungemaal. Dernæst Indkørslen i Ribe i den graa tavse Morgen gennem de øde Gader, den mægtige højtidelige Domkirke, der hævdede sig som et Stykke Middelalder over de smaa uanselige Huse rundt om. I Ringkøbing maatte jeg overnatte og blive til op ad Formiddagen. Endelig: Nedkørslen til Lemvig i Mørke sent om Aftenen til vi holdt udenfor en ussel Krambod med nogle Thepotter i Vinduet. Det var Posthuset, Købmanden var tillige Postmester. Det gjorde et sært fattigt Indtryk paa mig. Og saa vandrede jeg med en Karl hen til Gæstgivergaarden gennem de mørke, smaa Gader. Ellers forekom hele Vestkysten mig en Ørken med kun faa tarvelige Oaser, alt fladt, fuldstændig bart og træløst, mest sort Hede dengang.

Jeg var for det meste eneste Passager, og en tung Misstemning greb mig efterhaanden. Denne forsvandt dog straks den næste Dag. Det var som en graa Morgentaage, der rullede bort op ad Bakkerne, saasnart Solen brød frem.

Den vestjydske Gæstfrihed har altid været berømt og fortjener endnu tilfulde denne Berømmelse, men dengang! Aa, hvor varmede den ikke Hjertet. Den gamle tykke Vært i Slaabrok og Slæber, alt andet end appetitlig, men Venligheden og Godheden lyste ud af hele Personen, da han vraltede mig imøde med sit „Walkommen“. Af min Principal og hans Familie modtoges jeg ligeledes med største Venlighed og blev straks sat ind i Forretningerne, modtoges med venlige Smil af hele Personalet og følte mig inden faa Timer som hjemme blandt alle disse fremmede Mennesker. Og hvor blev jeg saa ikke modtaget overalt i Byen, i Køb-

mandsfamilierne, og naar jeg kom hjem i Gæstgivergaardens Skænkestue, saa kom de mig i Møde, unge og gamle som jeg traf, præsenterede sig for mig og ønskede mig allesammen „Walkommen“, glædede sig over at gøre mit Bekendtskab, tilbøde mig deres Raad og Vejledning, inviterede mig hjem til sig osv. Og saadan var det al den Tid, jeg var i denne prægtige, lille By og i dens storslaaede Omegn; overalt i Byen og paa Landet strømmede Venskabet mig imøde, og det var Venskab, som varede ved, og forsaavidt Døden ikke nu har adskilt os, varer endnu den Dag i Dag.

De 1³/₄ Aar, jeg levede i Lemvig, staar for mig i et sandt Rosenskær. Det var den Gang, da Lemvig laa lige saa langt fra København som nu Norditalien. Forbindelserne med Omverdenen var faa og sjeldne, og naar der kom saadan en sjelden Fugl lige fra Hovedstaden, saa modtoges han med aabne Arme, naar han bare ikke blev vigtig og storsnudet, men kunde finde sig tilrette og med Taknemmelighed tage imod alt det gode, der bødes ham saa hjerteligt og ligefrem. Jeg var jo ung og glad, let og munter, fuld af Interesse for alt det nye og fremmedartede, der mødte mig. Der var intet der trykkede mig.

Skulde jeg nu skildre nogle af disse kære Mennesker, hvor skulde jeg begynde, og hvor skulde jeg ende? Der var mange Originaler, morsomme, typiske Figurer. Nej, jeg kan ikke, det maa komme efterhaanden, som de optræder i Begivenhederne.

MIN FØRSTE STRANDING

Tidlig om Morgenen den 1. September 1860 kom der ridende Bud fra Strandfogden i Trans, at der om Natten var inddrevet et „dødt Skib“ i hans Len lige

under Bovbjergs højeste Pynt. Det laa i Havstokken med Bunden i Vejret, og ingen havde endnu kunnet komme ud til det, fordi Havet stod op mod Klinten, og man vidste derfor intet om Skibet, navnlig ikke om der muligt kunde være Mennesker inde i Skroget. Herredsfogden gav mig Ordre til straks at rejse derud, og kort efter kørte jeg for første Gang til Havet i Forening med Toldinspektøren, Kammerraad Tüchsen, og Strandingskommisæreren, Consul Møller, den sidste forsynet med et fortræffeligt „Flaskefoer“, som var hans Specialitet.

Det havde stormet i nogle Dage, men var nu stille, prægtigt Sommervej, og vi rullede nok saa fornøjet afsted under allehaande Strandingsamtaler og Formodninger om det døde Skib.

En Fjerdingvej fra Havet, hvis dumpe Drøn vi alle-rede i nogen Tid havde hørt, passerede vi en gammel Hovedgaard „Herpinggaard“ lidt fra Landevejen, og ved Nedkørslen til samme stod en kraftig Landmand, Ejeren Proprietær Kastbjerg, og standsede os. Saasart han havde set os langt borte, var han paa det rene med, hvad det var for Folk, som kom kørende, og med vort Ærinde, og han ilede da ud til Vejskellet for at raabe os an og hale os ind paa Gaarden. Saadanne fremmede fik han jo ikke hver Dag, og vi skulde værsgo komme ind til ham først; den strandede Kasse laa vel godt nok dernede. Han var meget ivrig, og Glæden over at have fanget os lyste ham ud af hele hans Ansigt. Men vi var standhaftige, vilde først til Havet og opfylde vore Pligter, undersøge Skibet og træffe de fornødne Foranstaltninger til Bjergning især af Menneskene, om saadanne maatte findes deri. Vi maatte da love at komme ind paa Tilbagevejen, og den nye Fuldmægtig, som han nok havde hørt om, men ikke set

før idag, maatte love at bo hos ham, saa skulde hans Vogn køre mig til Havet hver Morgen og hente mig om Aftenen. Vi slap da saa fra ham og fortsatte vor Vej. Landet hævede sig stærkt ud mod Havet, Befordringen blev sat ind hos Strandfogden, og denne fulgte os ud til Klinten.

Det Panorama, der aabnede sig for mig, da vi naaede Skrænten og saa det fraadende Hav liggende dybt under os, glemmer jeg aldrig. Den dejlige Skrænt, som jeg ikke kan beskrive, men som nu ogsaa er saa godt kendt af de talrige Turister, der besøge denne Egn. Det stor-slaaede Hav med sine tre brede Skumstriber, der strakte sig for vore Blikke helt nede fra Thorsminde og op til Agger, og det mørke Skibsskrog, som laa og skvulpede i Havstokken, mens Brændingen løb rundt om den ligesom Flødeskum.

Gennem en lang Kløft (Slugt), der skar sig ind i Bjerget og skraanede stærkt ned mod Havet, naaede vi Strandbredden, som nu ved Ebbetid kunde passeres; og da Havet havde trukket sig noget tilbage og lagt sig noget, endskønt Brændingen endnu hamrede voldsom nok mod Stranden, sendte vi Bud til den nærmeste Strandfoged mod Nord, Christen Larsen, som var Tømmermand, om at komme med Redskaber, at vi kunde faa slaaet Hul paa Skroget og undersøgt det indvendigt. Det var en stor fladbundet, hollandsk Kuf og lignede nærmest en stor Hvalfisk. Da Christen Larsen kom med Økse og Sav, en rigtig Havgasse, løb han straks ud i Brændingen, kravlede op ovenpaa Skroget og fik Hul i Agterspejlet. Han forsvandt i Uhyrets Bug, og da han omsider kom i Land, sagde han, at Skibet var ladet med Tømmerstokke (saakaldte Savblokke), og at disse under deres Omtumlen aldeles havde knust Kahytten og alt, hvad dertil hørte, og at

der ikke var Spor af Mennesker, Klædningsstykker, Papirer eller andet, som kunde oplyse os om Skudens Navn eller Hjemstavn. Strandfogden havde fundet et Navnebrædt i Nærheden, hvorpaa der stod „Vrouw Wrenske“.

Saa rejste Konsulen hjem og tog Toldinspektøren med, idet denne overlod Tilsynet med Losningen til Strandrideren, der var kommet tilstede, en ung, net Mand, Rothe, som var mig en behagelig Selskabsbroder i de følgende Dage. Han lever nok endnu i Lohals paa Langeland.

Bjergningen blev ordnet, Forbjergeren skaffede Mandskab, Fiskere, som vadede ud i Havet og trak Savblokkene ud af Kassen og op paa Strandbredden, og Landboere, som med Heste og Vogn slæbte dem gennem Slugten op paa Bjerget. Paa fire Dage var alt det besørget, men hvilke herlige Dage var det ikke for mig, det prægtige Sommervejr, det storladne Hav, hvis Brænding man aldrig trættedes af at betragte, det livlige Skue af Bjergningsmandskabets Arbejde under Opsang, og Arbejdet, der væsentligt kun bestod i at føre Regnskab Morgen og Aften over Arbejdsstyrken og det bjergede, men som gav Anledning til et nærmere Bekendtskab med disse kraftige, alvorlige Fiskertyper og disse gemytlige og gæstfri Bønder. Om Aftenen naar unge Kastberg kom med Vognen og hentede os hjem til Herpinggaard, hvilken mageløs Gæstfrihed; man trak de lange Vandstøvler af os, gav os Tøfler paa Fødderne, og vidste ikke alt det gode de vilde gøre for os. Saa et kraftigt Maaltid, en stoppet Pibe Tobak, en varm Toddy, en rask L'hombre, og tilsidst blev man puttet i Seng, som Datteren til Overflod havde afdampet med et Bækken med Gløder. Alt var gjort for at gøre det hyggeligt for Rothe og mig; der var intet, der manglede,

snarere lidt for meget. Og saa Historierne om Strandinger, om Jagt i Klitterne, om tidligere Gæsters Bedrifter osv., som den gamle Ole Christian Kastberg paa sin joviale Maade fortalte. Det kan nok være, at alt det var noget for en ung Københavner paa 21 Aar.

En Aftenstund, hvor Arbejdet trak lidt længe ud, saa jeg første Gang Fiskerne gaa paa Havet. Det var et Fiskerlav af ældre alvorlige Kæmpeskikkelser. Det store „Havskib“, som det kaldtes, var trukket helt ned i den lave Brænding. Folkene i de store Søstøvler og med Sydveste og Olietøj støttede sig langs Rælingen, bøjede Hovederne ned mod denne, bad en sagte Bøn og skød dernæst Baaden ud i Havet, idet de sprang ombord og roede ud. I den stille Aftenslumring mod den røde Vesthimmel og under det svage Døn af Brændingen, gjorde denne alvorlige Scene et gribende Indtryk paa mig.

DE STORE STRANDINGER

Den 2. Oktober 1860 begyndte der en orkanagtig Storm af Sydvest, som i de følgende Dage drejede sig gennem Vest og Nordvest til Nord og rejste Søen voldsomt. I disse tre Dage strandede der paa Lemvig Forstrand fra Thybørøn til Thorsminde 14 Skibe; mange Mennesker omkom, og uhyre Værdier gik til Grunde. Disse Begivenheder foregik for en stor Del for mine Øjne. Jeg har haft en levende Erindring herom med alle Enkelthederne. Noget er dog nu nok tabt; men jeg vil optegne, hvad der er tilbage.

Om Eftermiddagen den 2. Oktober kom der Bud om to Strandinger for Fjaltring, min Principal, Justitsraad Møller, tog selv derud. Om Natten vækkedes jeg af min Kollega, Fuldmægtig Jørgensen, som meldte mig, at han nu rejste til Bovbjerg, hvor der var strandet to andre

Skibe. Og næste Dag ved Middagstid kom en Fisker fra Harboøre paa en usadlet Hest i flyvende Fart og fortalte om to Strandinger Nord paa, nær Thyborøn. Mens jeg gjorde mig istand til at tage derud, kom atter en Fisker paa en usadlet Hest farende ind i Byen med Melding om flere Strandinger sydligere paa Harboøretangen og med Tilføjende, at der saas flere Skibe paa Havet, som ikke vilde kunne klare Kysten.

Jeg kom saa afsted saa hurtig, som Hestene kunde kæmpe sig frem mod den voldsomme Storm, der nu var paa det højeste. Jeg glemmer aldrig det Syn, der mødte mig, da vi naaede Engbjerg Bakke, hvorfra man overskuer hele det lave Harboøre med Klitrækken fra Bovbjerg i Syd til Agger i Nord, og der udenfor det fraadende Hav, der allerede flere Steder oversvømmede den lave Tange.

Man øjnede allerede de fire strandede Skibe, som væltede sig i Havstokken langt mod Nord. En Brig og en meget stor Damper var nær inde under Kysten og vilde øjensynlig snart støde lige ud for os, og flere andre Skibe drev langs Kysten for Takkel og Tov og tildels med kappede Master, alle dødsdømte.

Vi kørte lige ud til Klitterne og ankom samtidig med, at Briggen strandede. Kysten var fuld af Folk, som stode omkring paa Klithøjene, mens Havskummet fyldte alle Lavninger, og de voldsomme Brændinger brødes mod Landet. Det var Flodtid omtrent Kl. 2 à 3 om Eftermiddagen. Der var ingen Forstrand mere, det skummende og brølende Hav opfyldte alt lige op i Klitterne og banede sig, hvor disse lidt længere mod Nord var lavere, Vej tværs over Tangen ind til Fjorden.

Da Briggen, der havde drevet langs Landet nordpaa, naaede ud for os, drejede den Stævnen lige mod Land og ved Hjælp af et lille Bramsejl satte den med stor

Kraft ind paa Kysten, svajede rundt og stod med Bred-siden mod Landet. Havboerne udbrød: „Den Fyr har været her før, han kender Rummelen, det ser man straks.“

Redningsinspektøren, Justitsraad *Claudi*, var selv tilstede med hele Redningsmandskabet og Raketapparatet fra Flyvholm. Det gjordes straks klart paa den højeste Klitbakke, og kort efter susede Raketten med den smækre Line ud over det strandede Skib, vel omtrent et Par Hundrede Alen fra os. Forbindelsen opnaaedes hurtigt, og den tykke Line halede ud; men nu gjorde de Skibbrudne sig skyldige i den store Fejl, at de fastgjorde Tovet i Vantet nede ved Rælingen i Stedet for oppe i Merset. Derved var intet at gøre, ingen menneskelig Stemme kunde naa derud, man maatte brøle hinanden ind i Ørene for at høres under Havets vældige Bulren og Stormens Hysten. Redningsstolen halede nu ud, og den første reddede Matros stod kort efter hos os paa Klitten; men Følgen af, at Tovet var fastgjort saa lavt paa Skibet, var, at han og alle de efterfølgende bleve trukne i Land gennem Bølgerne, naar disse hævede sig, thi Vægten tyngede Redningsstolen dybt ned. De reddede, som maatte klynge sig krampagtig til Stolen og omtumledes af Brændingen, var meget forkomne, naar de pilledes ud af Redningsstolen, og enkelte laa halvt besvimed i Sandet. Sidst kom Styrmanden og Kaptajnen, der straks genkendtes af nogle Klitboere; han var strandet et Par Aar tidligere paa samme Kyst. Det viste sig, at de reddede næsten alle var halvt eller helt berusede. Kaptajnen havde før Strandingen sat Modet op hos Besætningen ved at give den Brændevin i store Maader, og det var ret pudsigt at se de Genstande, som Folkene havde taget med i Land, og som de hver især havde sat mest Pris paa. En

kom med en sort Silkehat i Foderal, fladtrykt og gennemblødt, en anden med en Silkeparaply osv. Det strandede Skib var Briggen „Hedewig“ af Memel, Kaptajn Schultz, i Ballast.

Strandfogden, Chr. Mærsk, tog sig af de reddede, men vi havde ikke Tid til at se mere efter dem; thi imidlertid var den store Damper kommen ind mod Kysten lidt nordligere i Chr. Pedersen Knoppers Len. Den havde trukket Ankrene efter sig et langt Stykke, huggede et Øjeblik paa yderste Revle, løftedes over og naaede den næste Revle, men Ankrene toge Bund paa den yderste Revle, og efter at det vældige Skib havde hugget en kort Tid, sank det pludselig mellem begge Revler, og et Jammerskrig naaede Land gennem Brænding og Storm. Vi saa Folk entre op ad Vanterne og surre sig fast i Mersene, men om end disse for det meste vare over Havet, slog dog af og til de sværeste Bølger op om dem, og de havde aabenbart ondt ved at klamre sig fast, ligesom det var klart, at de tildels var let paaklædte.

Der var mange Hundrede Tilskuere ved Stranden, men man kunde intet foretage sig. Paa en Gang viste der sig som en stor hvid Faareflok, som kom op af Havet ved Damperen og drev ind mod Land. Hvad var dog det? De nærmeste Søfolk forklarede mig, at Dækket var sprunget, og at Lasten flød ud. Den viste sig at være Bomuldsballer, der fordelte sig langs Kysten, tilligemed allehaande andre Genstande fra Skibet. Ebben indtraadte efterhaanden, saa man kunde komme ned paa Forstranden ved Aftenstid, og det blev forsøgt at naa Vraget med Raketterne, men det stod for langt ude. At gaa ud med Redningsbaaden var ganske umuligt. Vi maatte som ørkesløse Tilskuere høre de skibbrudnes Skrig, som af og til brød gennem Bulret, det var

frygteligt. Mørket var ifærd med at bryde frem, Toldinspektør Tychsen og jeg fulgtes langs Stranden og besaa det opdrevne; der var Masser af store Bomuldsballer og alt Slags Inventar, der var Fjerkræ og Gæs, og tilsidst fandt vi Liget af et spædt Barn, som havde været fint paaklædt. Vi bar det op til Strandfogdens.

Forinden vi forlod Stranden kom der lige ud for os en større hollandsk Kuf ind omtrent som den preussiske Brig. Det var erfarne Søfolk, de satte Skuden saa højt og fast op i Havstokken, at den stod ganske støt. Raketapparatet var straks rede, og saavidt erindres blev der ogsaa tilvejebragt Forbindelse, men de skibbrudne benyttede den ikke. Det var blevet for mørkt, og de Folk toge det med stor Ro og vinkede os af. De blev paa Skuden hele Natten, og ved Daggry blev de alle reddede (5 à 6 Mand) ved Raketten uden Besvær. Det var Kuffen „Barend“, Kaptajn Both af Harlem, ladet med Hørfrøkager. Nogle mærkværdige rolige Folk, store, svære, tavse Mænd. De sagde, at Fartøjet var ungt og stærkt, saa det holdt nok den Tørn ud, og det gjorde det ogsaa forsaavidt, at det holdt sammen, men læk var det, og Ladningen ødelagt.

Ved Stranden blev nu Vagter opsat, men da der intet var at se, gik vi tilsidst hjem i Seng og forsøgte at faa lidt Søvn; men denne Nats Uhygge glemmer jeg ikke, jeg foer op af Søvnne flere Gange og syntes at høre de ulykkelige Skrig, og Billedet af deres jammerlige Tilstand derude blev til urolige Drømme. Ved første Daggry var vi ved Havet igen. Tilstanden var uforandret. Stormen syntes dog noget aftaget og mere nordlig, men Havet var lige frygteligt, og der var intet at udrette. Man forsøgte atter ved Raketapparatet at faa Forbindelse med Damperen ved Hjælp af nogle ny stærkere og dobbelte Rakter, idet vi haabede, at Vraget

havde flyttet sig lidt længere ind mod Land; men alle Forsøg mislykkedes. Hvordan Tiden gik, begriber jeg ikke. Der var kommet mange Tilskuere fra Lemvig og Omegn, men uagtet vi intet kunde foretage os, var det umuligt at løsrive sig. Jeg opgav foreløbig ganske at komme Nord paa til de andre Strandinger, hvor vi hørte, at Mandskaberne var bjergede fra Redningsstationen paa Thyborøn, og desuden var det besværligt, ja farligt at komme dertil, da Tangen var oversvømmet Nord for Knopper.

Under Presset af Publikum forlangte Redningsinspektøren nu, at Redningsmandskabet skulde forsøge at gaa ud med Redningsbaaden; men de erklærede det for umuligt, og de vægrede sig bestemt. Det var ellers dristige Folk, men de fleste var Familiefædre, og de erklærede, at det kun var at vove Livet til Unytte. Der var intet at stille op med dem.

Redningsinspektørens Assistent, en ung Skibsbygger *Andersen* *, gik om blandt Fiskerne og forsøgte at faa frivillige mellem de unge fra Orlogstjenesten hjemkomne Fiskere til at gaa ud med Baaden, idet han tilbød sig selv. Ligeledes var der en gammel Engelskmand, Ingeniør Earle, ansat ved et større Aktieselskab ved Nissum Fjord, som var meget ivrig for sine Landsmænds Redning, og som ogsaa tilbød sig som Deltager, han var gammel Sømand. Pengebelønninger blev udlovede. Endelig var der ved Firetiden om Eftermiddagen en halv Snes Mand, som forsynede med Redningbælter efter flere forgæves Anstrængelser fik Baaden ud over

* Han blev Claudis Eftermand, har nu i mange Aar været Chef for det jyske Redningsvæsen, er Consul og smykket med mange Ordener og Ærestegn. Han var i de Aar stadig min Kammerat ved Strandingerne, og vi var trofaste Venner; men siden jeg kom bort fra Lemvig, ses vi sjældent; naar det sker, lyser dog Øjnene af vore Smil, og mangan Historie opfriskes.

Brændingen og roede ud mod Vraget, saa vidt jeg mindes med Andersen som Styrmand. Han havde været Jordan rundt som Skibstømrer. Det gik helt godt, men man kunde ikke nærme sig Skibet fra Læsiden, fordi der svømmede Rundholter og Takkelage om, der endnu fastholdtes af Vraget, man maatte derfor uden om og lægge sig paa Vindsiden. De Skibbrudne sprang derefter enkeltvis i Søen, blev fiskede op og kastede i Bunden af Baaden, som derefter roede til Land, saavidt erindres med 10 af de Skibbrudne. Redningsbaaden var forsynet med lufttætte Kasser af Zink under Tofterne og med Bundventiler, som var aabnede, saa at Vandet stod op i Bunden. Tilbageturen gik heldigt over den ydre Revle, og da Baaden naaede ind mod Brændingen i Havstokken, blev Mandskabet liggende paa Aarerne for at afvente det gunstige Øjeblik, da en høj Sø nærmede sig, saa roede man paa Styrmandens Vink til af fuld Kraft, da det gjaldt om at komme ind med Søen, inden den brød. Det var spændende Øjeblikke, men det lykkedes. I Baaden var bundet et meget langt Tov, som naaede helt ud med Baaden til Vraget, og samtidig med, at Folkene i Baaden roede ind med yderste Kraft med den store Sø, halede ogsaa de paa Land staaende Fiskere i fuldt Løb og af al Kraft i Tovet, saaledes lykkedes det at slæbe Baaden helt op paa tørt Land uden Uheld. De skibbrudne blev løftede ud og henlagte i Klitterne, de var dels besvimeede, dels saa medtagne, at de faldt i Søvn og laa som døde Kroppe henslængte i Marehalmen.

Efter en kort Hvil forsøgtes det paany at faa Baaden ud; det kostede megen Anstrengelse, mislykkedes flere Gange og var højst livsfarligt; men endelig gled Baaden paany ud mod Vraget og fik Resten af de Skibbrudne, 10 eller 11 paa samme Maade som før i Baaden og

roede indad; denne Gang gik det ikke saa heldigt. Fremgangsmaaden var den samme, men det lykkedes ikke at følge hurtig nok ind med Søen, den brød over Baaden og væltede den, saa at alle ombordværende styrtede i Havet, medens Baaden halede op med Bunden i Vejret. Nu begyndte der en spændende Kamp, i Brændingen laa der en Snes Mennesker og tumledes om paa den frygteligste Maade. Havboerne dannede Kæde og gik ud i Braadet, og de halede efterhaanden den ene efter den anden i Land, det blev naturligvis først de med Redningsbælter forsynede Mænd af Besætningen, som flød længst op, dog fik man ogsaa de fleste Skibbrudne frelste, kun to var der som Strømmen stadig førte Syd paa, og skønt Kæden forfulgte dem og gjorde de yderste Anstrengelser for at nå dem, var det forgæves. Det var et uhyggeligt Syn at se disse stakkels Mennesker rulles rundt i den voldsomme Brænding, undertiden saa man et grueligt forvrænget Ansigt, undertiden kun en Arm eller et Ben rage op over Vandet; de kom først to Dage efter i Land inde i Nissum Fjord, hvor de som Lig var ført ind af Strømmen.

Imidlertid raabte den unge Ingeniør Earle, en Søn af den gamle frivillige, som var blandt Tilskuerne, at hans Fader maatte være omkommen. Først da fandt man paa at rejse den væltede Redningsbaad, og der fandt man den gamle Earle liggende, idet en af Tofterne laa over hans Bryst og syntes at have kvalt ham. Det var en rystende Scene at se Sønnens Sorg over den elskede Fader. Distriktslægen fra Lemvig var mellem Tilskuerne, og han undersøgte saa den Forulykkede, men Døden var indtraadt.

Det Indtryk som disse Erindringer gør paa mig nu efter saa mange Aars Forløb, kan jeg ikke beskrive. Hele Sceneriet staar saa levende for mig, men min

fattige Pen har naturligvis langt fra formaaet at gengive det passerede med de Farver, det har for mit indre Øje: Havet i sit Raseri, Stormen, Fiskerne, Tilskuerne, Stemningen hos alle!

Solen brød nu frem, de tilsyneladende livløse Kroppe af de reddede var haarne op til Strandfogden. Den strandede Kaptajn kom frem og fortalte foreløbig, at Skibets Navn var „Arctic“, hjemmehørende i Hull, hans eget Navn John Bowes. Ladningen var meget kostbar, Assurancen 600,000 £, bestod af Bomuldsballer, tvundet Tvist i Baller, engelske Manufakturvarer, Isenkram og andet Stykgods, bestemt til St. Petersborg. Der var kun en Passager ombord, en Dame, som var gift med en Diplomat ved Gesandtskabet i St. Petersborg, hendes lille Datter og en Kammerpige, der alle var omkomne. Kaptajnen fortalte, at han efter de engelske Sølove havde forsøgt at standse Driften ved at udkaste Ankrene, men da han nærmede sig Stranden og saa Situationen, beordrede han anden Styrmand og to Matroser ned for at stikke Ankrene fra sig, for at Skibet kunde flyde ind over Revlerne. Disse tre Mænd druknede ogsaa, da Skibet sank, inden de kunde komme op. Endvidere druknede Kahytsjomfruen og en Stewart samt de to Mand, der drev bort fra os. Kaptajnen, første Styrmand og 17 Mand var i Live.

Jeg bad Kaptajnen følge med til Strandfogden for at indskrive Forklaringen i Protokollen. Her mødte os et Syn, som især paa Grund af Modsætningen til alt det grufulde, vi nylig havde haft for Øje, var af stor Virkning. Da Døren aabnedes ind til den store, lave Stue, som gik tværs gennem hele Huset, slog en frygtelig Hede og Dunst os imøde. Stuen var fuld af de engelske Søfolk, som for om næsten helt nøgne, nogle med kun et Par Bukser paa den bare Krop, og gjorde et

ustyrligt Halløj, medens Tøj hang til Tørring paa Snore under Loftet, og i det Hurlumhej gik Strandfogdens to voksne Døtre om med store Bakker fulde af dampende Kaffe-punsche. Disse Mennesker, som nylig var udrevet af Dødens Favntag og nu ligesom Fluier i Varmen var vaagnede til nyt Liv, var aldeles ellevilde, og det kneb for Kaptajnen og mig at bane os Vej imellem dem til hans Værelse. Ved Justitsraad Claudis Hjælp fik jeg saa af Kaptajnen og Styrmanden en Søforklaring om det passerede.

Næste Morgen fik jeg Strandfogdens Vogn og drog Nord paa gennem Oversvømmelsen, som man næsten frygtede vilde danne et nyt Kanalløb mellem Havet og Fjorden, til de andre Strandinger.

Der stod nordligst ved Pælediget et meget stort ballastet Fregatskib „Kronprins Frederik“ af Drøbak, Kaptajn Haakonsen, en rigtig gammel norsk Søulk, tætbygget, ganske hvidhaaret og vejrbitd, i Pjækkert og Sydvest, en prægtig gammel hjertevarm Mand; men Humøret var borte, han tabte næsten alt ved Strandingen, da Skibet var hans eget og paa Grund af dets Alder ikke forsikret.

Lige ved Siden af Fregatten stod en Skonnert, „Marie“ af Stokholm, Kaptajn Martinson, ladet med Jern eller Jernbaneskiner. Kaptajnen var en net dannet Mand. Mandskaberne var faldne til Ro og hyggeligt indkvarterede i de to ensomme Gaarde, der laa deroppe i de nøgne Klitter mellem Hav og Fjord. Faa Steder havde man det dog bedre end der hos disse gæstfri, venlige Folk; det var dygtige og propre Koner, der forstod at lave god Mad, og der var Velstand.*

* Faa Aar efter kom Havet og tog det hele, Marker og Huse og alt. De var bragte til Bettelstaven; men der samledes ind til dem over hele Landet, saa de kom igen paa det Tørre.

Jeg fik saa Søforklaring og Bjergningen ordnet, og drog atter Syd paa til Anders Kruses Strandlen; der var om muligt endnu mere øde, kun tre fattige Fiskerhuse. Her var indstrandet et fransk Skib, Skonnertgaleasen „Trois Soeurs“ af Auray. Ladningen husker jeg ikke. Kaptajnen, Mr. Le Berrigaux, var en lille livlig Franskmand, som var meget mismodig og følte sig saa ensom blandt de fattige Fiskere, der ikke forstod et Ord af, hvad han sagde. Han blev derfor synlig oplivet ved min Ankomst og modtog mig med en Strøm af Ord og Gestus, hvoraf jeg ogsaa forstod meget lidt, da han talte uhyre hurtigt og i en uforstaaelig normannisk Dialekt, blandet med engelske Sømandsudtryk. Jeg havde jo glemt det meste af det Fransk, vi lærte i Skolen, og kunde ikke finde ud af dette Kaudervelsk, maatte opsætte Søforklaringen, til jeg nogle Dage senere fik en fransk Ordbog fra min Principal og Hjælp af Justitsraad Claudi, som vel ikke var dreven i Fransk, men kunde Sømandsengelsk. Ved Grundstødningen var den ene Mast gaaet overbord og havde dræbt en Mand af Besætningen. Liget var indlagt i et Udhus og blev der synet; det var en meget smuk, blomstrende ung Mand med ganske blødt Fuldskæg og lignede som de andre af Besætningen aldeles de jyske Fiskere. Han havde faaet Hjerneskillen knust.

I Nærheden stod paa Stranden en Kufskonnert „Emanuel“ af Iheringsfehn, Kaptajn Buss, højt oppe i Havstokken. Jeg erindrer intet særligt om denne Stranding.

Paa denne Del af Kysten var der kun nogle faa fattige Fiskerhytter, hvis Beboere gjorde det bedste de formaaede for de strandede, men Husene var smaa og svært optagne, Kosten var mere end tarvelig, og Maden daarligt tillavet.

Mørket var faldet paa. At vandre til Fods milevidt over

den store Oversvømmelse var ikke at tænke paa, jeg maatte overnatte her, men hos Strandfogdens og Naboens var alt optaget. Der var en ældre Toldassistent, Boberg troer jeg han hed, som var sendt herop for at føre Tilsyn paa Toldvæsenets Vegne ved disse to Strandinger, hvis Ladninger jeg ikke husker; han kom til mig og tilbød mig at dele Seng med ham den Nat i en fraliggende Fiskerhytte. Der var intet Valg, jeg krøb med Tak i Seng hos Tolderen, og formedelst Dagens Anstrengelser sov jeg ret godt, uagtet vi laa i uldne ikke for propre Lagner, saakaldte Hylsklæder, og havde nogen Indkvartering af sorte Husarer. Om disse var Harboøreboere eller muligt i Familie med Tolderen, ved jeg ikke, men deres Anfald vækkede mig tidligt, og saa drog jeg paa en daarlig Kop Kaffe afsted sydpaa til Fods med en Fisker som Ledsager til mit Kvarter hos Strandfogden Christian Langer i Nærheden af Flyvholm. Der fik jeg det godt. Der var flere større Gaarde og god Plads. Chr. Langer havde en venlig, proper og dygtig Kone, og man levede udmærket hos de Folk.

Her boede jeg da hele Maaneden ud og gik eller kørte daglig til Stranden mellem de 7 Strandinger for at føre Tilsyn og Regnskab med Bjergningsforetagenderne. Der var jo beskæftiget mange Mennesker og idelige Konferencer med de strandede Kaptajner og Toldofficianter, Strandingskommisærer osv., og der var gode Drikkevarer hos Chr. Langer, og ofte kom Kendinge fra Lemvig ud for at se til Strandingerne og faa en Toddy eller Kaffeunsch med os. Præsten, Pastor Vaupell, var ogsaa en en hyggelig Mand; men Præstegaarden laa for langt borte, der naaede vi ikke hen, hvorimod Præsten ofte spadserede ned til os paa Stranden.

Om Indstrandingen af disse 14 Skibe, en Ulykke

saa stor, at den ingensinde før eller siden er indtruffen paa den Del af Vestkysten, kom næsten intet offentlig frem. Dog tror jeg, at Kaptajn Jagd for en Del Aar siden skrev noget derom i et Blad; men det var dog mest om de nordlige Strandinger, han boede jo i Thy.

Nej, dengang var Egnen herovre et rent terra incognita. Navnene paa Skibene, Kaptajnerne, Ladninger osv. har jeg haft optegnet paa et Kort af Kysten med et Mærke for Strandingsstederne.

De fleste Klitboere kunde brække lidt baade paa Tysk og Engelsk; men især var Chr. Langer morsom; han pratete væk paa alle Verdens Tungemaal, og naar han havde opfattet en brugelig Sætning, anvendte han den med største Frækhed. Saaledes havde han hørt en strandet engelsk Kaptajn sige til sin Hund: „Sit down, Sir! Speak nothing.“* Og han modtog den engelske Kaptajn med de Ord: „Walkommen! Sid down, Sir, speak nothing!“ til stor Forbavselse for denne, som dog straks blev klar over Meningen og morede sig derover.

AUKTIONERNE

Maanedens gled hen, og den 30. Oktober begyndte Auktionerne over de bjergede Ladninger, Vragene og Inventariet. Jeg holdt Auktion hver Søgnedag, næsten altid paa aaben Strand eller i Klitterne, saa lang Dagen var lige til Jul, ofte i Storm og Slud og altid sekunderet af Brændingens dumpe Larmen. Mit Bryst og min Hals vilde næppe have holdt til det, hvis ikke min Principal havde sendt mig en Hjælper i Politibetjent Schou, der var en fiks og stærk Mand og øvet Auktionarius. Det kan nok være, at jeg fik Øvelse i at raabe op, sige Auktionsvittigheder og drikke Kaffe-

* Sid ned, Sir, sig ingenting!

punsch. Penge tjente jeg til min Principal, som var paa Sportler, og til Strandingskommissærerne, der var Inkassatorer. Jeg erindrer, at jeg en Dag var inde i Lemvig og holdt Auktion paa Havnepladsen over Bomuldsballer. Vi solgte i faa Timer for over 80,000 Rdlr.

Der udfoldede sig et Liv ved Stranden i denne Auktionstid, som vanskeligt lader sig beskrive. Der var Lysthavende fra hele Landet, fra Flensborg og Hamborg, fra Gøteborg, Riga og mange andre Steder, det var flotte Folk med mange Penge paa Lommen. Champagnen flød hos Chr. Langer og de andre Strandfogder.

Der handlede, man købte hinanden til at holde Mund, dannede Ringe, som gennembrødes af andre, akkorderede med Bønderne om Transporten. Man drillede hinanden, indgik Væddemaal, undertiden pudsige nok, drak Forlig osv. Jeg husker et Væddemaal mellem en ung langbenet Grosserer fra Flensborg, ivrig Slesvigholstener, rødhaaret og fregnet, storpralende og ilde lidt af os alle, og saa en Proprietær fra Thy, stor og stærk. Det drejede sig om et Kapløb næste Morgen ud til Klitten. Om Morgenen stillede Landmanden paa Mødestedet i en Hundekulde og skarp Blæst, kun iført Skjorte, Bukser og Gymnastiksko, svært udfordrende; men da Tyskeren saa sin Modstander saaledes udhalet, mens hans selv var elegant paaklædt, vilde han trække sig ud af det. Saa lovede den anden ham Klø og gik ham paa Livet; men Enden blev naturligvis den, at Tyskeren slap imod at give et Gilde om Aftenen, hvor Champagnen flød i stride Strømme for hans Regning, og Slesvigholsteneren haanedes. Vi sagde ham, at vi havde troet, han var svært god til at løbe ifølge hans Afstamning osv.

Auktionerne begyndte Nord fra hos Nordmanden og Svenskeren paa Nørre Langer og fortsattes saa Syd

efter. Fra Damperen bjergedes der ved Dykker af den kostbare Ladning; men det solgtes senere ved Auktion i Lemvig fra Pakhus.

Da Auktionerne var forbi paa Harboøre, fortsattes de i Ferring og Fjaltring, saa at jeg efterhaanden kom igennem ogsaa til de syv Strandinger, som var indtrufne der, lærte Kaptajnerne at kende og hørte Historier fra Strandingsaffærerne. Jeg skal fortælle enkelte Træk derfra.

Norligst i Ferring ved Klitterne Nord for Bovbjerg var der strandet en Skonnert „Albrecht Thaer“, Kaptajn Hommes, af Ostfriesland. Det var en fuldstændig øde Kyst uden menneskelige Boliger, og det var henimod Aften. Strandfogden, Chr. Larsen, fra Vesterfering og hans Karl havde set Skibet i Havsnød og fulgt med det, til det stødte. Det blev ituslaet, og Mandskabet laa i Brændingen; men den djærve Strandfoged og hans Karl havde med Livsfare bjerget dem alle. Nu var kun Kaptajnen og Styrmanden tilbage, de andre var rejste hjem; men de Folk elskede jo Chr. Larsen og udbredte sig daglig om hans Heltegerning den Nat. Det var ogsaa den eneste Anerkendelse han fik. Der blev udøvet mange store Heltegerninger ved Stranden i de Tider, uden at der kom noget frem derom, medens samtidig Redningsmedaillen uddeltes til enhver, som trak en Unge op af Kastelgraven eller Sortedamssøen. Der skulde meget til at faa saadanne Ærestegn over til Vestkysten, og kom der en sjælden Gang en Medaille til en ung Fisker herovre, var den forbunden med Forbud mod at bære den!

Lige ud for Ferring Kirke, hvor Bovbjerg begynder at højne sig, strandede der i Stormen en Galease fra Fehmern „Margrete“, Kaptajnen hed Thode og var en uhyre tyk Blok. Mandskabet blev reddet ved Raket-

apparatet; men det var en vanskelig Bjergring, thi den maatte foregaa fra Skrænten af Bjerget, og Redningsstolen hales i Vejret. Der laa saa en Mand lige paa Skrænten med udbredte Arme, tog imod Stolen naar den kom, og løftede Manden ind over Brinken. Da nu den tykke kom, greb han fat i Bjergeren og vilde have trukket ham udover, saa de begge var styrtede ned, hvis ikke tilfældigvis en stor Vognmand fra Lemvig, som stod hos, i en Fart havde kastet sig over den paa Skrænten liggende Fisker. Saa kom den tykke Kaptajn pustende ind over Skrænten. Men siden ærgrede Kystboerne sig over, at han ikke var blevet derude, thi han var en ubehagelig Karl, som var utilfreds med alting, vigtig og tilsidst nær var bleven straffet for Svig i Affæren.

I den nordlige Del af Fjaltring, Syd for Bovbjerg, var strandet to Skibe, som jeg intet videre fik at gøre med og ingen ret Erindring har om.

Langt Syd paa var strandet to Skibe udfor Nissum Fjord. Det ene af disse sloges itu for min Principals Øjne straks efter Strandingen. Man saa i kort Tid Mandskabet staa sammen paa et Stykke af Agterdelen omslyngende hinanden, og man hørte deres Skrig; men kort efter forsvandt de alle i Bølgerne, og der kom intet Lig i Land. Derimod flød et Navnebrædt ind, hvorefter det formodedes, at det var en finsk Brig „Tapperheten“, ladet med Brædder, hvoraf en Mængde flød ind. Disse Strandinger i Fjaltring fik jeg kun lidet med at gøre.

Til Julen var de fleste Auktioner forbi, og jeg havde da Ferie til et Par Dage efter Nytaar. Saa begyndte Auktionerne over de ophuggede Vrag, „Opbrækningsauktionerne“, som Klitboerne kaldte dem. Der var jo mange og store Skibsskrog med Undermaster og Bougspryd m. m., som Klitboerne i Reglen havde slaaet sig

sammen om at købe og ophugge. De indeholdt meget tildels udmærket Tømmer, Masser af Jern og tillige Kobber og Messing, Tovværk, Kettinger og enkelte Inventariedele.

Jeg maatte derfor næsten stadig ligge ved Stranden lige til Udgangen af Februar for at bortsælge disse Ting, men nu vankede der ikke længer Champagne og slige Herligheder, man maatte nøjes med Kaffe, som Kromanden havde i et Telt, og som var udrikkelig, medmindre man kom Fuselbrændevin deri. Vinterkulden var tildels stræng.

Auktionerne afholdtes dels i Klitterne, dels paa den aabne Strand, hvor Stormen hylede og Brændingen hamrede, saa at det var vanskelig at overdøve den. Regn, Sne og Hagl fæg os ofte i Ansigtet, og naar Bølgerne trak sig tilbage over den stenede Forstrand, var det som om Vandet kom i Kog, der rejste sig formelig en Damp af fine Saltpartikler, som susede ind over Land, hvorved alt blev ligesom saltet. Naar vi om Aftenen kom i Hus, saa vi ud som om vi var kridtede i Ansigtet og kunde gnide et helt Pulver af Salt af Huden. Man raadede os til at vente med at vaske Saltet af Ansigtet til næste Morgen, da det ellers angreb Huden for meget.

Heldigvis var der gode Kvarterer, en varm Stue og god Mad, naar man kom hjem, venlig Omgang og en renlig Seng. Det var jo nok et Par strenge Maaneder, men jeg var ung og kæk, og det interesserede mig at gøre nærmere Bekendtskab med Befolkningen, denne udmærket djærve og dog saa beskedne Fiskerbefolkning, der tildels levede under de usleste Forhold; men som altid var parat til at vove Livet og ofte gik i Vand til Halsen for at tjene lidt, eller naar man gav dem en ekstra Dram for at hænge i med Arbejdet.

ANDRE STRANDINGER

Ensformigheden blev ogsaa afbrudt ved et Par senere Strandinger samme Efteraar, hvoraf jeg dog kun havde med den ene at gøre. Det var en stor engelsk Brig „James Freemann“ af N. Shields, der kom i Ballast fra Hamborg og strandede ud for Vrist paa Harboøre.

Da Skibet stødte, var Raketapparatet straks tilstede, og Forbindelsen med Skibet naaedes hurtigt; men da Redningsstolen skulde hales ind, havde de skibbrudne sat en meget stor Kulkurv i den, omhyggelig fastbundet, og vinkede til Land om at hale væk. Vi troede, at det var et Barn eller en syg Kvinde; men da vi fik Kurven i Land, var det Skibshunden med 7 nyfødte Hvalpe, der laa deri. Denne Hund var Kaptajnens og Mandskabets Yndling. Siden blev alle Folkene reddede. Der var stor Rift om Hvalpene. Herredsfogden, Redningsinspektøren, Forbjergeren og jeg fik hver en, men Kaptajnen tog Moderen med hjem til England. Min Hund blev mig til megen Glæde, den var opkaldt efter Skibet „Freemann“, og jeg havde den i mange Aar som en trofast Følgesvend. Det var en Bulldog, meget kraftigt bygget og en vældig Slagsbroder, som overvandt de største Hunde, men ellers from og god.

Naa, nu er det vel ogsaa foreløbig nok med Strandingshistorier, jeg har ellers flere paa Lager, som ogsaa er gode. Der strandede i de to Vintere, jeg var i Lemvig, ialt 25 Skibe paa Jurisdiktionens Forstrand, men udenfor den 3.—4. Oktbr. 1860 kun 1—2 af Gangen.

FISKERBEFOLKNINGEN

er jo nu godt kendt over hele Landet, og man kender ialtfald disse Kæmper fra M. Anchers Malerier, thi paa

Skagen og Harboøre se de ens ud; men nu har de det bedre end i de Tider, jeg skriver om. De er maa-ske ogsaa blevne frommere og lidt mere sædelige end i den Tid, men næppe mere forvovne Gutter, ærligere, bravere, mere hjertevarme i al deres Enfoldighed, og de er sikkert ikke paa langt nær saa nøjsomme og tilfredse med deres smaa Kaar som den Gang. Paa Harboøre, f. Eks. i Fiskerlejet Langerhuse, levede de Folk et usselt Liv, som ofte indeholdt Fristelser til at tilegne sig et Stykke Vraggods ved Havet. Hjemme frøs de og maatte nøjes med tørret Komøg som Brændsel i de daarlige, utætte Hytter; saa kastede Havet maaske et Stykke herreløst Tømmer op lige for Næsen af dem. Kunde man fortænke dem i, om de slæbte det hjem og puttede det i Kakkellovnen, i Stedet for at slæbe det til Strandfogden, for at der kunde flyde et Par Skilling mere i Hs. Maj. Kongens Kasse. Men det forfulgtes som Tyveri med stor Strenghed. Paa Harboøre var vist Halvdelen af Befolkningen straffet for Strandtyveri.

Der havde, en halv Snes Aar før jeg kom, været en meget stor Kriminalsag. Der var strandet et Skib med en rig Ladning af Indigo m. m. Klitboerne fik den daværende Herredsfoged, som var fattig, til at være med i Laget, og saa stjal de næsten hele Ladningen. Der var ved den Lejlighed, at Strandrideren Claudi, senere Justitsraad samt Stifter og mangeaarig Organisor og Leder af det nørrejydske Redningsvæsen, vandt sine Sporer.

Den strandede engelske Kaptajn betroede sig i sin Nød til Claudi, som talte godt Engelsk. Han havde udmærket sig ved de skibbrudnes Frelse og tog nu Affære ved at rejse til Amtmanden og fortælle, hvad der gik for sig. Herredsfoged, Justitsraad Petersen i Holstebro, senere i søndre Birk, blev Sættedommer, og

hans Collega i Lemvig blev suspenderet. Denne undgik Retfærdighedens Haand ved Selvmord; men Klitboerne blev nappede tilligemed deres Hælere, Købmænd i Nabobyerne. Der blev Travlhed med at skjule det bjærgede, og man fortalte, at Gaardmænd paa Harboøre kørte Indigoen ud paa Marken og henlagde den i Dynger dækkede med Gødning, saa at det saa ud, som det var Møddingen, der var kørt ud. Der var over hundrede tiltalte, og mange tildels ansete og rige Mænd kom i Tugthuset. Det havde vist hjulpet godt; men Smaarapserier forefaldt naturligvis, og Synet paa disse burde nok have været noget mildere, end den strænge Lov fordrede.

Disse fattige Fiskere havde næsten intet andet at leve af end de Fisk, de selv fangede og hentørrede. Fiskeriet kastede ikke meget af sig, det dreves endnu med de saakaldte Havskibe, store, fladbundede Baade med meget høje Stævne baade for og bag. Man vovede sig ikke langt til Søs med dem, foretrak dem dog for Redningsbaadene, og det varede mange Aar, før bedre Baadtyper trængte igemmen. Udbyttet var derfor kun ringe, og Afsætningen var vanskelig; kun Omegnens Bønder var Købere, og sommetider kørtes et Læs Fisk til de nærmeste Købstæder, men kostede meget lidt.

De Fiskere, der kunde holde en Ko eller et Par Faar i Klitten, var lidt bedre stillede, men ellers var det kun ved Strandingerne, at de fattige Folk kunde tjene en god Dagløn. Det er derfor rimeligt nok, at deres Bønner, som Pastor Vaupell sagde, lød paa: „Herre! frels os fra Ulykker og Strandinger; men skal der nogen strande, saa lad det ske i vort Len.“ Derimod var det Løgn, naar man sagde om enkelte Strandfogder, at de gik og vinkede med en Lygte paa de høje Klitter under Stormvejr. De Tider var jo forlængst forbi, da man

slog de skibbrudne ihjel og røvede, hvad de havde med; men det var jo dog disse Strandrøveres Efterkommere, der nu levede ved Stranden. De „levede vel ogsaa nu kristeligt og ernærede sig af Vrag“, men det var dog ofte med Livsfare og altid ved haardt Arbejde, de fortjente noget. Hvad de Folk udsatte sig for og sled i, f. Eks. med Aftaklingen af et i Brændingen rullende og huggende Vrag, gør man sig intet Begreb om, og det vakte altid Beundring hos de fremmede strandede Søfolk, der gerne begyndte med at ringeagte de fattige Fiskere; men disse havde næsten alle været til Orlogs, og naar de toge fat, løb ud ad Bugsprydet eller paa Rundholterne, saa toge de fremmede deres Hat af for dem.

Jeg maa sige, at det var prægtige Folk, som jeg kom til at elske. Og de var vist lige saa tapre som deres nuværende Efterkommere, de droge paa Havet med daarlige Baade, og der var ingen Redningsdamper rede til at komme dem til Hjælp, de ofrede Livet for deres Kaldsfæller og for de skibbrudne, naar Faren truede, og under deres smaa Kaar var de glade og fornøjede, hjalp hinanden efter Evne, og der var aldrig andre Forseelser at paatale imod dem end en sjælden Gang lidt Rapseri ved Havet, som moralsk set var at regne for intet. At komme ind paa de af dem udviste Heltegerninger, bliver nu for vidtløftigt, det maa vente til en anden Gang, f. Eks. om Dykkeren Lars (eller Jens) Sand, der dog naaede at blive Dannebrogsmænd derfor, og flere som intet opnaaede.

LEMVIG BY

var da jeg kom dertil i 1860 en lille By paa en 1100 Indbyggere; men det var en dejlig By! Dens Beliggen-

hed er henrivende, og enestaaende i Danmark, i Bunden af Lem Vig, indeklemt mellem høje Bakkeskrænter, der ganske omslutter den undtagen mod Nord, hvor Fjorden aabner sig, noget lignende som Odde i Hardanger, kun i mindre Format og mere blidt og smilende. Man mindes straks den gamle Fortælling „Bonden fra Lemvig“, og forstaar, hvorledes det var muligt at styrte den fjendtlige Rytterskare i Fjorden, thi man øjner ikke Byen, før man er paa Skrænten, saa ser man saa at sige ned i Skorstenspiberne paa de smaa Huse, som flokke sig om den lille Kirke midt paa Torvet.

Da jeg vaagnede den første Morgen, saa jeg fra mit Værelse en Mand pløje oppe højt over Byen og jeg saa Storkereder paa næsten alle Husene, og til den anden Side var Udsigt ud over Fjorden og den lille Havn med Smaaskibene. Dette var for mig noget saa fremmed alt sammen, noget lignende havde jeg aldrig set. Dog jeg skulde snart føle mig hjemme i denne herlige lille By mellem alle de rare Mennesker, om hvem jeg kun har venlige Erindringer. Der var flere unge Købmænd, Jespersen, H. C. Schou, Søren Sand og Thorbrøgger alle med vakre Koner, og Karl Jacobsen og Gjerulf, som var Ungkarle. Til disse sluttede jeg mig straks og til Hans Jacob Smith paa Teglgaarden lige ved Byen, som var en Fætter til min Moder. Derimod var der ellers ikke mange unge Mennesker i Byen eller meget Liv.

Paa Gæstgivergaarden samledes dog altid, især paa Torvedagene, en Mængde Landboere fra Omegnen, Gaardejere og Proprietærer, der alle var ivrige Handelsmænd, navnlig med Stude, og velhavende Folk. Jeg sad ofte efter Indbydelse mellem dem og hørte paa deres Snak, Pral og Handlen; men havde meget ondt ved at følge med og forstaa dem. Handelen drejede

sig om „gamle Dalere“, som jeg slet ikke kendte, de svarede nok omtrent til preussiske Thalere; disse Mennesker rejste jævnligt selv til Marsken og Hamborg paa Handelens Vegne, havde set sig mere om i Verden end de almindelige Jordbrugere, og var livligere og mere opvakte end disse. Det lød ofte, som om de skændtes og var lige ved at flyve paa hinanden, medens de kunstigste Eder udslyngedes f. Eks.: „Katten rive og tordne i det,“ og de vildeste Væddemaal tilbødes, men det var altsammen lutter Venskabeligheder. Som en Konge tronede iblandt dem den gamle N. Breinholt til Sønder Vinkel, en Kæmpe-Olding med snehvide Lokker og Skæg, et sandt Løvehoved.

De staar saa levende for mig alle de store, stærke, ivrige Mænd, der under Diskussionen optraadte som de hver især ejede den halve Verden, slog i Bordet og bød Næven frem. En ekscellerede i de forunderligste Eder og Forbandelser, selvlavede og alt andet end fine, men ofte yderst grinagtige, de kan ikke gengives; en anden blev i Modsætning til det øvrige Selskab i Reglen fuld, pralede ud over alle Grænser og smed med Pengene. Naar han var kommen til det Punkt, løftede man ham paa Vognen og lod ham køre hjem, hvad Gæstgiverens Karl maatte besørge, naar han selv ingen Kusk havde med.

Jeg vil ikke skrive om dem allesammen, de var gode nok, og deres Familier leve endnu; men jeg har dog optegnet dette for at give et Billede af Datiden og opfriske Erindringen for dem, som endnu er i Live.

Der var ikke mange Fornøjelser i Byen, men om Vinteren var der dog 3—4 Baller paa Gæstgivergaarden „Limfjorden“, arrangerede af Klubben, hvor Besøget dog ikke var stort. Disse Baller var morsomme nok, men beherskedes foruden af de unge Købmænd med Fruer

mest af Landboere. Salen var lille og lav, Musikken, ganske gyselig, bestod af Byens Trommeslager, en gammel Skomager Sløk med Briller paa Næsen, From Friis, der rejste om med en Karussel, og en eller to af Sløks Sønner, og Instrumenterne var en Violin, en Bassioli, en Klarinet og en stor Tromme, som paa den ene Side bearbejdedes med en kolosal Trommestik og paa den anden af en Art Fejekost, den var af stor Virkning til at angive Takten. Musikken var placeret paa en Forhøjning i et Hjørne, nær oppe under Loftet, men Varmen steg hurtigt i Salen, vi var alle varme, thi vi slede godt i det, og naar det saa lidt ud paa Aftenen blev Musikken for hedt, smed de Frakkerne og kilede paa i Skjortæærmer. Der var noget gemtyligt, ugenert over det hele! Af Byens Damer husker jeg foruden de nævnte unge Fruer, Consul Møllers 2 Døtre, min Principals Datter og en Frøken Nybo. Men af Landboere var der mange. En vældig Løve var Forvalter Schmidt paa Ryssensten, senere død som Consul i Aarhus, Chr. Ebbensgaard, som var en sand Hjerteknuser, unge Tranberg paa Bækmark med hans Forlovede, Frøken Drejer fra Bøvling Præstegaard, Damer fra Herregaardene Rammegaard, Herpinggaard, Sønder Vinkel, Kongensgaard osv. Det var allesammen kraftige Folk, der nød Livet i fulde Drag og ikke blev borte mellem Fingrene, naar man svang dem i Dansens Ring. Og saa var hele Forestillingen saa uhyre billig.

Vi spillede ogsaa Dilettantkomedie, som Publikum var saa elskværdig at synes godt om. Og saa havde vi en Sangforening, hvori jeg ogsaa var et virksomt Medlem, uagtet min Sang ikke duede meget, men vi morede os dog. Ellers var der ikke ret meget Liv i Byen.

Min Principal var ikke særlig afholdt, fordi han holdt sig lidt for meget for sig selv; men han var en ret dygtig Embedsmand og altid meget venlig og flink mod mig. Han betroede mig adskilligt Arbejde ved Afsigelse af Domme og Kendelser af Betydning m. m. En Gang kom han hjem fra Møde i Kommunalbestyrelsen med nogle Optegnelser og sagde, at man havde vedtaget at gøre en Forestilling til Ministeriet om at blive fri for at faa Jernbane til Byen. Den jyske Tverbane over Langaa var nemlig under Overvejelse, og den var tænkt ført fra Skive over Struer til Lemvig; men det skulde man der meget have sig frabedt. Nu vilde han bede mig efter Optegnelserne og hans mundtlige Udvikling at affatte denne Forestilling. Jeg var meget forbavset over det Stade, Byens vise Mænd indtog til denne Sag; men det kom jo ikke mig ved, og jeg opsatte d'Hrr.s Tanker og Meninger herom bedst muligt til deres Tilfredshed. Det havde ogsaa den tilsigtede Virkning, thi da Banen kom, blev den ført fra Struer til Holstebro i Stedet for til Lemvig; men de gode Herrer har vist fortrudt, at de var saa lidet fremsynede den Gang.

LIDT OM STENALDERGRAVENE I VESTJYLLAND

Ved Pastor A. R. HANSEN, Idum

De jordfaste Minder efter Oldtidsfolket her i Danmark bestaar næsten udelukkende af de Grave, Befolkningen har efterladt sig. Alt hvad der ellers findes som Vidnesbyrd om de forhistoriske Beboeres Liv og Færden, Redskaber af Sten, Træ eller Metal, er mere eller mindre skjulte Skatte, der tilfældig kommer for Dagen ved Pløjning, Gravning, Tørveskæring og lignende i Skov, Mark eller Mose. Største Delen af Oldtidens Grave ligger derimod synlige i Dagens Lys, enten enkeltvis eller flere i Samling; de sætter deres Præg paa Landskabet i næsten alle Landets Egne. Det er derfor ikke med Urette, naar Udlændinge har sagt, at Danmark egentlig er et stort, forhistorisk Musæum fra Ende til anden.

I det følgende skal der dvæles lidt ved Stenalderens Grave, nærmere bestemt: *den yngre Stenalders Grave*; den ældre Stenalders Begravelser kender vi nemlig ikke i Hardsyssel. Der er nemlig en ret iøjnefaldende Forskel mellem Kæmpehøjene i de østlige og de vestlige Egne af Landet.

Paa Øerne og i Østjylland fremtræder den yngre Stenalders Grave under de 3 Former, som benævnes *Dysser, Jættestuer og Kister*. Fælles for disse Gravformer er, at de ere byggede af store Sten. I Midt-

og Vestjylland findes disse Gravformer ikke. Man kunde mene, at Grunden hertil var den, at saa store Sten ikke fandtes i disse Egne. Men dette passer ikke; Granitkirkerne og Kirkegaardsdigerne taler tydelig nok om det modsatte. Imidlertid findes de ikke i Stenaldergravene herovre; i Stedet for Dysser, Jættestuer og Kister fremtræder her *de runde, kuplede Jordhøje*. Men dem er der saa til Gengæld mange af, og der har været langt flere. Der findes næppe en større Mark herovre, uden at en saadan Høj rager op i Græsset eller midt inde i Sæden. Og inde over Hederne ligger der Høj ved Høj, saa langt Øjet rækker, saa godt som hver eneste Bakkekam er kronet med dem.

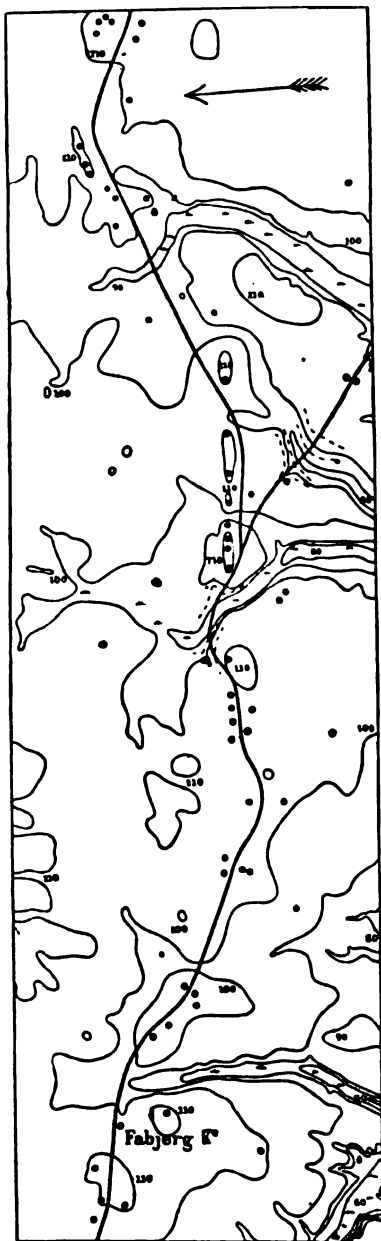
Her i Idum Sogn, der omfatter over 8000 Tdr. Land (hvoraf de $\frac{3}{4}$ er opdyrket), findes der saaledes endnu ca. 300 Gravhøje foruden de tidligere sløjfede. Men andre Steder forekommer de endnu langt talrigere, hvad man bl. a. kan overbevise sig om ved at betragte et Generalstabskort over en vestjydsk Egn. Man vil se, at de fortrinsvis forekommer hyppige paa de større Hedestrækninger, ganske naturligt, fordi der ligger de ikke i Vejen for Ploven eller Spaden. I Almindelighed henregner man vistnok de fleste af disse Høje til Broncealderen; men Undersøgelserne viser, at et stort Tal af dem rummer Stenaldergrave, selv om det af og til kan ses, at Broncealderens Folk senere har benyttet Højene til deres Begravelser. Det maa derfor vistnok hævdes, at Flertallet af de midt- og vestjydske Høje, de større saavel som de mindre (lave) hidrører fra den yngre Stenalder, hvilket Tidsrum Arkæologerne efter et løst Skøn sætter fra Aar 2500—Aar 1200 f. Chr.

Disse Høje kan fortælle os en hel Del om vort Lands Udseende, Bebyggelse og Kultur i hine fjærne Tider. Allerede saaledes som de ligger i Marken eller paa

Heden taler de deres tavse, men lige fuldt interessante Sprog, der ikke er vanskeligere at forstaa, end at selv jævne Folk kan tyde det.

Højenes talrige Forekomst vidner saaledes om, at Danmark allerede i den yngre Stenalder har haft en talrig Befolkning, endog talrigere end vore Nabolande, og dette har ikke blot været Tifældet i de gode Egne af Landet, men ogsaa her i Vestjylland. Kæmpehøjene herovre er nemlig næsten alle *Enkeltgrave*, idet hver af dem oprindelig er opkastet over et enkelt Lig, sjældnere over 2 (i saa Fald en Mand og en Kvinde); dette udelukker naturligvis ikke, at Højen senere er bleven brugt til Begravelse af Efterkommerne, baade i Sten- og Broncealderen. Selv om den yngre Stenalder, som ovenfor anført, spænder over et Tidsrum af ca. 1300 Aar, bliver det alligevel et anseeligt Antal Høje. Særlig naar vi betænker, at det sikkert kun var *de fribaarne*, der jordedes paa denne Maade; der har utvivlsomt ogsaa været en stor Mængde Trælle, men deres Grave kender vi ikke. De har imidlertid næppe faaet Lov til at blive jordede paa de frie Slægters Gravplads, og der er næppe heller bleven gjort mange Omstændigheder med deres Legemer efter Døden.

Men Tilstedeværelsen af en saa talrig Befolkning forudsætter, at *selv de „magre“ Egne af Landet har været beboelige* i Stenalderen. Jordbundsforholdene har næppe forandret sig væsentligt i de forløbne 3—4000 Aar og Klimaet heller ikke. Naturforholdene har derimod nok været en Del anderledes. Store Strækninger i Midt- og Vestjylland har sikkert den Gang været dækkede af *Skov*, ikke alene af Naaletræer, men ogsaa af Løvtræer; derom vidner de Stammer, der findes i Tørvemoselag, afsatte paa den Tid og som hidrøre fra Eg, Fyr, Ask, Hassel, Birk og El. Megen Jord har fremdeles ligget

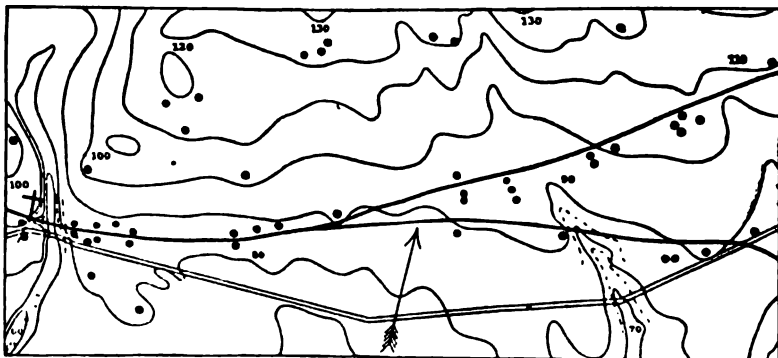

HØJRÆKKE I FABJERG

hen som *Eng eller Kær*; *Aaerne* har været mere vandrige end nu. Endelig har mange af de nuværende *Hedeflader* allerede den Gang været lyngbegrøede og aldrig været opdyrkede. Men spredte Strækninger, især paa de forholdsvis frugtbare Bakker har sikkert allerede den Gang været dyrket Land. At der har været drevet *Agerbrug* i den yngre Stenalder, er bevist ved, at man har fundet en Flintsegl med Træskaft og flere Gruttetene til Knusning af Kornet; endelig er der paavist Korn af Hvede, Byg og Hirse, indbrændte i Lerkar fra denne Tidsalder. Af Husdyr har man haft Koen, Faaret, Geden og Svinet, hvis Knogler er fundne sammen med Stenalder-sager.

Heraf følger da, at *Folket har haft faste Bopæle* i Modsætning til den ældre Stenalderes Jæger- og Fiskerfolk. Her i Vestjylland har de dyrkede Arealer sikkert været smaa og spredte, og Bebyggelsen i Sammenhæng hermed ogsaa spredt; større, samlede Boplads eller

Landsbyer har der næppe været. Det har selv med den Tids simple Redskaber været forholdsvis let at opdyrke de lette, sandmuldede Jorder. Gødning brugte man ikke, man opdyrkede kun smaa Stykker ad Gangen, og

HØJRÆKKE I LOMBORG-ROM I

naar den gamle Agerjord ikke kunde yde mere, tog man et nyt Stykke ind og lod det gamle gro i Lyng. Slægtens Gravpladser maa vi da vente at finde i Ud-

HØJRÆKKE I LOMBORG-ROM II

kanterne af de bebyggede Steder, ind imod Skoven eller paa Lyngbakkerne, hvor de dyrkede Steder hørte op.

Men der er endnu et Forhold, som Højene ved deres Beliggenhed i Marken har gjort klart for os. De ligger nemlig ofte i lange Rækker, der fortsætter sig flere Mil op over Bakker og Højdedrag og samler sig til store

Grupper paa begge Sider af gamle Vadesteder over Aaer og Bække. Dette er ikke tilfældigt. Det kan paavises, at *Højene ligger langs med de gamle Færdselsveje*. Særligt tydeligt træder dette frem i den nordlige Del af Ringkøbing Amt. Tæt syd for Bovbjerg har der saaledes gaaet en gammel Færdselsvej gennem Trans, Dybe, Ramme, Lomborg, Rom, Fabjerg, Gudum, Ølby og Fovsing Sogne. Herfra fortsættes Højrækken mod Sydøst over Asp Hede og videre gennem Naur og Maabjerg Sogne Øst paa over Holstebro Bys Hede og videre gennem Mejrup og Borbjerg Sogne ind i Ryde og Sevel Sogne. Derfra gaar der en tydelig Række gennem Karup og Frederiks Sogne Søndén om Hald Sø. Flere Steder bruges disse gamle Veje endnu. Ved disse har da Bebyggelserne ligget, og oppe paa Bakken tæt derved eller i Hedens Udkant har man saa jordet de døde paa saadanne Steder, som let maatte falde de vejfarende i Øjnene.

Paa denne Maade blev man mindet om de henfarne Slægter. Et lignende Forhold kendes iøvrigt fra den bekendte via Appia ved Rom. Endnu virker disse Høje ganske imponerende alene ved deres Beliggenhed, skønt ogsaa ved deres Størelse. Det maa have kostet et ikke ringe Arbejde at opkaste saadan en Høj. Dog er i Virkeligheden mange af dem blevne forhøjede lidt efter lidt i Tidernes Løb, efterhaanden som yngre Begravelser fandt Sted over den oprindelige Grav. Desuden har man i udpræget Grad forstaaet „at snyde“, idet man har benyttet naturlige Forhøjninger i Terrænet, en Bakke eller lignende til at lægge Gravhøjen paa og afgravet Jorden paa de lave Sider for dermed at gøre Højen større. Mange Steder kan, man endnu ved Højens Fod se den Fordybning, hvorfra man har taget Fylden til at gøre den større med.

Endnu mere kan vi selvfølgelig faa vi vide om hine fjærne Tider ved Udgravning af Højene og en Undersøgelse af deres Indhold, vel at mærke, naar en saadan foretages af sagkyndige Folk. En saadan sagkyndig Undersøgelse af Enkeltgrave fra den yngre Stenalder blev foretaget her i Idum Sogn 1903 ved Udsendinge fra Nationalmusæet i København. Da det har sin Interesse at følge en saadan Udgravning, vil jeg beskrive hvorledes den foretoges og hvad der fandtes. Den her omhandlede Høj (Nr. 7 i Musæets Beskrivelse) laa sammen med en hel Del andre paa et Højdedrag Syd for Kirken og Syd for Landevejen, ca. 100 Fod over Havfladen. Højen, der laa i Heden, var afgravet i Toppen og derved for meget beskadiget til at kunne fredlyses.

Først bestemtes Højens Beliggenhed, Form og Størrelse. Den var ca. 58 Fod (18 Meter) i Gennemsnit og omtrent $8\frac{1}{2}$ Fod (2,63 Meter) høj, altsaa af en ret betydelig Størrelse. Derpaa anbragtes 4 Stokke i Kvadrat ved Højens Fod, nemlig i S.Ø., i S.V., i N.V. og i N.Ø. Alt det af Højen, der ligger indenfor dette Kvadrat udgraves saa ovenfra, og Fylden skovles forsigtig op og lægges udenfor Højen. Fyldens Beskaffenhed undersøges; i Almindelighed kan man se, om den bestaar af Lyngjord eller af Græstørvjord og der ud fra afgøre, om Højen er bleven opkastet paa oprindelig Hede eller paa dyrket Jord. Ikke saa sjældent finder man indsat foroven i Højen en Urne af Ler med brændte Ben; saadanne større eller mindre Urner, omsatte med Sten, kan ogsaa findes indsatte i Højens Sider. Dette viser, at den gamle Stenalderhøj senere er bleven benyttet til Gravplads af Broncealderens Folk, hos hvem det efterhaanden blev almindeligt at brænde Ligene. I vor Høj fandtes dog ingen saadanne Urner. Efter nogen Tids

Gravning stødte Arbejderne paa en Stensætning og derunder paa *en Ramme af Sten*, hvoraf ingen var større end et Menneskes Hovede. Saasnart Spaden eller Skovlen støder imod en Sten eller en hvilken som helst ubetydelig Ting, ophører Gravningen med Spade, og der fortsættes med en Ske eller med de bare Hænder. Jorden fjærnes ved Hjælp af en Pensel forsigtig fra Stenene, indtil hele Stenrammen er afdækket. Jorden inderfor denne opskovles lige saa forsigtig, og Rummet undersøges omhyggelig. Man fandt herved de opløste Rester af et Trædække eller en Træramme, der har omgivet Liget. Det er nemlig en Grav, man her er stødt paa. Den blev maalt og aftegnet, og det viste sig, at den var ca. 7 Fod lang og halvt saa bred, samt at den laa i Retning fra Øst til Vest (∴ at Ligets Hovede har ligget i Øst). Der fandtes imidlertid ikke Spor af Liget og heller ikke noget Gravgoods; saadant har der sikkert alligevel været, men det maa erindres, at der tidligere var bleven gravet ned i Højen.

Jorden i Bunden af Graven bar imidlertid Spor af at have været omkastet, hvilket tydede paa, at der maatte være en Begravelse neden under den første; denne underliggende Grav maatte da selvfølgelig være ældre end hin. Man gravede derfor forsigtig videre og fandt ogsaa snart efter en stensat Stenaldergrav. Graven — en typisk Enkeltgrav — laa i Længderetning N.V.—S.Ø., og ogsaa her fandtes Smuler af Trækul. Af selve Liget fandtes intet Spor, men Stridsøksen, som var medgivet den døde, fandtes paa sin Plads; dette Vaaben viste, at Graven var en Mandsgrav.

Efter at denne var bleven opmaalt og tegnet, viste det sig, at der maatte være endnu en tredje Grav under Nr. 2. Ved den fortsatte Gravning kom man nu ned i Undergrundens Sandlag, ca. 2 Fod under den op-

rindelige Jordoverflade. Ganske forsigtig blev Sandet skrællet af i tynde Lag, først med Skovl, siden blot med Ske og med Hænderne. Stensætning eller lignende fandtes ikke her, men i Bunden af Graven kunde tydelig i det hvide Sand ses *en mørkebrun Affarvning af et opløst Skelet*. Gravens Længderetning laa i S.S.V.—N.N.Ø., og Liget laa paa højre Side med Hovedet i S.V. og med Benene optrukne. Ved Hoften fandtes en Flintflække paa sin oprindelige Plads. Affarvningen var saa tydelig, at hele Graven kunde fotograferes. Denne Grav har antagelig en Alder af ca. 4000 Aar. Saa langt tilbage har der der altsaa levet Mennesker her.

Efter endt Undersøgelse blev den opskovlede Jord atter kastet tilbage i Højen, og alt blev — efter Musæets Sædvane — bragt i en sømmelig Orden, ligesom Værdien af de fundne Sager fuldt ud blev godtgjort vedkommende Lodsejer.

Blandt de andre Høje, der undersøgtes, var der nogle, hvori der kun fandtes nogle mere eller mindre forvitrede Ravperler. Det var sikkert Kvindegrave. Iøvrigt lader det sig ikke forud afgøre, om en Høj gemmer en Mands- eller en Kvindegrav. Man kan undertiden finde een Mand og een Kvinde begravede i samme Grav, eller 2 Høje tæt ved hinanden rummer henholdsvis en Mands og en Kvindes Lig. Af disse Forhold kan man med temmelig stor Sikkerhed slutte, at *man i den yngre Stenalder levede i Engifte*, ligesom ogsaa, at *Kvinden har haft en anset Stilling*. Naar der nemlig ved Døden er bleven vist Kvinden den samme Ære som Manden, er det samme sikkert ogsaa sket i Livet.

Af sjældnere Sager, som fremdroges ved Musæets Udgravninger her i Sognet, maa nævnes en Miniatur-Økse af Grønsten (den har vel været lavet til et Barn) samt et firkantet Køllehovede. Men selv de Stridsøkser

af sleben Granit og med gennemboret Skafthul, der almindelig findes i de vestjydske Enkeltgrave, ere værd at beundre; det er ligefrem Mesterværker, hvortil der ikke findes Magen i Stenaldergravene fra det øvrige Land. Det er særlige Former, vi her møder, og det samme gælder ogsaa de Lerkar, der findes i Enkeltgravene. Det sandsynligste er, at den Befolkning, der har efterladt os disse ejendommelige Former for Redskaber, har tilhørt *et andet Folk end Landets Hovedbefolkning* i den yngre Stenalder; dog kan de godt have været temmelig nær beslægtede. Man maa da antage, at en Gren af et saadant Folk efterhaanden Syd fra er vandret ind medførende en særegen, høj Kultur og har fæstet Bo i Midtjylland og langs Vestkysten, hvilke Egne ere blevne vragede af den øvrige Stenalderbefolkning.

Det vil af det foranstaaende fremgaa, at Nationalmusæet ved sine Undersøgelser i Marken ikke graver blot for at finde Oldsager, men nok saa meget for at vinde den Forstaaelse af Landets Oldtid, som ligger skjult i Jorden i Højene. Og man maa overfor Resultaterne af de nævnte Udgravninger spørge sig selv: Hvor meget af alt dette vilde mon en ukyndig Højgraver kunne have fundet? Maaske en Stenøkse eller en Flintkniv, nogle Lerkarskaar eller nogle Ravperler, men intet af det, som disse Sager fortæller os om. Saa meget er sikkert: Man skal ikke grave i de vestjydske Høje for at finde Skatte af ædelt Metal, for saa vil man blive skuffet; de findes ganske sikkert ikke, da de ikke kendtes i Stenalderen. Men selv i Højene fra Bronze- og Jernalderen vil man kun rent undtagelsesvis finde „Skatte“; naar de findes, er det saa godt som altid tilfældigt som Mark- og Mosefund. Derimod kunde der her være en passende Lejlighed til at gøre op-

mærksom paa, hvad Grøftegravere og navnlig Tørvegravere ville kunne vente at finde i *Moserne* herovre, nemlig *Træsager fra Stenalderen*, naar man da ellers passer paa og viser fornøden Forsigtighed. Af saadanne Sager kendes nemlig meget lidt; i Gravene har Træet ikke kunnet bevares; skønt de ovenfor omtalte Stridsøkser sikkert har været nedlagte med deres Skaft har man intet saadant fundet. Men i Moserne vil man lejlighedsvis kunne finde Træsager fra hine fjerne Tider; thi der har Humussyren kunnet bevare Træet imod Forraadnelse. Naar slige Fund gøres, og der vises Omhu ved Sagernes Optagning og Bevaring, vil Finderen kunne vente sig en betydelig Dusør fra Musæet.

Siden 1893 har Staten ydet en — iøvrigt ret beskeden — aarlig Bevilling til Nationalmusæet, for at dette kan foretage Undersøgelser og Udgravninger ude omkring i Landet, hvor man maatte finde det ønskeligt. Men derfor maa man ikke tro, at Musæet gaar ud paa at udgrave saa mange af Højene som muligt. Tværtimod: Baade Nationalmusæet og alle de mindre Privatmusæer arbejder netop for at faa bevaret og fredlyst saa mange af Højene som muligt. Dette er en stor Opgave; thi skammelig er der i Tidernes Løb bleven handlet med disse ældgamle Mindesmærker. Og endnu er der desværre nok af skamløse Højedelæggere, der uden arkæologisk Forstaaelse blot for ussel Vindings Skyld rejser rundt og graver Høje ud. Og Ejerne finder sig kun altfor ofte i, at Højene paa deres Ejendom ødelægges paa denne Maade! Er det ikke Vandalisme, naar en saadan Højbryder graver et Hul paa ca. 1 □-Alen oven i Højen og derfra arbejder sig nedad, tværsigennem det hele lige til Bunden? Ved en saadan Fremgangsmaade er det klart, at Indholdet af den Høj, hvis Udgravning er skildret ovenfor, vilde blive fuldstændig

ødelagt. Ligesaa skammeligt er det, at slige Folk ofte sælger de fundne Oldsager til Udlandet. Lad dem dog blive her i Landet; vort Nationalmusæum betaler altid bedst, og Sagerne bliver da hele Folkets Eje.

En Del Høje er ogsaa bleven ødelagt ved Uforstand, f. Eks. naar man enkelte Steder herovre har brugt dem til at kule Kartoffler eller Roer i (!). Særlig er det gaaet slemt ud over mange af de Høje, der ligger ved vore Amtsveje. Disse bleve jo anlagte under Kong Frederik den Syvende, der som bekendt nærrede stor Interesse for vort Lands Fortidsminder; alligevel fik man Lov til uden videre at tage Kantsten til Vejen, Materiale til Stenkister o. lign. fra de nærliggende Høje.

Heldigvis ser man nu anderledes paa disse Gravhøje. Nu er Folkets Sans bleven vakt for at faa saa mange af dem bevarede som muligt gennem *Fredlysning*. Der er naturligvis en Del Høje, som paa Grund af Beskadigelser eller lignende ikke egner sig til at fredlyses, eller en Høj kan komme til at ligge i Vejen ved Jernbaneanlæg o. lign. Her er jo saa Materiale nok til Udgravning. Men skal saa endelig en Høj sløjfes, maa det bestemte fraraades ukyndige Folk at røre den; lad det ske ved Musæets øvede Folk.

Men det skønneste Syn for enhver, der elsker vort Land og dets gamle Fortidsmindesmærker, er dog at rejse igennem en Egn eller et Sogn og finde Gravhøj ved Gravhøj mærket med en lille Sten, hvorpaa staar F. M. under en Krone. Det betyder, at Højen er *fredlyst* (næsten altid frivilligt), og det taler til Ære for Landbefolkningen, jo flere saadanne Fredlysninger, der kan komme.

Billederne af Højrækken er med Tilladelse udførte efter Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie II R. 19 B. S. 13, 14 og 15.

KONSUL ANTHON ANDERSEN

Af C. P. EISENREICH

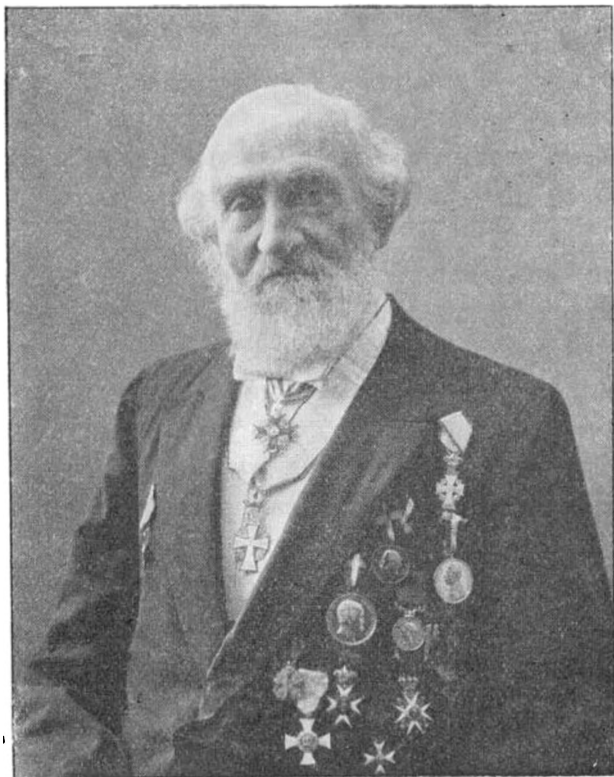
Den 10. Juli 1909 døde i Lemvig den Mand, hvis Navn staar over disse Linjer. Denne Mand har i over et halvt Aarhundrede været knyttet til Ringkøbing Amt, og i 40 Aar har han været Leder for en af vort lille Lands mest hæderfulde Institutioner, nemlig Redningsvæsenet paa de jyske Kyster. Det er derfor kun naturligt, at han finder Omtale i nærværende Skrift som en af Amtets mest betydningsfulde Mænd.

Konsul *Anthon Andersen* blev født i Randers den 31. Maj 1835. Barndommen henlevede han under tarvelige Kaar, da Forældrene vare fattige, og tidlig mistede han sin Fader; men han fik en god Skoleundervisning, da hans gode Evner skaffede ham Friplads i en af Byens bedste Skoler. Da han var konfirmeret, kom han i Skibstømrelære, og efter at være udlært tog han til Søs og sejlede i flere Aar som Tømmermand med store Sejlskibe i oversøisk Fart. Da han atter kom hjem, fik han Tilbud om en Plads ved et Skibsværft i Lemvig, men lidet anede han, da han i 1858 kom sejlede med Dampskibet til denne By, at den for hele hans Fremtid skulde blive Pladsen for hans Virksomhed. Justitsraad *Claudi*, som den Gang var Bestyrer af det nogle Aar tidligere organiserede Redningsvæsen, lagde Mærke til den unge Skibstømmer og saa snart, at det var en Personlighed, som han kunde

bruge, og i Maj 1860 tog han Andersen i sin Tjeneste som Privatassistent. Og det var ikke en Gang et halvt Aar derefter, at Andersen skulde faa Lejlighed til at udmærke sig.

I de første Dage af Oktober 1860 strandede paa Vestkysten ud for Lemvig under en heftig Storm et betydeligt Antal Skibe. Et af disse var den store engelske Damper „Arctic“, der i Søen havde faaet Maskinskade og drev i synkefærdig Tilstand ind mod Kysten, hvor det sank den 4. Oktober midt om Eftermiddagen. Redningsmandskabet paa Harboøre var i fuld Virksomhed med at redde Besætningerne fra alle disse Skibe, men først om Morgenen den 5. Oktober var man naaet saa vidt, at Turen kunde komme til „Arctic“. Straks efter Strandingen havde en svær Braadsø bortrevet 7 af de ombordværende, deriblandt flere Passagerer; den øvrige Besætning, ialt 23 Personer, var tyet op i Masterne, da Skibet sank, og de havde saaledes tilbragt en lang og stormfuld Nat forgæves ventende paa Hjælp. Men saa skete det, at Redningsmandskabet erklærede, at det ikke kunde mere, og der stod saa Redningsbaaden uden Betjening. Andersen, som var kommen til Stede paa Kysten, betænkte sig dog ikke længe, men gav sig straks i Gang med at samle nyt og frivilligt Mandskab, og efter en Del Anstrængelser lykkedes det ham ogsaa at samle saa mange, det var nødvendigt. Andersen gik selv med ud, og efter en haard Kamp kom Redningsbaaden ud til Vraget. Den kunde imidlertid ikke optage dem alle paa een Gang, men Andersen lovede, at de skulde komme igen og hente Resten, og det skete da ogsaa. Anden Gang, da Baaden gik ind, kæntrede den imidlertid, hvorved 2 af de strandede Søfolk og en af Redningsbaadens frivillige Besætning omkom.

Det var en smuk Daad af den unge Redningsmand, og allevegne fra strømmede der Tak til ham for hans heltedige Optræden. Den danske Regering paaskønnede hans Færd ved at tildele ham Redningsmedaillen (den engelske Regering forøvrigt ogsaa). Mange De-

KONSUL ANTHON ANDERSEN

korationer fik Consul Andersen senere, men det var dog den første, der voldte ham den største Glæde.

Da Claudi i 1869 tog sin Afsked, blev Andersen Bestyrer, og han fortsatte sin Forgængers Virksomhed paa en smuk og værdig Maade. Nogle Aar senere foretog han Rejser til England, Holland og Tyskland for at se disse Landes Redningsvæsen, og med Iver

tog han fat herhjemme paa at forbedre Redningsmateriellet og udvikle Institutionen i sin Helhed. Ved enhver Stranding eller Søulykke der paa Stedet har Konsul Andersen været til Stede som en af de første, og ved mange Lejligheder har han personlig ledet Redningen af de skibbrudne. Fiskerbefolkningen langs hele Jyllands Vestkyst ved at fortælle mange Beretninger om hans næsten uforstaaelige Utrættelighed.

Ingen større Ulykke har mødt Andersen, end da i 1897 Redningsbaaden fra Liløre kændrede i en mørk Februartnat under en forrygende Snestorm, da den var ude for at redde Besætningerne fra 2 savnede Fiskerbaade, og hele dens 12 Mand stærke Besætning omkom. Det var et haardt Slag for ham, da han stod overfor Ligene af disse 12 kraftige og modige Mænd, men han tog sig snart sammen, og hans Tanker førtes hurtig hen paa, hvad der burde gøres for de efterladte. Han drog Omsorg for, at der blev tilstaaet dem øjeblikkelig Hjælp og senere fast Understøttelse af Staten, men ogsaa fra velgørende Fond og Legater. Og han blev en trofast Vogter over det store og imponerende Mindesmærke, som ved frivillige Bidrag er rejst paa Harboøre Kirkegaard over de 12 Redningsmænd. Men ogsaa paa mange andre Maader har han støttet Fiskerbefolkningen. Saaledes har han navnlig i sin Tid gjort et stort Arbejde for, at Fiskerne bleve forsynede med Redningsbælter. I flere velgørende Fond netop for Redningsmænd og Fiskere samt deres Enker, saaledes Kronprins Frederiks Fond, Kunstnernes Fond og Harboørefonden, har han været et virksomt Bestyrelsesmedlem, der ved enhver Lejlighed har været klar til at tale de paagældendes Sag.

Men hans største Fortjeneste har dog ligget i Administrationen af Redningsvæsenet. Der kom brydsomme

Tider, da Andersen overtog Ledelsen; kloge Hoveder kom frem og vilde reformere snart paa den ene og snart paa den anden Maade; men Andersens klare Forstand hjalp til at skille Klinten fra Hveden, og den danske Stat maa i dette Øjeblik være glad over, at der i de Dage stod en Mand for Styret indenfor Redningsvæsenet, der ikke var bange for at sige sin Mening. Dette saa meget mere som Redningsvæsenet gik en Udviklingsperiode i Møde, som ingen havde drømt om. Antallet af Redningsstationer blev stadig forøget, saa at der nu findes det dobbelte Antal af det, der fandtes, da Andersen tiltraadte Styret, mens Tidens Opfindelser ogsaa skulde gøres frugtbare indenfor Redningsvæsenets Omraade.

Naar i tidligere Tider en Stranding indtraf, og man blev denne var, da skulde der først Bud til den nærmeste Redningsstation, og fra denne skulde der igen Bud omkring til det nærmere eller fjernere boende Mandskab, og de til Transporten nødvendige Heste skulde skaffes til Veje. Hvor er det ikke anderledes nu, da Telefonledningen gaar langs den hele Kyst fra Station til Station og endda med flere Alarmeringsstationer mellem disse og med Ledning til de fjernere boende Hesteejere, saaledes at alt nu kan møde paa Strandingsstedet i forholdsvis kort Tid. Eller naar man tænker paa, hvorledes Skibe i tidligere Tid kunde strande paa Kysten ved Nattetid, og der hengik lang Tid, inden de blev iagttagne, da ingen færdedes paa Stranden paa de ubeboede Steder. De skibbrudne maatte ofte døje meget, inden Hjælpen kom til Stede, hvis den i det hele taget naaede at komme i betimelig Tid. Ogsaa her er der sket en stor Forandring, da der nu altid gaar Vagt paa Kysten, naar Vejret er saaledes, at Strandinger kunne befrygtes, og med de i ikke saa fjern

Afstand fra hinanden liggende Telefonstationer vil Hjælp hurtig kunne kaldes til Stede.

Men saa kommer Udviklingen af selve Redningsmateriellet, og i den Retning er man heri Landet naaet til en Højde, der fuldt ud staar paa Siden af alle andre Lande og i de allerfleste Tilfælde overgaar disse.

Men det har kostet Arbejde at naa saa langt frem, og dette Arbejde har hovedsagelig været ydet af Konsul Andersen. Ofte har han stødt sammen snart med en Autoritet og snart med en anden, men hans praktiske Erfaring har altid forstaaet at gøre sig gældende. Han har altid været klar til at anerkende virkelig gode Forslag til Forbedring, men ubønhørlig til at gaa paa Akkord om Projekter, som han maatte anse for umulige. Punktlighedens og Nøjagtighedens Mand har Konsul Andersen været i fuldeste Maal; intet maatte syltes hen, alle Skrivelser bleve straks besvarede, og det har ikke saa lidt at sige, da Korrespondancen ved Redningsvæsenet er meget omfattende.

Ved Siden af sin Virksomhed som Bestyrer af Redningsvæsenet har Konsul Andersen haft en stor og meget omfangsrig Beskæftigelse i flere andre Retninger vedrørende Søvæsenet. Han har saaledes været Strandingskommissionær, og Antallet af de Strandinger, han har behandlet, naar op i saa høje Tal, at ingen anden Strandingskommissionær kommer op i Nærheden deraf. Han har været befuldmægtiget for Lloyds i London og en stor Mængde andre Assuranceselskaber. Dertil kommer, at han har været Vicekonsul og Konsulatagent for 6 forskellige Nationer, nemlig for Sverrige (tidligere ogsaa for Norge), England, Rusland, Tyskland, Holland og Belgien, og det hører sikkert til Sjældenhederne, at saa mange forskellige Lande har været repræsenteret i en Mand.

Hædersbevisninger og Dekorationer blev Konsul Andersen i rigt Maal tildelt. Da Hs. Maj. Kongen i 1908 gæstede Vestjylland, overraktes ham personlig Kommandørkorset af Dannebrog, desforuden bar han Sølvkorset, Fortjenstmedaillen i Guld og Redningsvæsenets Jubilæumsmedaille, men yderligere var der tildelt ham en hel Række udenlandske Ordener, saa at han vistnok var den udenfor Militæretaterne og Hoffets Embedsmænd mest dekorerede Mand i Landet.

Under stor Deltagelse fra det hele Land fejrede Konsul Andersen den 1. Juli i Aar sit 40 Aars Jubilæum som Redningsbestyrer, og medens Festglansen endnu stod om hans Navn, døde han pludselig den 10. Juli. Hans Jordefærd foregik under stor Højtidelighed den 15. Juli, og i lange Tider vil hans Minde leve ikke alene blandt Befolkningen paa den jyske Vestkyst men over hele Landet som den egentlige Organisator af det danske Redningsvæsen.

SPØRGSMÅAL

Det sidste Par Aar har jeg samlet paa Stof til en Fremstilling af Brødremenighedens Udbredelse og Virksomhed her i Hardsyssel. Da der utvivlsomt flere Steder findes Minder om denne mærkelige Bevægelse, vilde det være mig kært at modtage Meddelelser, der kan tjene til Oplysning om denne aandelige Strømning, der varede gennem godt 100 Aar indtil midt i forrige Aarhundrede.

P. Storgaard Pedersen.

Uddrag af Regnskabet for Historisk Samfund for Ringkøbing Amt
fra 1. April 1908—31. Marts 1909

Indtægt:	Kr.	Ø.	Udgift:	Kr.	Ø.
Beholdning fra forrige Regnskab	892	22	Aarbogen	1,173	60
Medlemsbidrag fra:			Tryksager	13	75
671 ord. Medlemmer (inden Amtet) . .	1,371	»	Kundgørelser	25	6
20 - do. (udenfor Amtet)	50	»	Aarbogens Udsendelse	119	77
20 Medlemmer af andre hist. Samf. .	28	»	Udlæg til Arkivundersøgelser	60	»
1 livsvarigt Medlem	25	»	Kassererens Udlæg til Porto og Papir m. v.	31	50
Renter for 1908.	15	53	Indestaaende i Sparekassen	1,115	53
Statstilskud	300	»	Kassebeholdning	142	54
	2,681	75		2,681	75

UDDRAG AF REGNSKABET

Revideret den 7. Juli 1909 og intet fundet at bemærke.

P. Meldgaard.

Svend Holm.

TIL- OG AFGANG
AF
MEDLEMMER AF HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

Tilgang fra 1. Oktober 1908—1. Oktober 1909

Livsvarige Medlemmer

Erlang, F. K., Sagfører, Ringkøbing

Herning

Abildtrup, Jørgen Husted, Snedker

Abildtrup, Niels Siggaard

Andersen, Jens, Postbud

Daidsen, Gæstesvend, Hotel Herning

Green, P. Nielsen, Glarmester

Krarup, Chr., Bankdirektør

Nørgaard, Jens

Holstebro

Agger, P. W., Overlærer

Bro, N. A., Købmand

Lønneth, Lærer, Cand. theol.

Meldgaard, N. J., Uhrmager

Nielsen, J. M., Lærer

Outzen, J. C., Bagermester

Ringkøbing

Smedegaard, Handelsagent

Assing

Jensen, J. Chr., Gaardmand

Borris

Andersen, Hans, Uhrmager

Nielsen, Maler

Helms, P. G., Provst

Bur

Burgaard, Mads, Gaardmand

Engbjerg

Jensen, J. K., Lærer

Fjaltring

Østergaard, N. P., Gaardmand

Gjellerup

Stampe, Iver, Fabrikant

Jensen, Holger, Fabrikant

Hee

Olesen, Ole, Staldkarl

Abildtrup, Lærer, Hvingel

Hoven

Kristensen, M. P. Gdm., Sdr. Grene

Husby

Mose, Thomas, Gaardmand

Lønborg

Sognebogsamlingen i Lønborg
Vestergaard, J. Chr., Købmand

Nørre Nissum

Møller, N., Lærer

Nørre Vium

Lauridsen, Lærer
Rossen, Pastor

Rind

Kjelddal, Lærer

Sir

Rasmussen, N. P., Mejeribestyrer
Wille, Aug., Proprietær

Skarrild

Møller, Niels, Gaardmand, Karstoft

Skjern

Knudsen, L., Trikotagehandler

Stavning

Jensen, Knud, Gdm., Sønderkær

Tim

Lauridsen, Jens, Træhandler
Hinkbøl, K. V., Manufakturhandler

Ulfborg

Christensen, Pastor

Velling

Bruhn, Ernst, Rybjerg
Holm, Chr., Vennergaard
Lauridsen, A., Skomager

Vem

Nielsen, P., Overportør
Stampe, Bertha

Vilbjerg

Poulsen, Karl, Maler

Vind

Jensen, N. P., Lærer, Straasø

Vorgod

Abildtrup, Niels, Gaardmand
Bækgaard, Jens, Gaardmand
Kristensen, Kr. Abildtrup, Gaardm.
Vestergaard, K. M., Frue, Videbæk

Ørre

Holmgaard, Lærer, Dbm.

Udenfor Amtet

Johnsen, Laurids, Lærer, Hundie
Mundberg, P. J., Redaktør, Aarhus
Ribæk, Chr., Inspektør, Aarhus
Vilstrup, Th., Proprietær, Godthaab
pr. Taastrup
Wollesen, C., Dyrslæge, Rude

*Medlemmer af andre historiske
Samfund*

Alkærsig, S., Højskoleforstander,
Kerteminde
Bertelsen, B., Bramminge
Bjerre, J., Ingeniør, Askov
Breinholt, C., Konsul, Esbjerg
Carøe, Kr., Kredslæge, København
Esmann, Bankdirektør, Esbjerg
Høy, Chr., Gaardejer, N. Nebel
Landsarkivet for Sjælland
Møller, J. M., Pastor, Kjærum ved
Assens
Overgaard, C., Proprietær, Nøttrup.
Timmermann, M., Agent, Varde
Welsch, Redaktør, Helsingør

Afgang fra 1. Oktober 1908—1. Oktober 1909*Herning*

Ebbe, Sagførerfuldmægtig
 Halle, Carl, Kellner
 Hansen, Marie, Syjomfru
 Hansen, N. K., Købmand
 Jensen, Søren, fhv. Gæstgiver
 Nygaard, Jens, Købmand
 Petersen, Hans, Ølhandler
 Poulsen, J. N., Forretningsfører
 Søe, J. M., Gaardmand (†)

Ringkøbing

Nielsen, Jørgen H., Købmand
 Tang, P., Købmand

Lemvig

Fynboe, Garvermester

Heldum

Bertelsen, Lærer

Lem

Jepsen, Mejerist, Højmark

Madum

Lauridsen, Edvard

Sal

Lauridsen, L., Gaardmand Hassel-
 holt

Ulfborg

Jensen, M., Mejerist

Vejrum

Buchwald, Bestyrer

Vorgod

Olesen, P., Gaardmand, Abildtrup

REGISTER

Den store Mængde ubetydelige Navne Side 17—19 er ikke medtaget, i Stykket Side 109—10 kun Bynavnene.

A.

Aadum, se Oddum
Afladsbrev 29
Andersen, Anthon, Konsul 125 157 ff.
Morten, Ridefoged 54
Arnborg 24, 54
Aspe 24, 44, 60, 150
Assing 24, 54
Avlum 12, 24, 37, 45, 54, 110
Avsumgaard 92

B.

Below, Laurids 64
Bentzon, N. L. C. 89
Biavl 84
Bielke, Chr. 65
Bille, Steen 64, 66. Kirstine 60.
Sofie 52
Bloch, J. 95
Boberg, Toldass. 131
Bogsamling 104
Bogtrykkeri i Borris 93
Boldvin, Rudolph 50 f., 59
Bordbjerg 24, 60, 150
Bording 24, 54
Borris 23, 49, 109 f. Seminarium
71 ff.
Bork 109
Bovbjerg 117, 150
Bramminggaard 51, 58
Brandt, M. K. 82
Breinholt, N. 142
Brejning 23, 44, 49
Brøndum, N. J. 55
Bure 5, 24, 32, 60
Bækmark 30
Bølling 23, 49
Bøvling 11, 24, 41, 63 f., 110

C.

Cassius, Chr. 55 f.
Christianshede 54
Claudi, Redningsinspektør 122, 138 f.
157
Claus Jensen, Sysselprovst 34

D.

Dahl, Jens 83
Dejbjerg 23, 44, 50, 109. Dejbjerg-
lund 35, 49
Dresselberg, Anders 35
Dybe 24, 41, 68, 150
Dyre, Anne 62, 68

E.

Earle, Ingeniør 125 f.
Ebbesen, Peder, se Galt
Egvad 43
Ejsing 24, 44, 52
Engbjerg 24, 41, 69, 109, 121
Esger, Sysselprovst 33
Eskærgaard 64
Estvad 24, 44, 52

F.

Fabjerg 12, 24, 44, 63, 150
Faster 23, 44, 50
Felding, Nr. 12, 23, 37, 66
Felding, Sdr. 24, 54, 109
Ferring 24, 41, 69, 134
Finderup 22 f., 50
Fjaltring 24, 41, 69, 120, 135
Fjølstervang 22, 24, 50
Fjerdingskirke 4 f., 9, 57, 60 f., 66, 68
Fjord, Jesper 82
Flynder 24, 41, 64
Fovsing 24, 45, 60, 150

Fredagsprædiken 17, 63, 69 f.
Friis, Albert 57, Christian 56
Frode, Kong 3

G

Gaardkirker 6 f.
Galt, Peder Ebbesen 11, 51
Gellerup 2, 24, 44, 55, 110
Gimsing 24, 60, 110
Gjordsen, Claus 35
Gravhøje 145 f.
Gregersen, Knud 64
Grove 22, 24, 52
Gudum 12, 24, 44, 64, 66, 108, 110, 150
Gyldenstjerne, Axel 67, Inger 53,
Peder 37, 59, 67
Gymnastik 84
Gørding 24, 61, 109

H.

Haderup 24, 52
Handbjerg 24, 45, 61
Hanning 23, 44, 50
Hansen, E. Falbe 112
Harald Blaatand 3, 6
Hardboøre 24, 41, 69, 109, 121, 137 f.,
Liløre 160
Hardsyssels Provsti 16, 31, 57, Prov-
ster 33
Hee 23, 30, 35, 57 f., 109 f.
Heldum 24, 45, 64
Hemmet 15, 43, 110
Herborg 22 f., 50
Herning 24, 55 109 f., Herningsholm
54 f.
Herpinggaard, Trans Sogn 117 f.
Herredskirker 4, se Fjerdingskirker
Hjern 6, 24, 44, 61
Hodde 44
Hodsager 24, 52, 110
Holm, Ejler 64
Holmsland 13, 23, 44, 57, 109 f.
Holstebro 14, 22, 24, 33, 53, 57,
61 f., 83, 110, 150
Horne 44
Hove 24, 41, 69
Hoven 44
Hover 23, 57, 110
Humlum 24, 41, 64
Husby 23, 41, 66, 110
Hvide, Jens Mogensen 8

Hygum 24, 69
Høg, Per 52
Høgsgaard 52
Høravl 82
Høyer, J. B., Provst 78

I.

Ibsen, Niels, i Holstebro 53 f., 57, 62
Idum 23, 67, 146, 151
Ikast 24, 53, 109 f.
Iver Kjeldsen, Sysselprovst 33

J.

Jagd, Kaptajn 132
Jensen, P., d. e. P. J. Thorsted,
Sognepræst i Lem 18
Jermin, Jens 60, 62, Jens, Kammer-
junker 92
Jonas, Sysselprovst 33
Juel, Iver 35, 37, 53, 57 f., Mogens
17, Markvor 30, Palle 54
Juil, Chr. 69
Jørgensen, A., Seminarielærer 97

K.

Kaas, Jørgen Grubbe 49, 51
Kartoflers Indførelse 83
Karstoft 56
Kastberg, O. Chr. 117 ff.
Kirker. Gaardkirker 6, Herreds-
kirker, se Fjerdingskirker, Daabs-
kirker 3, 6, Patronatsret 8, 36,
Inkorporation 13, 53, Taksation
21, Værger 32, Bestyrelse 32 ff.,
38, Jordegods 14 f., 48 ff., Køer
15, 17, 18, 48 ff., Bygmestre 26,
Stenkirker 2, 25 f., Salg 40 ff. 49 ff.
Kjeld Nielsen 34
Kjær, Niels 81, Jens 81, Peder 81
Klingenberg, Poul 66
Knopper, Chr. 123
Knud den Store 4, 9
Krarup, C. J. L. 91
Kray, Didrik M. 52, 66
Kruse, Anders 130
Kvistrup 63
Kvong 44

L.

Landvæsen 80
Landorph, Jørgen 52, 59, 67, 68

Lange, Henrik 35, Thomas 34,
Tyge 35
Langer, Chr. 131 f.
Larsen, Chr. 118, 134
Lassen, Peder Thøgersen 56
Laurentius, Sysselprovst 33
Lem, Sdr. 18, 21, 23, 44, 50, 110
Lem, Nr. 24, 44, 64
Lemvig 14, 22, 24, 65, 112 f., 140 f.
157

Leth, Niels 60 f., 63
Lillelund, Peder 55
Limvogn 65
Linde, Frants 60 f., 63 67, Henrik 61
Lodberg, Chr. 36
Lodehat, Peder 33
Lomborg 24, 41, 65, 110, 150
Lottig, J. v., Generalmajor 58
Lund, Johs, Præst i Lemvig 78
Lundenæs 41, 51, 55
Lützwow, U. H. 51, 59
Lændi, Chr. Nielsen, Sysselprovst 33
Lønborg 11, 43, 95, 109 f.

M.

Maabjerg 24, 62, 150
Madum 23, 26, 37, 67
Mariager Kloster 7
Mariager, Peder, ellers kaldet Peder
Grøn, Præst i Nøvling og Sinding 55
Meedom, A. C. 84 f., 97, 101
Mejrup 12, 24, 37, 44, 62, 150
Messe, stiftet og reformeret 17
Mule, Caspar 55, W. 52, 59, 67 f.
Munck, Laurids 49, 58, Oluf 37, 56
Mærsk, Chr. 123
Møborg 44, 65, 109
Møller, Henrik, Rentemester 43,
Konsul 117, Herredsfoged 120
Møntvæsen 21, 29, 49

N.

Navr 24, 62, 92, 150
Nees 24, 44, 65
Nielsbygaard 54, 56
Nielsen, Rasmus, paa Kvistrup 63
Nissum, Nr. 12, 24, 65
Nissum, Sdr. 23, 41, 67
Nissum Fjords Udtørring 125
No 22 f., 57 f.

Nyboe, Laurids og Niels 56
Nøvling 24, 55, 110

O.

Oddum (Aadum) 109 f.
Omme, Nr. 23, 44, 58
Omme, Sdr. 110
Overgaard, Niels, til Kvistrup 63

P.

Pallesbjerg 68
Peder Jakobsen, Sysselprovst 33
Pedersen, Stephan 50
Pedersen, Søren, kaldet Vinding,
Præst i Nøvling-Sinding 55
Plantning 75, 83
Poppo 3
Præsters Cølibat 10
Præstegaardes Oprindelse 15

Q.

Quitzwow, Karen 65

R.

Raasted 23, 44, 67
Ramme 5, 24, 41, 70, 150
Rantzau, Chr. 19, Fr. 55, Otto 57
Rasmusdatter, Ida Sophie til Sø-
gaard 57
Redningsvæsen 129
Reff, Hans, Sysselprovst 35
Resen 24, 66, 109 f.
Rind 24, 55, 109
Rindum 22 f., 58, 107, 110
Ringkøbing 14, 22 f., 58, 115
Rodsteen, Peder 60 f.
Rom (Romme) 5, 24, 41, 61, 64, 66, 150
Rosenkrantz, Axel, til Landting og
Rydhave 53, Jørgen til Kjeldgaard
35, 39
Rothe, Skovrider 119
Rüse, H. 41, 59, 63—67, 69
Rybjerg 35, 49, 57, 58
Ryde 24, 53, 150
Ryssensteen 42, 59
Rønbjerg 22 f., 53
Rønne, B. F. 84

S.

Saarholt, Jørgen 52
Sale 24, 44, 53

Sand, L. 140
 Schandrup, Jens Pedersen 50, Jakob Pedersen 51
 Schwanewede, Fr. v. 67 f.
 Schøller, Herman 53
 Sehested, Fr. 53
 Sevel 12, 24, 37, 53, 109 f., 150
 Seminarievæsen 71 ff.
 Simmelkær 55
 Sinding 24, 55
 Sine cura 34
 Sire 24, 62
 Skarrild 24, 56, 110
 Skeel, Otto 60
 Skerne 23, 41, 51, 110
 Skibild 54
 Skolevæsen, indbyrdes Undervisning 98, 101
 Skomand, Poul 35
 Skovgaard, Hans 34
 Skærum Kapel 12
 Snebjerg 24, 44, 56, 109
 Sorte Død 13, 20
 Spend, Jens og Simon 62
 Staby 15, 23, 26, 67, 110
 Stadil 17, 21, 23, 35, 44, 58, 109 f.
 Stavning 23, 44, 51, 109
 Strandinger 116 ff.
 Stubber Kloster 12, 35, 52, 53, 62
 Svend Tveskæg 4, 9
 Sunds 24, 44, 56
 Sundgaard 65
 Sædding 23, 51
 Søndervang 17
 Sørensen, Chr., Ridefoged 51, 58, Knud til Tridje 18, Søren 63

T.

Tavsén, H. 9
 Termensen, Mads 54, 56
 Thomas Pedersen, Sysselprovst 33
 Thott, Knud 17
 Thygesen, M. 78
 Tiende 15, 28
 Tiim 23, 37, 59
 Timring 24, 45, 68

Tingselspenge 61, 65
 Tjørring 24, 44, 56
 Torsted 23, 42, 59
 Torstrup 44
 Trandum 12, 24, 53
 Trans (Transe) 24, 41, 70, 116, 150
 Trolle, Niels 41, 68
 Ture, Sysselprovst 33
 Tüchsen, Toldinspektør 117
 Tvis 56, Kloster 12, 23, 37, 62, 66, 68
 Tørring 24, 45, 66, 111

U.

Uffeln, Peter, Dominicus og Johan 51
 Ulsund 65
 Ulvborg 23, 44, 68, 109 f.
 Ussing, R. 87

V.

Vandborg 24, 41, 70
 Vaupell, F. L. 131, 139
 Vedersø 23, 29, 42, 59, 110
 Veje i Oldtiden 150
 Vejrum 24, 62, 109 f.
 Velling 15, 23, 35, 44, 59
 Vem 22, 24, 63
 Vennergaard 51
 Venø 66
 Vigerius, Marcus 34
 Vildbjerg 24, 45, 56
 Vilstrup, C. N. 87, 91, 97, 104, Portræt 102, H. S. 105
 Vind 23, 45, 68
 Vinding 23, 44, 68
 Vium, Nr. 23, 51, 111
 Vium, Sdr. 43
 Volbjerg 57
 Volstrup 66
 Vorgod 23, 51
 Vosborg 60, 63

Ø.

Ølby 24, 45, 63, 109 f., 150
 Ølstrup 23, 51, 85, 110
 Ørre 8, 24, 56 110
 Østerlund, Idum Sogn 17